

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BATMAN'DA KENTSEL GELİŞİM SÜRECİ

TUBA GÜNEŞ

2501140093

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MERAL SUNA DOĞANER

İSTANBUL, 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BATMAN'DA KENTSEL GELİŞİM SÜRECİ

TUBA GÜNEŞ

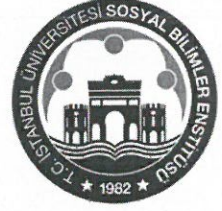
2501140093

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MERAL SUNA DOĞANER

İSTANBUL, 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : TUBA GÜNEŞ Numarası : 2501140093
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : COĞRAFYA Danışmanı : PROF. DR. M.SUNA DOĞANER
Tez Savunma Tarihi : 21.01.2019 Saati : 13.30
Tez Başlığı : BATMAN'DA KENTSEL GELİŞİM SÜRECİ

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. M.SUNA DOĞANER		Kabul
2- PROF. DR. NURTEN GÜNAL		Kabul
3- DOÇ.DR. MEHMET BAYARTAN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. BARBAROS GÖNENÇİL		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ YASEMİN ÖZDEMİR		

ÖZ

BATMAN'DA KENTSEL GELİŞİM SÜRECİ

TUBA GÜNEŞ

Bu çalışmada, Batman kentinin ilk yerleşim alanı olan İluh Köyü'nün küçük bir yerleşme iken Raman Dağı'nda petrolün bulunması, petrol rafinerisinin kurulması, Haydarpaşa-Kurtalan demiryolunun yapılması, alanının düz olup tarım ve ulaşım elverişli olmasına bağlı olarak belli dönemlerde yapılan göçlerle nasıl bir gelişim süreci gösterdiği ele alınmıştır.

Bu çalışma, doğal ve beşeri faktörlerin Batman kentinin mekânsal gelişimine etkilerini ortaya koymayı ve kentin bu faktörler üzerindeki olumsuz etkilerinin nasıl giderilebileceği üzerinde çözüm önerileri sunulmuştur. Çalışmada petrolün bulunuşu ve Batman kentiyle olan karşılıklı etkileşimi ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Batman doğal ve kültürel kaynaklarıyla birlikte hızlı şehirleşmenin beraberinde getirdiği açılımları ve kültürel yapılanmayı yaşamış bir kenttir. Çalışmada Batman kentinin İluh adında köy özelliği gösteren bir yerleşme iken petrol gibi doğal bir kaynağın bulunmasıyla beraber kısa sürede gelişip şehirselleşme özellik kazanması ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İluh Köyü, Petrol, Göç, Kentsel Gelişim, Batman.

ABSTRACT

URBANISATION PROCESS IN BATMAN

TUBA GÜNEŞ

This study investigates development of Batman city from a being a small village called Iluh and turning into the current city it is now. Oil reserves in Raman Mountain, establishing oil refinery in the city, installing the Haydarpasa-Kurtalan railways, having arable lowlands and migration are some of the reasons of this development.

This study, identifies effects of natural and human factors on spatial development of Batman and provides solutions to negative effects caused by these factors. Moreover, in this study finding process of the oil and its interactive relation with the city has been analyzed.

Batman has gone through a quick urbanization and cultural settlement with its natural and cultural resources. This study presents adventure of the city from being a village called Iluh to turning into a city after finding of a natural resource in it.

Key Words: Iluh Village, Oil, Migration, Urbanization, Batman.

ÖNSÖZ

Çalışma kapsamında Batman'ın kentsel gelişim süreci ele alınmıştır. Batman, petrol kaynağıyla beraber hızla gelişerek şehirselleşen bir kenttir. Bu nedenle araştırmaya Batman kenti seçilmiştir. Araştırmada İluh köy yerleşiminin gelişmesinde petrolün bulunmasıyla beraber göç gibi diğer faktörlerin yerleşimin gelişimine etkisi, kentin tarihsel ve mekansal olarak hızlı bir gelişim süreci yaşayarak şehirselleşen bir kent olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde; Batman kentini etkileyen jeolojik, jeomorfolojik, iklim, hidrografi, bitki örtüsü ve toprak özellikleri gibi doğal faktörlerden bahsedilmiştir. Batman kentinde doğal faktörlerin kent yerleşimi üzerindeki etkisi bu bölümde ortaya konulmuştur. İkinci bölümde; kentin gelişimini etkileyen beşeri faktörler başlığı altında kentin kuruluş yeri, tarihsel ve mekansal gelişimi ile birlikte kent nüfusundan bahsedilmiştir. Bu bölümde petrolün bulunması ve yerleşimin gelişimi arasındaki karşılıklı ilişki ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Üçüncü bölümde; kentin ekonomisi ve kentin fonksiyon alanlarının dağılışı ele alınırken petrolün Batman ekonomisindeki yeri ve konut alanlarının dağılışı üzerinde durulmuştur.

Tez çalışmam süresince desteklerini esirgemeyen çok değerli danışman hocam Prof. Dr. Meral Suna DOĞANER'e gönülden sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Destekleriyle her zaman yanımda olan aileme sonsuz teşekkür ederim.

İstanbul, Şubat 2019

Tuba GÜNEŞ

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KENTİN GELİŞİMİNİ ETKİLEYEN DOĞAL FAKTÖRLER

1.1.Jeolojik Yapının Etkileri.....	6
1.2.Jeomorfolojik Yapının Etkileri.....	10
1.3.İklim ve Kent İlişkisi.....	15
1.4.Hidrografya ve Kent İlişkisi.....	20
1.5.Bitki Örtüsü ve Kent İlişkisi.....	24
1.6.Toprak ve Kent İlişkisi.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

KENTİN GELİŞİMİNİ ETKİLEYEN BEŞERİ FAKTÖRLER

2.1.Kentin Kuruluş Yeri.....	32
2.2.Kentin Tarihsel ve Mekânsal Gelişimi.....	33
2.2.1.Yerleşim Tarihi.....	33
2.2.2.Petrolün Bulunuşu ve Yerleşmenin Gelişimi.....	35
2.2.3.Yerleşmenin Mekânsal Gelişimi.....	41
2.2.4.Batman'da Nüfus.....	48
2.2.4.1.Nüfus Artışı: Nedenleri ve Etkileri.....	48
2.2.4.2.Nüfusun Dağılışı.....	52
2.2.4.3.Nüfus Yapısı.....	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KENTİN EKONOMİSİ VE FONKSİYON ALANLARI

3.1.Kentin Ekonomisi	60
3.1.1.Sanayi	60
3.1.2.Ticaret	65
3.1.3.Tarımsal Üretim	67
3.1.4.Ulaşım	72
3.1.5.Turizm.....	74
3.2.Kentin Fonksiyon Alanlarının Dağılışı	81
3.2.1.Konut Alanları.....	83
3.2.2.Sanayi Alanları.....	89
3.2.3.Ticaret Alanları	92
3.2.4.Yeşil Alanlar	96
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	98
KAYNAKÇA	105

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Araştırma alanının konum haritası	2
Şekil 2: Batman ili jeoloji haritası	8
Şekil 3: Batman ili topografya haritası	12
Şekil 4: Batman ili jeomorfoloji haritası	14
Şekil 5: Batman ili hidrografya haritası.....	22
Şekil 6: Batman ili toprak haritası	30
Şekil 7: Batman kenti kuruluş yeri haritası	32
Şekil 8: Batman şehri mahalle dağılışı.....	53
Şekil 9: 2011 yılı verilerine göre nüfusun ekonomik faaliyetlere dağılışı.....	58
Şekil 10: Batman sanayi alanlarının dağılışı	64
Şekil 11: Batman ili arazi varlığı	67
Şekil 12: 2017 yılı toplam tarım alanı ve ekilen alan	69
Şekil 13: 2018 yılı Batman ili hayvan varlığı.....	71
Şekil 14: Batman Havalimanı.....	73
Şekil 15: Şehrin kullanım alanlarının dağılışı	82

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Batman ili sıcaklık ve yağış dağılışı	17
Tablo 2: Batman ili akarsuları	20
Tablo 3: Batman ili endemik türleri	26
Tablo 4: Güneydoğu Raman sondajları.....	37
Tablo 5: Batman kent nüfusunun yıllara göre nüfus gelişimi, artış miktarları ve nüfus artış hızı.....	49
Tablo 6: Mahallelerin 2007 ve 2017 yılları arasındaki nüfusu	55
Tablo 7: Batman küçük sanayi siteleri	63
Tablo 8: Batman 2015 ve 2018 yılları ithalat ve ihracat değerleri.....	66

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1: Batman Çayı'ndan bir görünüm	23
Fotoğraf 2: Ters lale (<i>Fritillaria imperialis</i>)	27
Fotoğraf 3: Malabadi Tabiat Parkı.....	28
Fotoğraf 4: İluh Höyüğü'nden bir görüntü	34
Fotoğraf 5: Raman-8 kuyusu	38
Fotoğraf 6: Raman Dağı'nda yapılan sondaj çalışması ve petrol kuyuları	39
Fotoğraf 7: 1966 yılı TPAO ve İluh yerleşkesi genel görünüm	40
Fotoğraf 8: Batman genel görünüm 1955-1965.....	42
Fotoğraf 9: Batman şehrinin 1987 yılı genel görünümü.....	43
Fotoğraf 10: 1980'li yıllardan ve 2018'den Atatürk Bulvarı'ndan bir görünüm	44
Fotoğraf 11: 1990 yılı eski Diyarbakır yolu ve 2018 yılı genel görünüm	45
Fotoğraf 12: 1998 yılı Batman Cumhuriyet Caddesi'nden genel bir görünüm.....	46
Fotoğraf 13: Batman şehir merkezinden genel bir görünüm	47
Fotoğraf 14: Batman Tüpraş Rafinerisi	61
Fotoğraf 15: Batman Organize Sanayi Bölgesi	65
Fotoğraf 16: Batman demiryolu istasyonu.....	74
Fotoğraf 17: Pira Pepira Köprüsü	76
Fotoğraf 18: Batman (Malabadi) Köprüsü	77
Fotoğraf 19: Malabadi Tabiat Parkı.....	78
Fotoğraf 20: Dört Mevsim dinlenme tesisi.....	79
Fotoğraf 21: Batman konut alanlarından bir görüntü 1960-1970.....	84
Fotoğraf 22: TPAO Site Mahallesi genel görünümü.....	85
Fotoğraf 23: Şehrin gelişme gösterdiği kuzey kısmı	86
Fotoğraf 24: Batman yeni konut alanları	87
Fotoğraf 25: Batman şehir merkezinin güney kısmından bir görüntü	88
Fotoğraf 26: Şehrin kuzeyinde yeni kurulan mahallelerden bir görünüm	89
Fotoğraf 27: Batman Organize Sanayi Bölgesi	90
Fotoğraf 28: Batman Ek Küçük Sanayi Sitesi	91
Fotoğraf 29: Marangozlar ve Kaynakçılar Sitesi.....	92
Fotoğraf 30: Demiryolu ve çarşı merkezinden bir görüntü	93

Fotoğraf 31: Çarşı merkezinden yakından bir görüntü.....	94
Fotoğraf 32: Batman Gülistan Caddesi.....	95
Fotoğraf 33: İş ve ticaret alanlarının gelişme gösterdiği Turgut Özal Bulvarı.....	96
Fotoğraf 34: Şehir merkezinde yer alan Atatürk Parkı'ndan bir görünüm.....	97

KISALTMALAR LİSTESİ

- DİKA:** Dicle Kalkınma Ajansı
DSİ: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
HA: Hektar
MTA: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü
TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

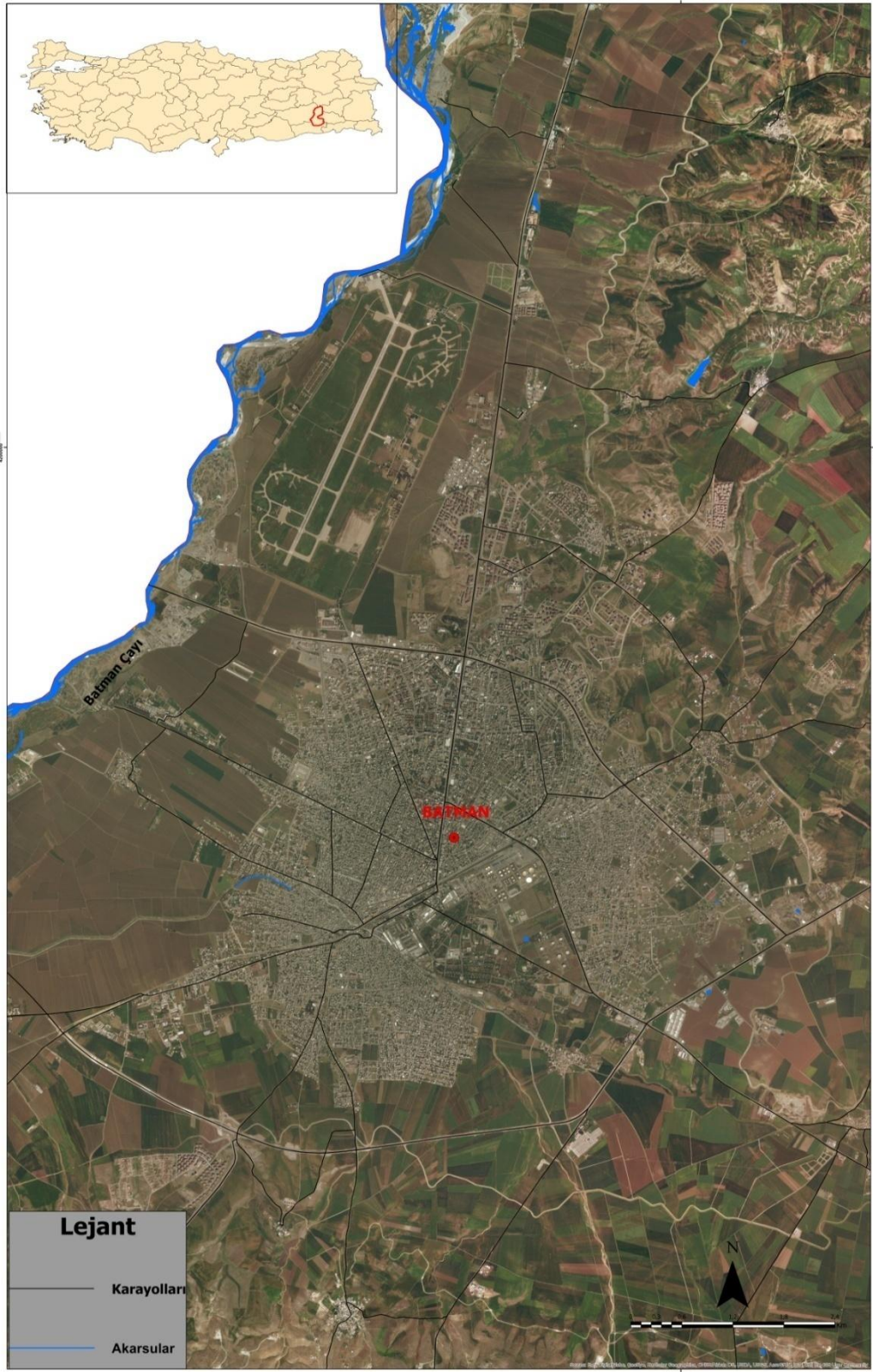
GİRİŞ

Batman'da Kentsel Gelişim Süreci isimli çalışmanın konusunu, Batman şehri oluşturmaktadır. Batman Türkiye'nin petrole bağlı yeni kurulan bir kentidir. Petrolün Türkiye'de değerlendirilmesi ve kentlerin gelişmesindeki etkisi araştırmanın ana gerekçesi olmuştur.

Batman şehrinin kuruluşu ve nasıl bir gelişim süreci yaşadığını, petrol-şehir ilişkisinin ve şehre yapılan göçlerin kentin gelişim sürecinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu açıklamak bu çalışmanın gerekçelerindedir. Batman, 1950 öncesinde küçük bir yerleşme özelliği gösterirken Raman Dağı'nda petrolün bulunması, petrol rafinerisinin kurulması, Haydarpaşa-Kurtalan demiryolunun yapılması, alanının düz olup tarım ve ulaşım elverişli olmasına bağlı olarak nasıl hızlı bir gelişim gösterdiğini belirtmek olmuştur (Şekil 1).

Batman'ın yeni il olması ve çok hızlı büyümesi dolayısıyla bölge illerinin karakteristik özelliklerini taşımakla birlikte şehir bu kültürleri bir araya getiren bir kültür yapısına sahiptir. Batman doğal ve kültürel kaynakların bir arada olduğu bir kenttir. Raman Dağı, Dicle Nehri, Mereto Dağı, Batman Çayı, petrol gibi doğal kaynaklara sahip olması ve kültürel kaynaklar bakımından da çeşitliliğin olması kentin daha fazla gelişmesi için olanaklar sunmaktadır. Batman kentsel gelişim sürecinde, doğal kaynaklarla birlikte kültürel kaynakların kullanılması ve korunmasının gerekli olduğu iyi bir örnektir.

Şekil 1: Araştırma alanının konum haritası

Tez yazımında üç ana başlık belirlenmiş ve bu plan dâhilinde tezin yazımı gerçekleştirilmiştir.

Birinci bölümde; kentin gelişimini etkileyen doğal faktörler başlığı altında kentin gelişiminde jeolojik yapının etkileri, jeomorfolojik yapının etkileri, iklim ve kent ilişkisi, hidrografya ve kent ilişkisi, bitki örtüsü ve kent ilişkisi, toprak ve kent ilişkisi başlıkları altında birinci bölüm tamamlanmıştır.

İkinci bölümde; kentin gelişimini etkileyen beşeri faktörler başlığı altında kentin beşeri ve kültürel gelişim süreci ayrıntılı olarak yazılmıştır. Kentin kuruluş yeri başlığı ile başlamıştır. Kentin tarihsel ve mekansal gelişimi başlığında; yerleşim tarihi, petrolün bulunuşu ve yerleşmenin gelişimi, yerleşmenin mekansal gelişimi ayrıntılı olarak yazılmıştır. Nüfus artışı: nedenleri ve etkileri, nüfusun dağılışı, nüfus yapısı açıklanmış ve ikinci bölüm tamamlanmıştır.

Üçüncü bölümde; kentin ekonomisi ve fonksiyon alanları, kentin ekonomisi ve kentin fonksiyon alanlarının dağılışı başlıkları altında açıklanmıştır. Kentin ekonomisi; sanayi, ticaret, tarımsal üretim, ulaşım ve turizm başlıkları ile açıklanırken kentin fonksiyon alanlarının dağılışı başlığı altında konut alanları, sanayi alanları, ticaret alanları ve yeşil alanlar başlıkları ile ele alınıp üçüncü bölüm tamamlanmıştır.

Amaç

Bu çalışmada Batman kentinin Siirt'e bağlı Beşiri ilçesinin İluh nahiyesi olarak küçük bir yerleşme iken 1940 yılında Raman Dağı Meymune (Meymuniye) Boğazı'nda petrol yataklarının bulunması, petrol rafineri tesislerinin kurulması, işleme tesislerinin yarattığı iş olanaklarıyla çekim noktasını oluşturması ve doğru orantılı olarak yapılan göçlere bağlı olarak nasıl hızlı bir gelişim sürecine girdiğini göstermek amaçlanmıştır. 1937 yılında bucak haline getirilen İluh, 1955 yılında genel nüfus sayımında nüfusun 4.713 olarak kaydedilmesiyle 2 Kasım 1955 tarihinde Belediye teşkilatı kurulmuştur. 1957 yılında ilçe olarak kabul edilmiştir. 1990 yılına kadar çok hızlı bir gelişim süreci yaşayan Batman, 1990 yılında il olmuştur.

Tezde Batman'ın küçük bir köy yerleşimi iken tarihsel sürecinde farklı nedenlerden kaynaklanan fakat sürekli devam eden nüfus artışına bağlı olarak hızlı bir kentsel gelişim süreci göstererek çok kısa bir sürede il statüsü kazanmasını ortaya koymak çalışmanın amaçlarından. Bu amaçlar çerçevesinde cevapları aranacak sorular şunlardır: Batman kentinin kuruluş yerinde hangi doğal çevre faktörlerinin etkisi olmuştur? Doğal faktörler ve kent ilişkisi göz önüne alındığında iklim ve hidrografya yerleşmenin gelişiminde nasıl bir etki göstermiştir? Kentin sahip olduğu su kaynakları tarımsal üretimde nasıl bir öneme sahiptir? Kentin tarihsel gelişiminde şehrin bulunduğu bölgenin nasıl bir rolü olmuştur? Petrolün bulunması ve göçler yerleşmenin mekânsal olarak gelişiminde nasıl bir etkide bulunmuştur? Şehrin nüfus artışına bağlı olarak yerleşmeler hangi yönde gelişme göstermiştir? Kent kuruluşundan günümüze tarihsel gelişim sürecinde çevre illerden göç alması şehrin kültürel yapısında nasıl bir etkide bulunmuştur? Petrolün geçmişte ve günümüzde kentin ekonomisine nasıl bir etkisi olmuştur? Kentin Dicle Nehri ile birlikte Batman ve Garzan Çayları gibi önemli su kaynaklarına sahip olması turizm potansiyeli olarak gelecekte nasıl değerlendirilebilir? Kent içi konut alanları, ticaret alanları gibi fonksiyon alanlarının dağılımında hangi beşeri faktörler rol oynamıştır?

Yöntem

Araştırmaya öncelikle doküman toplanmakla başlanmış ve literatür taraması yapılmıştır. Yapılan tarama sonucunda bu konuda coğrafyacıların çalışmaları bulunmaktadır.

Meşeli (1993), Batman'ın şehirselsel gelişimi ve fonksiyonel sınıflandırmadaki yeri isimli çalışmasında Batman'ın gelişimini; kuruluşundan 1945 yılına kadar olan dönem, 1945-1955 arasındaki dönem, 1955-1975 arasındaki dönem ve 1975-1986 arasındaki dönem olmak üzere dört dönem halinde ele almıştır.

Altunışık (2009), coğrafi bakımdan Batman ili yer adları tezinde yer adlarını tek tek ve ayrıntıya inmeden belli sınıflandırmalar yaparak bu sınıflandırmalar içinde gruplandırmalara yer vererek yorumlamış ve coğrafi bir yorum getirmiştir. Fiziki coğrafya bakımından Batman ili yer adları, beşeri coğrafya bakımından Batman ili yer adları, ekonomik coğrafya bakımından Batman ili yer adları, matematik

coğrafyadan etkilenen yer adları, tarihi coğrafya bakımından Batman ili yer adları ve diğer yer adları başlıkları altında ele alınmıştır.

Alaeddinoğlu (2010), Batman şehri fonksiyonel özellikleri ve başlıca sorunları çalışmasında 1955 yılına kadar olan dönem, 1970, 1990 ile 1990'dan sonraki gelişmeleri dikkate alarak dört farklı dönemde incelemiştir.

Sunkar ve Tonbul (2010), Batman şehrinin kuruluş ve gelişmesi isimli makalelerinde önceki çalışmalar ve şehir nüfusu artışındaki belli dönemler dikkate alınarak 1955 yılına kadar olan gelişme, 1955 ve 1980, 1980 ve 1990, 1990 ve 2000, 2000 ve 2010 yılları arasındaki gelişme dönemleri olarak beş farklı dönem halinde değerlendirmişlerdir.

Tekik (2013), Batman şehrinin beşeri ve ekonomik coğrafyası isimli tezinde doğal çevre özellikleri, beşeri coğrafya özellikleri ve ekonomik coğrafya özellikleri başlıkları altında üç bölüm olarak ele almıştır.

Batman kentiyle ilgili mimarların, mühendislerin ve şehir plancılarının çalışmaları bulunmaktadır. Fakat Batman'da kentsel gelişim süreci çalışmasında kentin gelişim sürecinde coğrafyanın etkileri ve beşeri faktörler arasındaki karşılıklı etkileşim olarak incelenmiştir. Petrolün bulunmasının yerleşmenin gelişiminde en önemli etken olması sebebiyle petrol ve şehir ilişkisi ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın amacı kapsamında, araştırmaya ilk olarak literatür taraması yapılarak başlanmıştır. İncelenen kaynaklar ve dokümanlar araştırma sürecinde kullanılmak üzere analiz edilerek tasnif edilmiştir. Tez yazım aşamasında ve öncesinde ilgili veri ve kaynaklar; konuya ilişkin bilimsel içerikli kitaplardan, yazılar ve makalelerle birlikte istatistiklerden, arazi çalışmaları ve kamu kurumlarından elde edilmiştir. Alan araştırması için petrol sahasını ve kuyuları görmek için Raman Dağı'na, Batman (Malabadi) Köprüsü'ne, İluh Mahallesi'ne, Batman Çayı ve Pira Pepira Köprüsü'ne, Batman Organize Sanayi Bölgesine, Marangozlar ve Kaynakçılar Sitesine, Batman demiryolu istasyonuna gidilerek arazide fotoğraflar çekilmiştir. Çalışma kapsamında meteorolojik veriler dahil olmak üzere Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'ten alınan verilerle gerekli tablo ve şekiller çizildi. Belediye ve Google Earth verileri kullanılarak ArcGis ortamında çeşitli ölçekte haritalar yapıldı.

BİRİNCİ BÖLÜM

KENTİN GELİŞİMİNİ ETKİLEYEN DOĞAL FAKTÖRLER

1.1. Jeolojik Yapının Etkileri

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Prekambriyen'den Güncel'e kadar çeşitli sedimanter çökeller, grup, formasyon ve üye aşamasında tanımlanmıştır (Anıt, 2013: 29). Bölgenin jeolojisi, Kambriyen'den günümüze kadar etkisini gösteren tektonik hareketlerle şekillenmiştir. Bölgede Arap plakasının şelf kenarında; farklı zamanlarda (Albiyen-Erken Maestrihtiyen, Erken Paleosen, Orta Eosen sonu ve Erken Miyosen sonu) tektonizma etkili olmuştur. Bölgede en şiddetli tektonizmalardan birisi Erken Miyosen sonrası başlayıp Geç Miyosen'e kadar devam etmiş ve bölgeye bugünkü şeklini kazandırmıştır (Yeşilova & Helvacı, 2012: 8).

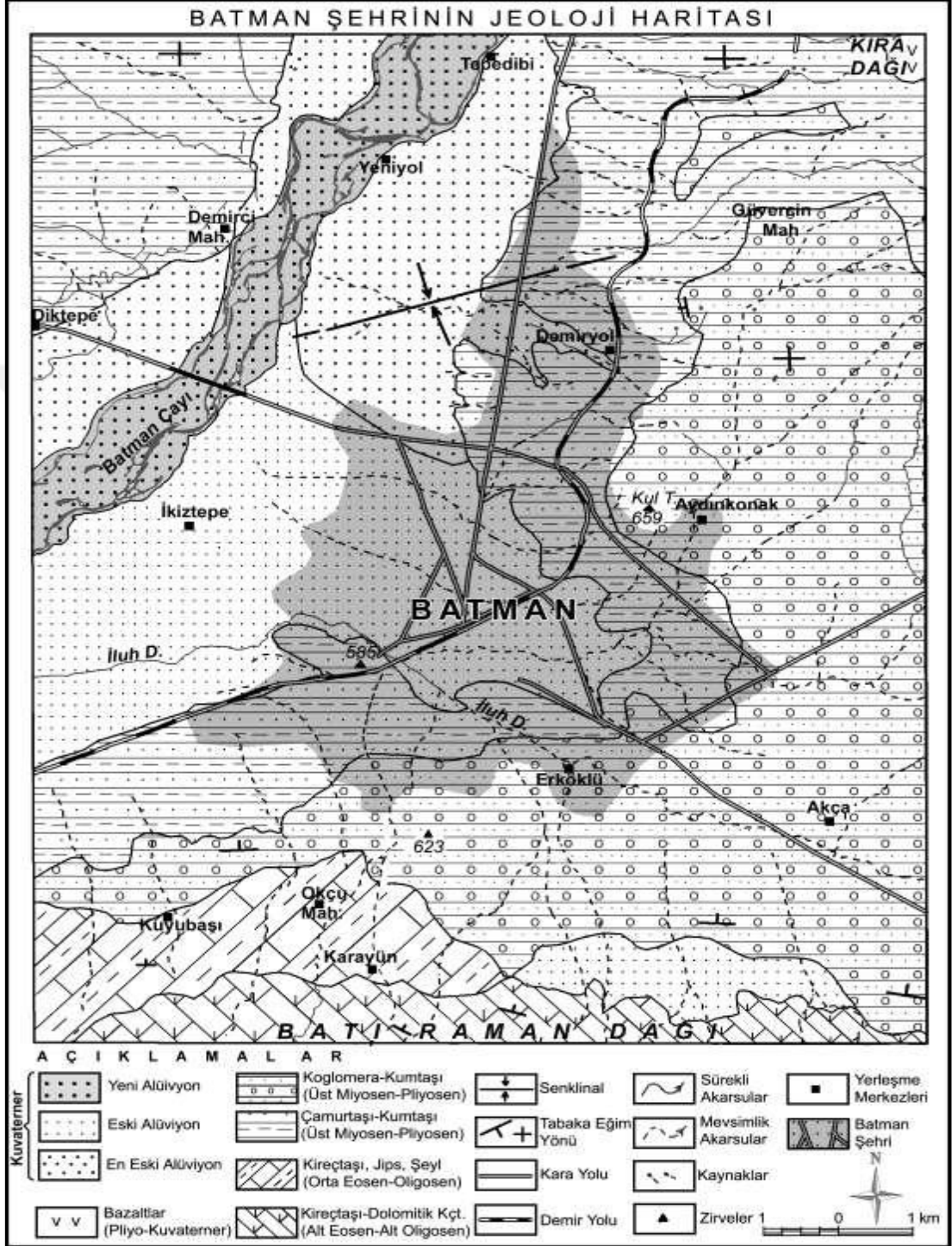
Batman kenti jeolojik açıdan Üst Miyosen-Pliyosen yaşlı çamurtaşı, kumtaşı ile konglomeralardan oluşan Şelmo Formasyonu ve Kuvaterner birimleri üzerine kurulmuştur. Alanının büyük kesiminde görülen bu birimlerin haricinde güneyde Batı Raman Dağı'nda ortaya çıkan Eosen-Oligosen birimleri, alandaki en yaşlı birimlerdir (Tonbul & Sunkar, 2008: 3) (Şekil 2). Batı Raman Dağı kuzeybatı yamaçlarında görülen kireçtaşı, jips, şeyl ile temsil edilen birim Germik Formasyonunu meydana getirmektedir. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) tarafından bölgede açılan 202 m. derinliğindeki sondaj kuyusuna göre; bu formasyon; bazı yerlerde siltli, kumlu dolomit ile kireçli şeyl, beyaz renkli jips ardalanmasından oluşmaktadır. Bu birim, Midyat Gurubunda ve bu gurubun regresif sonuçlanan Üst Eosen(?)Oligosen yaşlı evaporitik evresine karşılık gelen bir birim olarak değerlendirilmiştir (Anıt, 2013: 29).

Dicle Nehri'nin kuzeyinde ise Miyo-Pliyosen depolarından oluşmuş Şelmo Formasyonu (konglomera-kumtaşı-çamurtaşı) geniş bir alan oluşturmaktadır (Anıt, 2013: 30). Batman şehrinin de üzerinde yer aldığı birimler Şelmo Formasyonunu oluşturmaktadır. Konglomera, çamurtaşı ve kumtaşı ardalanmasından oluşan birim Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde farklı istif ve kalınlıktan oluşmaktadır. Raman Dağı kuzey eteklerinde birimin kalınlığı 0 m.'den başlayıp kuzeye doğru artış

göstermektedir. Şelmo Formasyonu; kumtaşı, ince çakıllı çamurtaşı ve yer yer çakıllı çamurtaşları ile temsil edilmektedir (Yeşilova & Helvacı, 2012: 30). Formasyon tabanında tuz ile jips tabakalı kumtaşı ve çamurtaşı araldanmalı, üst kısımda ise gevşek tutturulmuş çakıltaşı, kumtaşı ve şeyl araldanmalıdır. Birim Üst Miyosen-Alt Pliyosen yaşlıdır.

Batman ilinin doğusunda, Aydınkonak ve Akça arasında Şelmo Formasyonu üzerinde gevşek tutturulmuş çakıltaşı, kumtaşı ağırlıklı Pliyosen güncel çökeller, Adıyaman yöresinde adlandırılan Lahti Formasyonudur (Anıt, 2013: 29). Kıra Dağı'nın yapısını oluşturan ve kuzeydoğuda çok az bir bölümü inceleme alanında bulunan bazaltlar Pliyo-Kuvaterner yaşlıdır. Batman Çayı Vadisi'nde rastlanan Kuvaterner birimleri Batman Çayı birikim sekileri ile taşkın yatağına karşılık gelmektedir. Kuvaterner birimleri şehir merkezinde ise birikinti yelpazesini oluşturmaktadır (Tonbul & Sunkar, 2008: 4). Batman'ın güneyinde bulunan Raman antiklinalinde sürekli olarak güneye itilen Dicle Nehri'nin güneyinde geniş bir alanda Oligo-Miyosen yaşlı Hoya Formasyonu (kireçtaşı-dolomitik kireçtaşı) yüzeylemekte ve bu formasyonunun kalınlığı değişkenlik göstermektedir (Yeşilova & Helvacı, 2012: 18).

Şekil 2: Batman ili jeoloji haritası

Kaynak: TONBUL, S., SUNKAR, M., 2008., 'Batman Şehrinde Yer Seçiminin Jeomorfolojik Özellikler ve Doğal Risk Açısından Değerlendirilmesi', Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu 2008, s.1-11.

Bölgedeki sedimantasyonu genellikle üç tektonik olay denetlemiştir. Bunlar; Kambriyen-Alt Kretase sürecinde deniz yüzeyi değişimlerine sebep olan epirojenik hareketler, Üst Kretase sıkışma rejimi ve sürüklenimi ile Miyosen sıkışma rejimidir. Miyosen'de yaklaşık kuzey-güney doğrultusundaki sıkışma rejiminden etkilenen alanda, Bitlis-Pötürge-Malatya naplarının Güneydoğu Anadolu otoktonu üzerine yerleşimiyle bağlantılı, yaklaşık doğu-batı gidişli antiklinal ve senklinaller ile güneye doğru bindirmeler gelişme göstermiştir (Anıt, 2013: 30).

Stratigrafik açıdan alan; Eo-Kambriyen'den itibaren Pliyosen dâhil olmak üzere bütün dönemler boyunca sürekli bir sedimantasyon havzası olarak gelişme göstermiştir. Kambriyen'den başlayarak bütün formasyonlar sığ deniz (kıta kenarı, shelf) fasiyesinde gelişmiş, metamorfizma ile magmatik intrüzyon etkisinde kalmamışlardır. Bu formasyonlar mineral bakımından çoğunlukla kalker ile kalkerin ara katkılı özelliği göstermektedir. Kalker özelliğini en iyi yansıtan formasyonlar Paleosen Garzan Formasyonu ile alanda geniş bir yayılım gösteren Hoya Formasyonudur. Bu formasyonlar haricinde Şelmo Formasyonu kalker özelliği göstermezken diğer bütün formasyonlar kalker özelliği taşımakta ve ara katkılı özellik göstermektedir (Anıt, 2013: 33). Bölgede dağılışı gösteren bu birimlerin çoğu iyi gözeneklilik ve geçirgenlik gösteren karbonatlardan-kireçtaşlarından, kumtaşları, çakıl taşlarından oluşmakta iken, çoğunluğu da düzenli bir yayılım gösteren ve geçirgen olmayan kil taşı marn yüzeylerinden oluşmaktadır. Bunlar da çok iyi hazne kaya ile kapan kaya özelliği göstermektedir. Bölge tektoniğinin etkisinde kalan bu birimler beraber kıvrımlanarak antiklinal ve senklinaller oluşturmaktadır. Bundan dolayı petrol oluşumu için çok iyi kapanlar meydana gelmiştir (İmamoğlu, 2009: 162).

Petrol sözcüğü, Latince'de taş anlamına gelen *petra* ile yağ anlamına gelen *oleum* sözcüklerinin birleşmesinden oluşmaktadır. Petrol, milyonlarca yıl önce var olan bitki ve hayvan kalıntılarının su ihtiva eden alanlarda biriken çökel katmanlarda, oksijensiz bir ortamda çürüyerek, uygun ısı ve basınç altında parçalanması ile meydana gelmiştir (Tüccar, 2011: 3). Petrol, oldukça karmaşık hidrokarbon (hidrojen ve karbon) bileşiminden ortaya çıkmakta ve az miktarda nitrojen, oksijen ve kükürt içermektedir.

Yer katmanları içerisinde belirli zaman evreleri sonucu oluşan petrol, genellikle sığ denizlerin çökel kayaları içerisinde kendisine yer bulmaktadır. Milyonlarca yıl öncesinde akarsular, rüzgarlar taşımış oldukları yaşlı kaya aşınımları ile çeşitli malzemelerin kimyasal yollarla uygun ortamlarda (denizlerde, göllerde) çökeltmesi sonucu taşlaşması, tabakalı bir yapı haline gelmesi petrolün oluşum alanını meydana getirmiştir. Sıkışan çökelti kayaları, içerisindeki minerallerin yer değiştirememesi sonucu ısı etkileşimi ile hidrokarbon haline dönüşmeye başlar (Gülçin, 2015: 5). Ana maddesini karasal veya denizsel bitkilerin yanı sıra hayvanların meydana getirdiği petrol, jeolojik zamanlarda ve milyonlarca yıl devam eden işlemler sonucunda oluşmuş fosil bir yakıttır (Akcan, 2018: 4). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan petrol arama çalışmaları sonucunda kaynak kayaların tipi, yaşı ve olgunlaşmasına bağlı farklı özelliklerde hidrokarbon çeşitlerinin varlığı belirlenmiştir (Tüccar, 2011: 12).

Batman şehri gelişimini petrole borçlu olup, şehrin kuruluşu ve hızlı gelişim süreci bu petrol yataklarına bağlı olarak meydana gelmiştir. Bu hızlı gelişim süreci Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) tarafından petrol arama çalışmalarıyla başlamaktadır. Jeolojik yapıya bağlı olarak Raman Dağı'nda oluşan petrol yataklarının ilk olarak Raman-8 kuyusunun devreye alınmasıyla beraber Batman kenti yerindeki İluh Köyü'nü bir kent durumuna getirmiştir.

1.2.Jeomorfolojik Yapının Etkileri

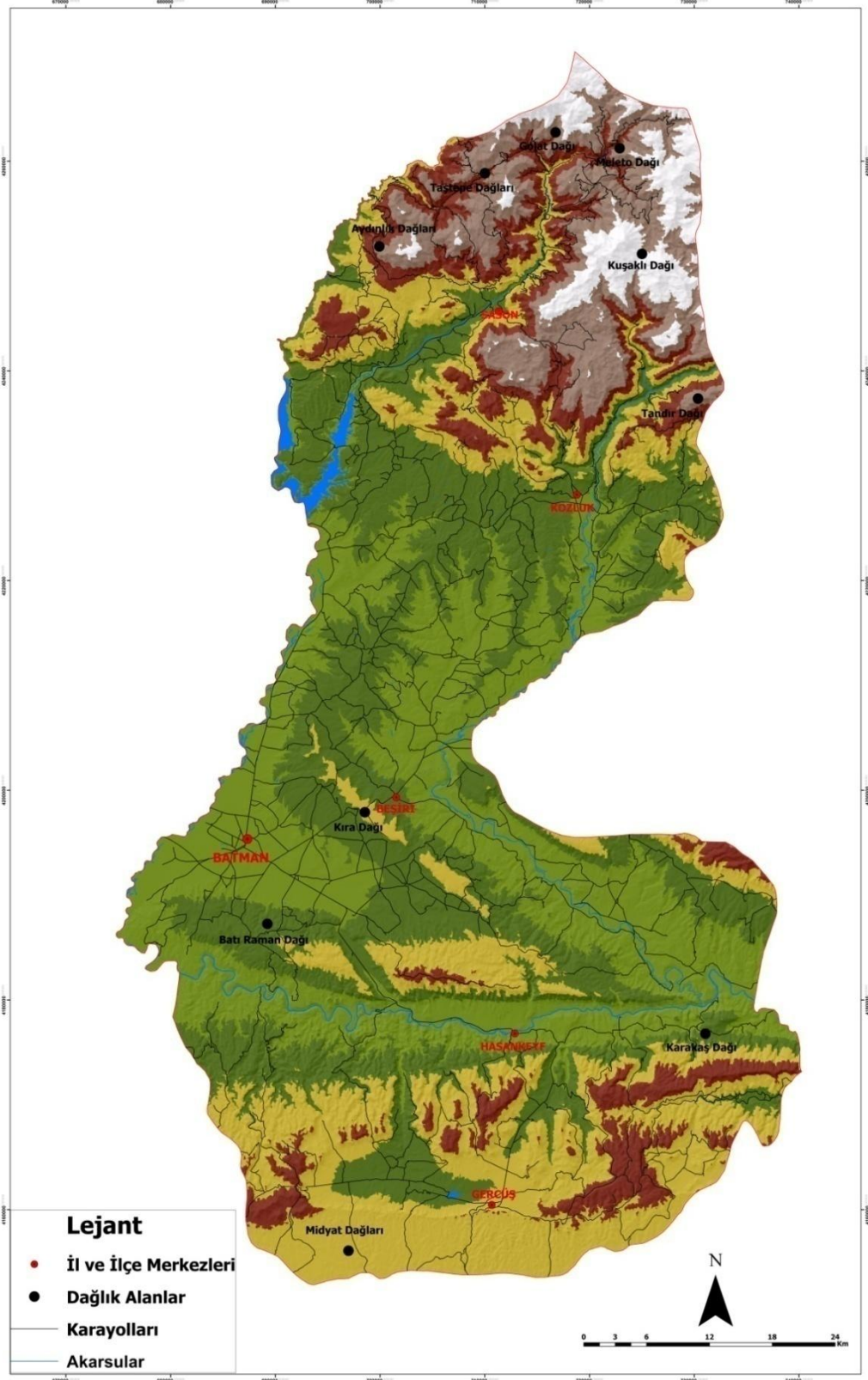
Şehrin jeomorfolojik birimlerinden olan Batman Ovası kentin yayılarak gelişmesini sağlamıştır. Şehrin de üzerinde bulunduğu Batman Ovası 500-600 m. yükseltiye sahiptir. Genel olarak doğu-batı doğrultusunda uzanış gösterir. Batıda yükseltisi 600 m. iken doğuya doğru yükseltisi artarak 800-900 m. olur. Batman şehir merkezinin kurulduğu alan Mereto Tepesi (2967 m.), Sason Dağı (2500 m.), Avcı Dağı (2121 m.), Kortepe (2082 m.), Meydanok Tepesi (2042 m.), Kuşaklı Dağı (1947 m.) ve Raman Dağı (1288 m.) ile çevrilmiştir. Batman Çayı'nın Dicle Nehri'ne ulaşırken oluşturduğu dirseğin doğusunda yer alan şehir merkezi, kuzeyinde Kıra Dağı (1000 m.), güneyde Raman Dağı (1288 m.), batıda ise Batman Çayı yer alır

(Tekik, 2013: 3) (Şekil 3). Batman Çayı'nın şehrin batısında yer alması Batman şehrin gelişiminin doğu, güney ve kuzey yönlerine doğru yayılmasına neden olmuştur.

Batman, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Diyarbakır Havzası'nın güneydoğu bölümünde, Kıra Dağı ile Raman Dağı arasında bulunmaktadır (Anıt, 2013: 21). Merkez ilçe ve Beşiri ilçesini ayıran Kıra Dağı plato özelliğindedir. Daha kuzeye gidildiğinde yine platolar başlar ve şehrin en kuzeyinde dağlık bir alan, yani Güneydoğu Torosları uzanmaktadır (Tekik, 2013: 24). Batman'da vadiler ile plato alanları ana jeomorfolojik birimleri meydana getirmektedir. Batman'da eğimli ve dağlık alanlar geniş yer tutmakla beraber düz alanlar da görülür. Batman şehrinin güney kesimi engebeli, kuzey ile kuzeydoğusu yüksek ve dağlıktır. Şehrin orta kesimlerinde ise daha çok düz bir topografya hâkimdir.

Şekil 3: Batman ili topografya haritası

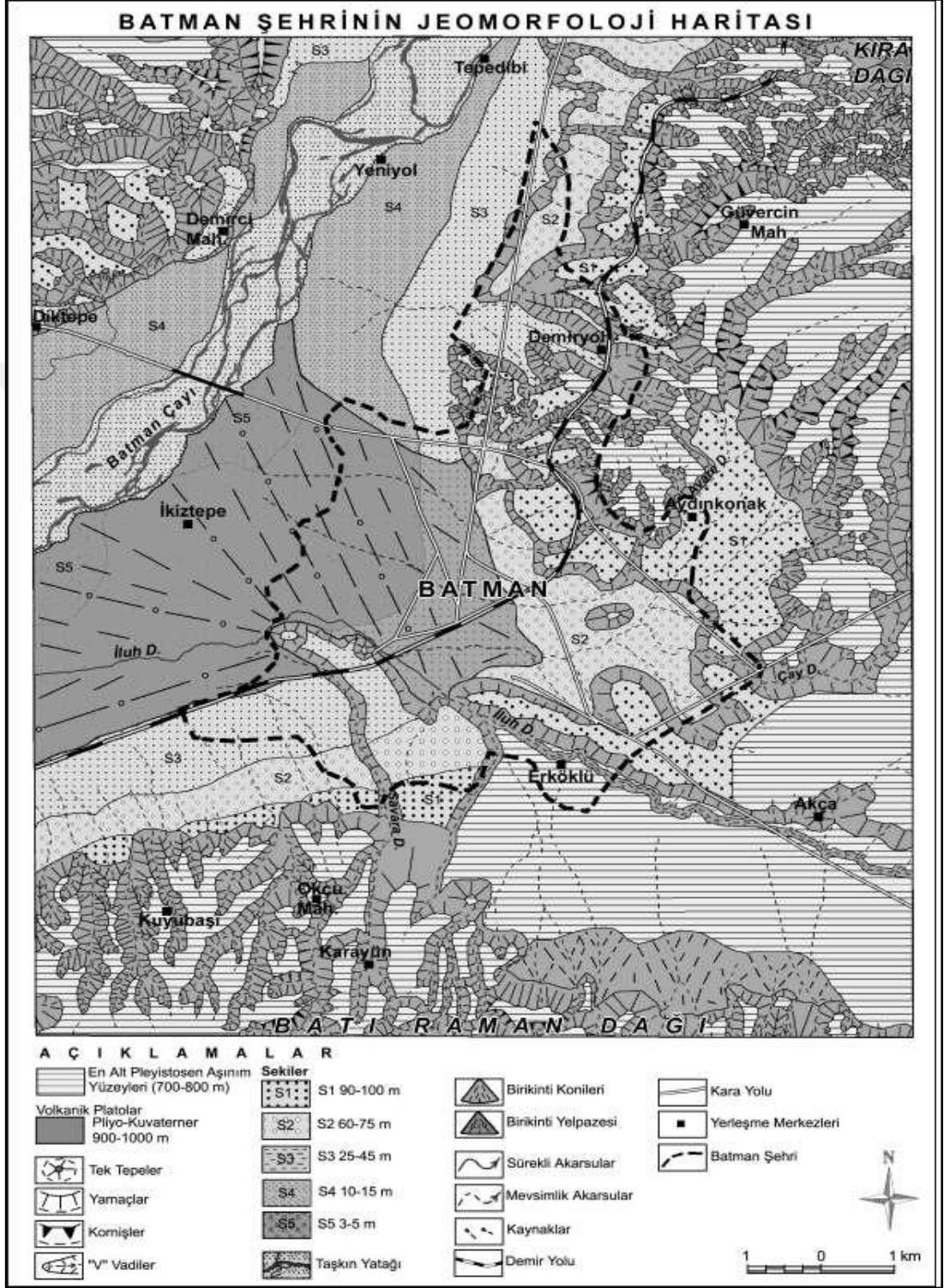

Batman şehri, Batı Raman Dağı kuzeyinde, kuzeyden güneye doğru akan Batman Çayı'nın eski menderes yeniği sekileri ile yeni birikinti yelpazesi üzerine yerleşmiş ve gelişme göstermiştir (Tonbul & Sunkar, 2008: 4) (Şekil 4). Bu alandaki sekiler tamamen yerleşmeler tarafından işgal edildiğinden bunların ayrımı zordur. Sekilerin bir bölümünün İluh Deresi ve kolları tarafından oluşturulan birikinti yelpazesi tarafından örtülmüş olması bunların ayırt edilmesini güçleştirmektedir.

Batman şehrinin kuzey ve güney kesiminde 700 ile 800 m. yükseltileri arasında geniş düzlükler bulunmaktadır. Bu düzlüklerin şehrin doğusunda daha yüksek ve yarılmış olması, bu alanda yapıyı meydana getiren Şelmo Formasyonu'nun üst seviyelerinde konglomeraların varlığına bağlı olmasıdır. Bu yüzeylerden Batman Çayı sekilerine geçişte yer yer kornişlerden oluşan 50 ile 60 m.'lik diklikler vardır. Güneyde Batı Raman Dağı kuzey yamaçları da vadilerle parçalanmış En Alt Pleyistosen yüzeylerine karşılık gelmektedir. Raman Dağı'nın kuzey eteklerinde ve Batman şehri doğusunda hafif dalgalı düzlüklerden oluşan alan Ardel (1961) tarafından "*Tilmis Ovası*" olarak adlandırılmıştır (Tonbul & Sunkar, 2008: 4).

Dicle Nehri batıdan doğuya doğru akarak il topraklarından geçer. Batman-Diyarbakır il sınırını çizen Batman Çayı, Dicle Nehri ile birleşir (Anıt, 2013: 21). Batman Çayı sekilerinin oluşumu geçmişte değişen tektonik rejim ile iklime bağlı olarak meydana gelmiştir. Üst Miyosen-Pliyosen boyunca Diyarbakır Havzası'nın doğu bölümünün dolmasında kaynağını Muş Güneyi Dağları'ndan Batman Çayı önemli rol oynamıştır. Kuzeyden güneye doğru konsekant bir şekilde akan Batman Çayı tektonik hareketlerden kaynaklı yükselen dağlık alanların alçak eşik alanlarına antesedans olarak gömülmüştür (Tonbul & Sunkar, 2008: 4).

Şekil 4: Batman ili jeomorfoloji haritası

Kaynak: TONBUL, S., SUNKAR, M., 2008., 'Batman Şhinde Yer Seçiminin Jeomorfolojik Özellikler ve Doğal Risk Açısından Değerlendirilmesi', Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu 2008, s.1-11.

Pleyistosen başlarında Batman Çayı, Batman şehrinin bulunduğu alanda büyük bir menderes yaparak Dicle Nehri'ne bağlanmıştır. Raman Dağı'nın kuzeye doğru çarpılıp yükselmesiyle Batman Çayı sürekli olarak kuzeybatıya doğru kayma göstermiştir. Bu olayın dönemler halinde meydana gelmesi bu alanda menderes yeniği sekilerinin oluşmasına neden olmuştur. Batman şehrinin kurulduğu alandaki menderes yeniği sekileri karşı yamaçta daha az belirgindir. "Şehrin kurulmuş olduğu alanda meydana gelen seki sayısı Batman Çayı Vadisi'nin yukarı bölümlerindeki sekilerden daha fazladır. Fakat menderes yeniği sekilerinin alçak olanları, doğudan gelen İluh Deresi ve kolları tarafından parçalanmış, aynı akarsuyun oluşturduğu birikinti yelpazesi ile örtülmüştür. Bununla beraber şehrin eski menderes yeniği sekileri üzerinde kurulması bu alandaki seki sayısının belirlenmesini zorlaştırmış olsa da 5 seki sistemi tespit edilmiştir. Batman şehrinin kurulduğu alanda 5 olarak belirlenen seki sayısı Batman Çayı Vadisi boyunca 6'ya çıkmaktadır. Bunlardan 1-2 m. sekisi 3-5 sekilerine dahil edilerek seki sayısı 5'e düşürülmüştür. Batman Çayı Vadisi'nde meydana gelen bu sekiler; 90-100 m. (S1), 60-75 m. (S2), 25-45 m. (S3), 10-15 m. (S4) ve 3-5 m. (S5) sekileri olarak gruplandırılmıştır"(Tonbul & Sunkar, 2008: 6).

1.3.İklim ve Kent İlişkisi

Batman ve çevresinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne hakim yazların sıcak ve kurak, kışların soğuk ve yağışlı geçtiği karasal iklim hakimdir.

İklim özellikleri Batman meteoroloji istasyonunun verilerinden incelenebilir. 1975-2009 döneminde ortalama sıcaklığın en yüksek olduğu Haziran-Eylül döneminde 30°C'nin üzerinde, ortalama sıcaklığın en düşük olduğu Aralık-Şubat döneminde ise 1°C'nin altındadır. Haziran-Eylül döneminde ortalama güneşlenme süresi 10 saatin üzerinde yaşandığı Batman'da ortalama yıllık yağışlı gün sayısı 86, ortalama yıllık yağış miktarı 472 kg/m² olarak gerçekleşmiştir. Batman, Temmuz-Ağustos aylarında hemen hemen hiç yağış almazken, Kasım-Nisan döneminde ortalama m²'ye 55 kg'ın üzerinde yağış düşmektedir. Yağışlar genel olarak ilkbahar ve kış aylarında görülmektedir. Ortalama yağışın en yüksek olduğu ay Mart, en az olduğu ay ise Temmuz ayıdır (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012: 38).

Batman'da sıcaklığın Temmuz-Ağustos aylarında en yüksek, Ocak-Şubat aylarında ise en düşük olduğu görülmektedir. 1975-2009 döneminde hava sıcaklıklarının en yüksek Haziran-Eylül döneminde 40°C'nin üzerinde yaşandığı Batman'da en yüksek sıcaklık 16 Temmuz 1978 tarihinde 46,5°C olarak ölçülmüştür. Öte yandan Aralık-Mart döneminde -10°C'nin altına düşen hava sıcaklığı 1 Ocak 2007 tarihinde -24°C ile en düşük seviyesine inmiştir (Tablo 1). 27 Şubat 1985 tarihinde en yüksek kar kalınlığının 21 cm. olarak tespit edildiği ilde kar yağışı az olur. Şehrin hâkim rüzgar yönü ise doğudur (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012: 39).

Batman ve çevresi yaz aylarında polar havanın kuzeye çekilmesine bağlı olarak tropikal havanın etkisine girmektedir. Kış mevsiminde ise kontinental kutupsal hava kütesinin etkisi altındadır. Kış mevsiminde yüksek, yaz mevsiminde alçak basınç hüküm sürmektedir. Yaz mevsimi süresince büyük ölçüde Basra alçak basınç merkezinin etkisinde kalan sahaya kuru ve sıcak tropikal hava kütleleri hâkimdir (Anıt, 2013: 22). Batman ilkbahar ve yaz aylarında Basra Körfezi'nde oluşan alçak basıncın, sonbahar ve kış aylarında ise Doğu Akdeniz ve Sibirya'da oluşan yüksek basıncın etkisindedir. Batman'da ortalama yerel basınç 947.13hPa'dır (Tekik, 2013: 32).

Batman, Türkiye'de sıcaklıkların en belirgin yaşandığı ve uzun sürdüğü yerlerdendir. Bunun temel nedenleri; şehrin güneyden gelen sıcak havanın etkisine açık olması, denizlerin ılımanlaştırıcı etkisinden uzak kalması, bahçelerde yetiştirilmiş olan ve dere kenarlarında bulunan ağaç toplulukları dışında ağaçlık alanların olmamasıdır (Biçen, 2011: 44).

Tablo 1: Batman ili sıcaklık ve yağış dağılışı

BATMAN	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık
Son İklim Periyodu (1981 - 2010)													
Ortalama Sıcaklık (°C)	3.1	5.2	9.8	15.0	20.2	27.0	31.4	30.5	25.1	18.1	10.1	4.7	16.7
Ortalama En Yüksek Sıcaklık (°C)	7.7	10.6	15.7	21.7	27.6	34.9	39.5	39.1	34.4	26.5	16.7	9.5	23.7
Ortalama En Düşük Sıcaklık (°C)	-1.0	0.4	4.0	8.5	12.2	17.0	21.3	20.7	15.9	10.9	4.6	0.7	9.6
Ortalama Güneşlenme Süresi (saat)	3.2	4.2	5.4	7.2	9.3	11.5	12.2	11.3	10.0	7.0	5.2	3.0	89.5
Ortalama Yağışlı Gün Sayısı	10.4	10.2	11.5	11.0	7.7	2.6	0.5	0.4	1.1	5.8	7.6	9.8	78.6
Aylık Toplam Yağış Miktarı Ortalaması (mm)	56.8	67.5	76.8	65.4	40.0	8.4	0.5	0.7	3.3	28.7	57.1	63.6	468.8
Ölçüm Periyodu (1963 - 2017)													
En Yüksek Sıcaklık (°C)	18.6	24.6	30.6	35.8	42.0	45.1	48.8	46.2	43.8	37.0	36.6	23.0	48.8
En Düşük Sıcaklık (°C)	-24.0	-22.2	-17.0	-9.0	0.9	5.0	11.8	11.1	4.1	-3.0	-7.8	-23.0	-24.0

Kaynak: <https://www.mgm.gov.tr/>

Batman ve çevresinde karasal iklimin hakimiyeti Batman Ovası'nda tarımsal ürünleri etkilemekte ve karasal iklim koşullarına uygun tarımsal ürünler yetiştirilmektedir. Batman il yüzölçümünün %34'ü tarımsal faaliyetlerde kullanılmaktadır. Tarım arazilerinde baklagil, tütün, pamuk ve mısır üretimi yapılmaktadır. Mevcut arazilerin bir kısmı bağ arazisi, bir kısmı da bahçe arazisi olarak kullanılmaktadır. Şehirdeki tarım dışı arazilerin çoğunu dağlık alanlar oluşturmaktadır (Batman İl Özel İdaresi, t.y.:24). Batman şehrinin tarımsal üretimini, sahip olduğu iklimden dolayı tahıllar oluşturmaktadır. Tarıma uygun alanlarda buğday, arpa, kırmızı mercimek, mısır, nohut üretimi yapılmakla birlikte son zamanlarda mısır ve pamuk üretimine yönelme olduğu görülmektedir. Buğday ekimi tarım arazisi içinde en büyük kısmı oluşturmaktadır. Buğdayın Batman tarımı açısından önemli bir yeri bulunmaktadır. Ardından arpa ekimi gelmektedir. Bunları mercimek, pamuk, pamuk tohumu ve nohut izlemektedir. Mercimek ekiminde ise son yıllarda bir düşüş yaşanmıştır. Şehrin sahip olduğu iklim koşulları özellikle buğday olmak üzere mısır, arpa, pamuk ve mercimek yetiştiriciliğine uygundur.

Batman'da yazların sıcak ve kurak olmasından dolayı tarım alanında kuru tarım koşullarında yapılan tarım egemen durumdadır. Şehirde sulama sorunları ve iklimden kaynaklı uzun yaz kuraklığı nedeniyle verimli tarım alanlarının büyük bölümü kuru tarım alanı olarak kullanılmaktadır. Özellikle buğday, arpa, fıstık ve mercimek yetiştiriciliğinde kuru tarım yapılıyor. Toprakların verim gücünün yüksek olması nedeniyle nadassız kuru tarım yapılmaktadır. Batman Çayı kenarında ise büyük ölçüde sulu tarım yapılmakla birlikte, Batman Çayı kenarındaki diğer arazilerde ise sulamanın kısıtlı olmasından dolayı kuru tarım yapılmaktadır. Batman Çayı kenarında önceki yıllarda büyük ölçüde pamuk, tütün ve sebze ekimi yapılmaktaydı. Fakat son yıllarda pamuk ve tütünün yerini mısır almıştır (Tekik, 2013: 190). Şehrin arazi kullanımında ilk sıralarda pamuk, mısır, karpuz, kavun, üzüm, salatalık, domates, patlıcan ile biber ekimi yer almaktadır (Tekik, 2013: 189). İklimin elverişli olması üzüm, fıstık, nar ve elma gibi şehirde en çok yetiştirilen meyveler olmasını sağlamıştır. Son yıllarda çilek üretimi de yapılmaktadır. Yine şehrin iklim şartlarının fıstık üretimi için oldukça uygun olması özellikle son yıllarda fıstık ekimini yaygınlaştırmıştır.

Batman iklim koşulları karayolu, demiryolu ve havayolu ulaşımına her mevsim uygundur. Batman şehri kara, hava ve demiryolları ile düzenli bir ulaşımına sahiptir. Şehirdeki yolların çoğu asfalttır. Ancak merkezlerden uzaklaştıkça özellikle dağlık kesimlerde, kış aylarında köy yollarında ulaşım zorlaşmakta ve zaman zaman bu yollar kapanmaktadır (Batman Valiliği, 2009: 81-82). Bazı yıllar olmamakla beraber kar yağışlarının azlığından dolayı karla örtülü gün sayısı çok fazla değildir. Kar yağışlarının en fazla olduğu ay ise ocak ayıdır (Tekik, 2013: 38). Kar yağışlarının az olması ve her yıl olmaması ulaşımı olumsuz yönde etkilememektedir.

Batman'ın hızla gelişerek şehrsel özellik kazanması, hava kirliliği, plansız ve hızlı kentleşme gibi önemli bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Batman ilinde hava kirliliğine sebep olan faktörler arasında endüstriyel tesislerin şehir içinde kalması, kış aylarında ısınma amaçlı kullanılan yakıtlar, anızların yakılması, motorlu taşıtlar ve çöl tozları olarak sayılabilir (Batman Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2017: 8). Bölgede kış sıcaklıkları çok düşük olmadığı için ısınma amaçlı çok fazla fosil yakıt kullanılmamaktadır. Buna bağlı olarak havadaki partikül madde oranında fosil yakıtların etkisi çok ciddi bir seviyede değildir. Bölgede ilkbahar, sonbahar ve yaz aylarındaki PM10 (partiküler madde) değerleri Kuzey Afrika, Arabistan ile Suriye çölleri üzerinden taşınan çöl tozlarından dolayı çoğunlukla kış aylarındaki değerlerin üzerine çıkabilmektedir (Şengün & Kıranşan, 2013: 60).

Havadaki PM10 (partiküler madde) seviyesi bahar ayları ile yaz mevsiminin bazı aylarında da artış göstermektedir. Bundan dolayı çöl tozları, yaz aylarında ve diğer geçiş mevsimlerinde hava kalitesi üzerinde etkili olan en önemli faktördür. Çöl tozları en fazla ilkbahar, sonbahar, yaz aylarında görülmekte ve taşınan bu çöl tozları Batman'ın hava kalitesi üzerinde etkili olmaktadır (Şengün & Kıranşan, 2013: 60-63). Şehrin hava kirliliğine neden olan SO₂ (kükürtdioksit) ve PM10 (partiküler madde) için Batman il merkezindeki Tüpraş Rafinerisi ve özel termik santralden oluşan emisyon ciddi kaynak olarak gösterilebilir. Santralde kirliliğe neden olan fuel-oil kullanılmaktadır (Batan, 2013: 99). Yaz aylarındaki PM10 (partiküler madde) kirliliğine iklimin karasal olması, bölgedeki bitki örtüsü, topografik şartların neden olduğu toprak erozyonunun gözlenmesi ve çöl tozlarının neden olduğu tahmin edilmektedir (Batan, 2013: 100).

1.4.Hidrografya ve Kent İlişkisi

Batman'ın en önemli akarsuyu Dicle Nehri'dir. Batman ve Garzan (Yanarsu) Çayı, Dicle Nehri'nin Batman il sınırlarındaki en önemli kollarıdır (Tablo 2). Kulp, Sarım, Zori, Sason ve Talorin çaylarının birleşmesiyle oluşan Batman Çayı, il için önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Batman Çayı'nın ortalama yıllık su potansiyeli 4.2 milyar m³tür. İle ait diğer önemli su kaynağı ise Garzan (Yanarsu) Çayı'dır. Pisiyar Çayı ve diğer küçük derelerin birleşmesiyle oluşan Garzan Çayı'nın ortalama yıllık su potansiyeli 830 milyon m³tür. Batman Çayı ilin Diyarbakır ile Garzan (Yanarsu) Çayı ise Siirt ile doğal sınırlarını çizmektedir. Bu çaylar Batman ili sınırları içerisinde geçen Dicle Nehri'ne dökülmektedir (Çoban vd, 2017: 440) (Şekil 5). Batman'ın akarsulardan biri de İluh Deresidir ve Batman Çayı'na dökülmektedir.

Tablo 2: Batman ili akarsuları

Akarsu İsmi	Toplam Uzunluğu (km)	İl Sınırları İçindeki Uzunluğu (km)	Debisi (m ³ /sn)	Kolu Olduğu Akarsu	Kullanım Amacı
Dicle	530	86	300	Dicle	Sulama ve Enerji
Garzan	168	110	49,3	Dicle	Sulama ve Enerji
Batman	144	124	126,9	Dicle	Sulama ve Enerji

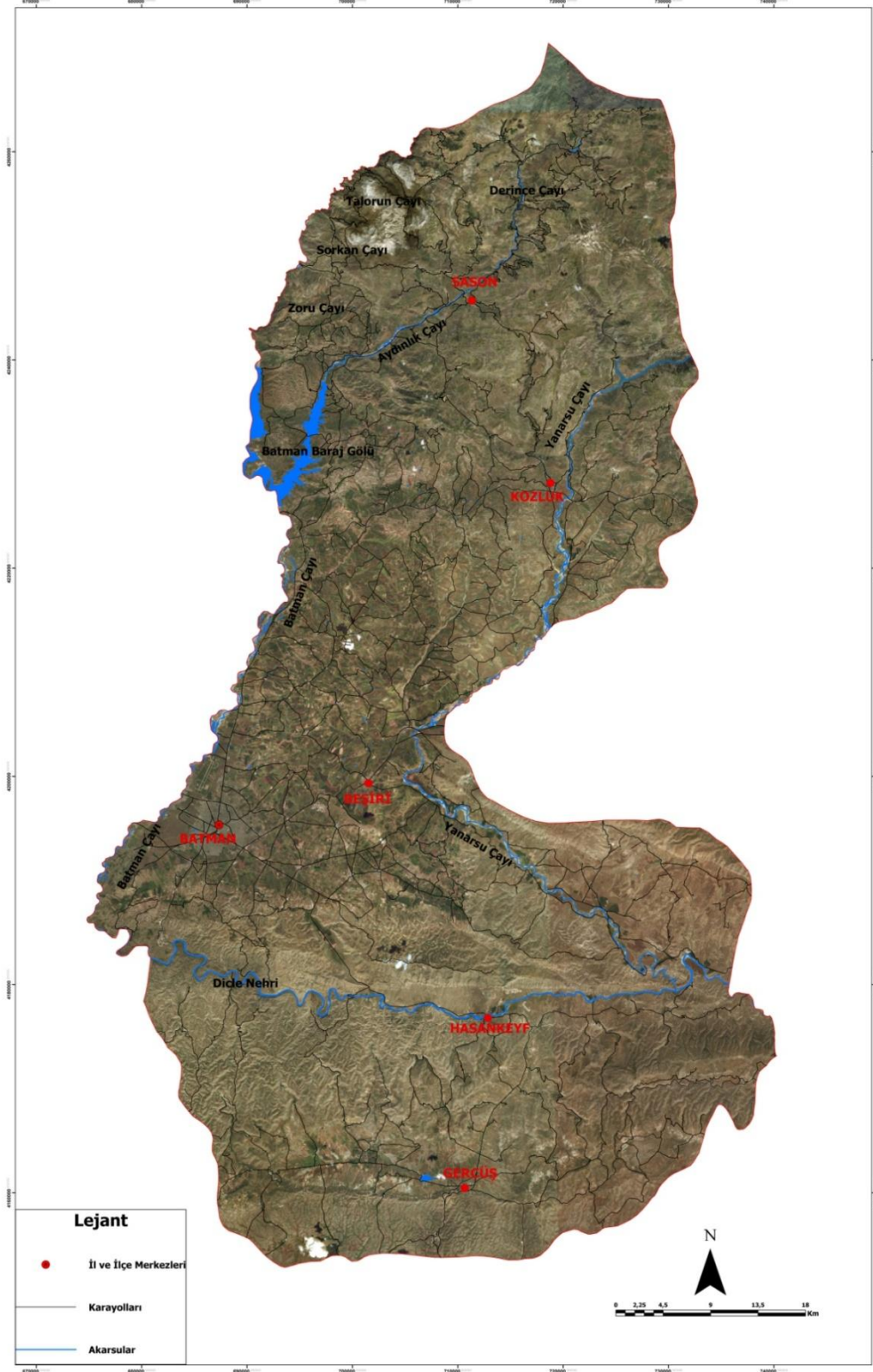
Kaynak: T.C. BATMAN VALİLİĞİ ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK İL MÜDÜRLÜĞÜ, 2017., Batman İli 2016 Yılı Çevre Durum Raporu.

Batman göller bakımından oldukça fakirdir. Devlet Su İşleri (DSİ) tarafından yapılan Batman Baraj Gölü, Sason Barajı ve yapımı devam eden İlisu Baraj Gölü bulunmaktadır. Batman'da doğal göl olmamakla beraber Devlet Su İşleri (DSİ) tarafından yapılmış iki gölet bulunmaktadır. Bunlar Gercüş-Kırkat Göleti ile Kozluk-

Ceffan Göleti'dir (Çoban vd, 2017: 440). Batman yeraltı suları rezervi bakımından da oldukça zengindir (Batman İl Özel İdaresi, t.y.:10).

Batman şehrinin kuruluşu ve gelişimi yakın çevresinde meydana gelen gelişmelere bağlı olmuştur. Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 1894 yılında Beşiri (Kobin) kazasının merkezi durumuna getirilen El-Medine'de 1926'da büyük bir taşkın yaşanmıştır. Batman Çayı'na bağlı olarak yaşanan taşkında El-Medine'nin büyük bölümü zarar gördüğünden taşkından sonra burada yaşayan nüfusun büyük bölümü yakınındaki İkiztepe ile İluh köylerine taşınmıştır (Sunkar & Tonbul, 2010: 21). Yakın döneme kadar bir köy olan İluh, El-Medine (Medina) nahiyesine bağlı ve bugünkü İluh Mahallesi'nin kurulduğu yerde bulunuyordu (Altunışık, 2009: 16). 1926 yılında Batman Çayı'nın taşması sonucu El-Medine kazası sular altında kaldığı için şehir İluh ve çevresine taşınmıştır. Bu nedenle İluh Köyü'ne göç olmuş ve İluh Köyü'nün nüfusu artmıştır. Böylece El-Medine kazası Siirt'e bağlı Beşiri'ye taşınmış ve İluh da buraya bağlanmıştır. 1940'lı yıllardaki kaynaklarda El-Medine, İluh'a bağlı bir köy olarak görünmektedir. El-Medine'den buraya göç edenlerle İluh Köyü biraz büyümüştür (Altunışık, 2009: 16-17). Buraya göç edenlerle büyüyen İluh, Raman Dağı'nda petrolün bulunması, Haydarpaşa-Kurtalan demiryolunun ulaşımına açılması ve bununla beraber yapılan göçlere bağlı olarak gelişim sürecine girmiştir.

Şekil 5: Batman ili hidrografiya haritası

Hidrografyada sulama, sulu tarım için imkan sağlamıştır. Batman Ovası'nda Batman Çayı'nın (Fotoğraf 1) suladığı alanlarda sulu tarım yapılmaktadır. Batman'ın batı kesimini oluşturan alüvyal arazilerde sulama imkanlarıyla birlikte tarım için ideal topraklarda sebze, pamuk ve mısır gibi tarımsal ürünler yetiştirilmektedir. Tarım için uygun olan bu arazilerde sebze ve bostan da geniş bir alana yayılmış bulunmaktadır (Tekik, 2013: 188). Batman'da yetiştirilen en önemli bitkisel ürünler pamuk ve tütündür. Tütün kotalarındaki sınırlamalar nedeniyle tütün üretimi her geçen gün azalmaktadır. Geçmiş yıllarda tütün ekilen alanlar pamuk ve mısır üretimine ayrılmıştır. Sulanabilen tarım arazilerinin artmasıyla pamuk üretilen tarım alanları giderek artmaktadır. Özellikle Batman Ovası'nda Batman Çayı'nın suladığı alanlarda pamuk ekimi yapılmaktadır (Tekik, 2013: 195-196).

Fotoğraf 1: Batman Çayı'ndan bir görünüm

Batman Çayı kenarında önceki yıllarda büyük ölçüde pamuk, tütün ve sebze ekimi yapılmaktaydı. Fakat son yıllarda pamuk ve tütünün yerini mısır almıştır (Tekik, 2013: 190). Batman Çayı Ovası'nda sulama sistemlerinin gelişmesiyle son yıllarda pamuk ve özellikle mısır ekimi yapılmaktadır. Özellikle Batman Barajı'nın

devreye girmesi ve buna bağlı olarak sulama kanallarının kullanılmasıyla mısır üretiminde ciddi bir artış yaşanmıştır. Mısır ekim alanları Batman ayı kenarı boyunca yayılmaktadır (Tekik, 2013: 193).

Tarımsal üretimde, sulanabilir arazi miktarının artması, nadas alanlarının daraltılması ile ikinci ürünün üretilmesinin sağlanmasıyla beraber artış olmuştur (Tanyeri vd, 2012: 69). Şehirdeki tarımsal faaliyetlerin önündeki en büyük engellerden bir tanesi sulama altyapısındaki eksiklikten kaynaklanan sorunlardır. Batman Ovası, Batman ayı'nın taşıdığı alüvyonlardan oluşmuş verimli bir ovadır. Ancak Batman Ovası'nın çok az yağış alması sebebiyle sulama konusunda öncelikli alanlardan birini oluşturmaktadır (DİKA, 2013: 61-62). Bölgede çalışmaları devam eden barajların tamamlanması ve planlanan projelerle beraber sulanabilen arazinin artışına paralel olarak hem tarımsal ürünlerin üretim miktarında hem de verimlerinde ciddi artışlar beklenmektedir.

1.5.Bitki Örtüsü ve Kent İlişkisi

Batman ve çevresinin doğal bitki örtüsü iklim özelliklerine ve yükseltiye bağlı olarak şekillenmiştir (Biçen, 2011: 45). Batman ve yakın çevresinde bitki örtüsünün büyük bir kısmını karasal iklimin sonucu olan step (bozkır) formasyonundan oluşmaktadır. Step (bozkır) formasyonu kurak ve soğuk iklimin hüküm sürdüğü bölgelerde yaygındır (Batman Valiliği, İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, 2004: 83). Bu formasyonun bulunduğu alçak ve düz kesimlerde yavşan/pelin (*Artemisia*) ile birlikte kekik (*Thymus*) türleri yaygındır. Bu türlerin içine bazı Graminea cinslerine ait alt türler ve diğer bölgelerde rastlanmayan tipik step türleri girmektedir. Daha yüksek ve eğimli alanlarda ise yastık formundaki geven (*Astragalus*) ile kar dikenini (*Acantholimon sp.*) gibi bitkiler yaygındır. Bunlar arasında; borcak (*Genista*), kekik (*Tyhmus*), sığırkuyruğu (*Verbascum*), çalba (*Phlomis*), adaçayı (*Salvia*), kızan dikenini (*Cousinia*), dağçayı (*Sideritis*) ile daha birçok cins tür yer almaktadır. Bu bitkiler içinde aşırı hayvan otlatmanın az olduğu alanlarda Graminea türleri diğer türlere göre uzun boyları ile örtüş olanlarıyla dikkati çekmektedir (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012: 42-43). Bunların dışında meşe (*Quercus*), çam (*Pinus*) gibi ağaç türleri yetişmektedir (Anıt, 2013: 24).

Batman il yüzölçümünün %17'sini orman ve fundalık alanlar oluşturmaktadır. %15'ni ise çayır ve mera alanları oluşturmaktadır (Batman İl Özel İdaresi, t.y.:24). Meşe başta olmak üzere ormanlık alanlar menengiç (bitim), kavak, çınar, ceviz ile çeşitli meyve ağaçlarından meydana gelmektedir (Batman Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2017: 42).

Kent ve bitki örtüsü ilişkisinde, kentin çevresinde yerleşmenin yayılış alanı bitki örtüsüne zarar verebilir. Şehri ve yakın çevresini doğal bitki örtüsü bakımından yoksun bırakan faktör yapılan aşırı tahribattır. Ormanların çok az yer kapladığı Batman'da ormanların büyük bölümü tahrip edilmiştir. Geçmişte ormanlarla kaplı alanlar, halkın yakacak temin etmek için bilinçsizce yapmış olduğu kesimler sonucunda bu alanlar seyrekleşerek dağınık ağaç görüntüsünün oluşmasına neden olmuştur (Batman Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2017: 42). Ormanlık alanların geniş yer tutması gereken dağlık bölgeler uzun süren tahribat sonucu bu özelliğini kaybetmiş ve fundalık alanlara dönüşmüştür (Anıt, 2013: 24). Bununla birlikte özellikle şehrin güney kısmında Dicle Nehri çevresi, nehrin güneyindeki yüksek kesimler ve şehrin batısındaki Batman Çayı'nın belirli bölgelerinde küçük de olsa koruluklar yer almaktadır (Alaeddinoğlu, 2010: 21).

Tablo 3: Batman ili endemik türleri

SIRA NO	FAMİLYA	TÜR-LATİNCE ADI	TÜRKÇE ADI	ENDEMİK
1	Amaryllidaceae	<i>Allium turcicum</i>	Türk soğanı	Endemik
2	Apiaceae	<i>Astrantia maxima</i>	Yıldızca	Endemik
3	Asteraceae	<i>Achillea nobilis</i>	Bayır pelini	Endemik
4	Asteraceae	<i>Centaurea consanguinea</i>	Tezdüğme	Endemik
5	Asteraceae	<i>Centaurea kurdica</i>	Pamukdikeni	Endemik
6	Asteraceae	<i>Centaurea sclerolepis</i>	Sahra kavgalazı	Endemik
7	Asteraceae	<i>Centaurea stapfiana</i>	Maral dikeni	Endemik
8	Asteraceae	<i>Cousinia eriocephala</i>	Yünlü kızan	Endemik
9	Asteraceae	<i>Hieracium tamderense</i>	Çelebi şahinotu	Endemik
10	Asteraceae	<i>Onopordum hasankeyfense</i>		Endemik
11	Asteraceae	<i>Scorzonera acantholimon</i>	Top tekesakalı	Endemik
12	Asteraceae	<i>Scorzonera semicana</i>	Kıvrım	Endemik
13	Boraginaceae	<i>Alkanna froedinii</i>	Gedik havacivaotu	Endemik
14	Boraginaceae	<i>Alkanna trichophila</i>	Gorız	Endemik
15	Boraginaceae	<i>Onosma bornmuelleri</i>	Amasya şıncarı	Endemik
16	Boraginaceae	<i>Onosma polioxantha</i>	Yoz emzikotu	Endemik
17	Caryophyllaceae	<i>Silene brevicaulis</i>	Goşberk	Endemik
18	Euphorbiaceae	<i>Euphorbia sanasunitensis</i>	Aksi sütleğen	Endemik
19	Fabaceae	<i>Astragalus lamarckii</i>	Eğın geveni	Endemik
20	Fabaceae	<i>Cicer echinospermum</i>	Kirpi nohutu	Endemik
21	Fabaceae	<i>Genista aucheri</i>	Bayır borcağı	Endemik
22	Lamiaceae	<i>Salvia hasankeyfense</i>		Endemik
23	Lamiaceae	<i>Scutellaria orientalis</i>	Kınalı kaside	Endemik
24	Lamiaceae	<i>Sideritis syriaca</i>	Amanos çayı	Endemik
25	Oleaceae	<i>Fraxinus ornus</i>	Toros dişbudağı	Endemik
26	Orchidaceae	<i>Ophrys bornmuelleri</i>	Öküz salebi	Endemik
27	Papaveraceae	<i>Papaver clavatum</i>	Şıkşıkı	Endemik
28	Plumbaginaceae	<i>Acantholimon calvertii</i>	Keşiş kardikeni	Endemik
29	Rubiaceae	<i>Crucianella kurdistanica</i>	Meşe haçotu	Endemik
30	Scrophulariaceae	<i>Scrophularia mesopotamica</i>	Sahra sıracası	Endemik
31	Xanthorrhoeaceae	<i>Asphodeline damascena</i>	Harmel	Endemik
32	Asparagaceae	<i>Hyacinthella siirtensis</i>	Siirt kopçası	Endemik
33	Asparagaceae	<i>Scilla siberica</i>	Camişkiran	Endemik
34	Liliaceae	<i>Fritillaria İmperialis</i>	Ters Lale	Endemik

Kaynak: T.C. ORMAN VE SU İŞLERİ BAKANLIĞI, 2017., Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Envanter ve İzleme Projesi.

Batman'da Ters Lale (*Fritillaria imperialis*) (Tablo 3-Fotoğraf 2) Sason ilçesi Mereto Dağı ile Helkıs Dağlarında Nisan-Mayıs aylarında görünen endemik bir türdür (Batman Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2017: 41).

Fotoğraf 2: Ters lale (*Fritillaria imperialis*)

Batman'da bir adet tabiat parkı bulunmaktadır. Tabiat parkı 02 Şubat 2011 tarihinde bakanlık tarafından onaylanmıştır. Malabadi Tabiat Parkı (Fotoğraf 3), Batman ili Malabadi (Batman) Köprüsü yakınında bulunmaktadır. Batman'a yaklaşık 35 km. uzaklıkta bulunan tabiat parkı 24 ha. alan kaplamaktadır. Yürüyüş parkurları için ideal alanların oluşu, tarihi dokusu, görsel güzellikleriyle beraber kuş gözlemciliğine uygun olması Batman'da tabiat turizmi faaliyetlerinin gerçekleşmesine katkı sağlayacağı öngörülmektedir (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2018: 29).

Fotoğraf 3: Malabadi Tabiat Parkı

Kaynak: T.C. ORMAN VE SU İŞLERİ BAKANLIĞI, 2018., Batman İli Tabiat Turizmi Uygulama Eylem Planı 2016-2019.

1.6. Toprak ve Kent İlişkisi

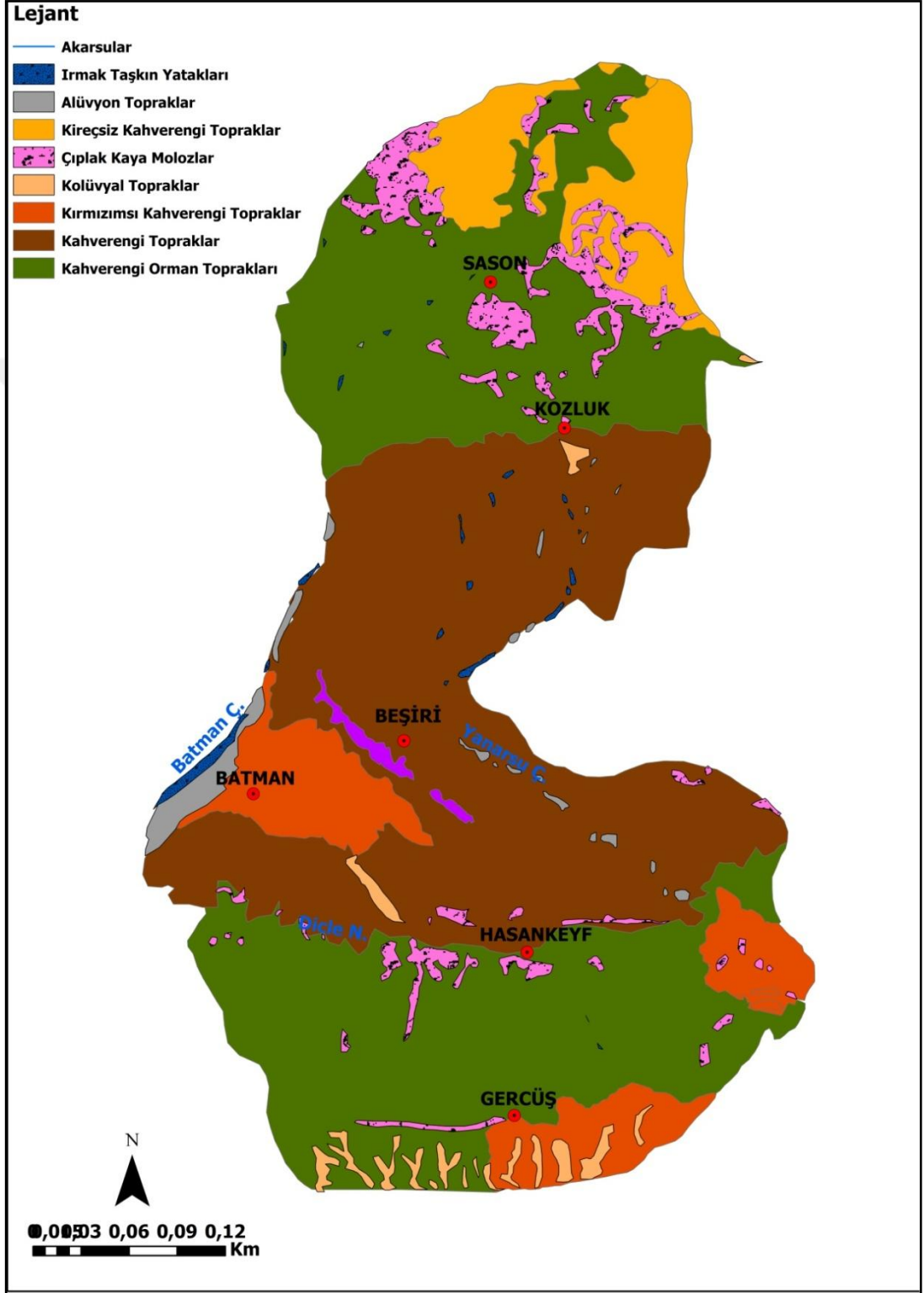
Kent ve toprak ilişkisinde en önemli sorun kent çevresinde verimli tarımsal arazilerin yerleşime açılmasıdır. İl toprakları genellikle organik madde bakımından zayıf, potasyumca zengin, fosfor ve diğer elementler yönünden ortak karakter taşıyan bir yapıya sahiptir. Büyük bir kısmı alkalik yapıya sahip il toprakları killi, kumlu ve humusludur. Organik maddelerin azalmasının sonucu olarak toprağın havalanma özelliği ve su tutma kapasitesi olumsuz etkilenmektedir. Nadas yapılan toprakların il genelinde fazla olmaması da organik madde eksikliği ve verimi etkilemektedir (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012: 41).

İl topraklarının düz ve düze yakın olduğu alanlarda, toprakların çoğunluğu killi bir yapıya sahiptir. Bu alanlarda toprak derinliği 90 cm. ile 90+ derin yapıdadır. Bu alanlarda taban suyu seviyesi yüksek olmamakla birlikte organik maddeler orta düzeyde bulunmaktadır. İl topraklarının daha engebeli olduğu alanlarda ise toprak

yapısı, kumlu-killi olmakla beraber orta derinlikte (30-90 cm.), bazik (alkali) reaksiyon göstermekte ve organik maddece fakirdir. Bu topraklarda taban suyu seviyesi yüksek değil, drenaj ile arazi ıslahı gibi sorunlar bulunmamaktadır (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012: 41).

İl topraklarının çoğunluğunu kahverengi topraklar, kahverengi orman toprakları, kırmızımsı kahverengi topraklar ve kireçsiz kahverengi topraklar oluşturmaktadır (Batman Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, t.y.:60) (Şekil 6). Batman ili toprak tipleri incelendiğinde, kahverengi orman toprakları ile kahverengi toprakların en fazla, alüvyal ile kolüvyal toprakların en az bulunduğu görülmektedir (Batman Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2017: 3). Yaygın olarak yarı kurak iklim ve step sahalarında görülen kahverengi topraklarla kaplı alanların doğal bitki örtüsünü cılız, kısa boylu çayırlar oluşturmaktadır (Tekik, 2013: 48). Çeşitli ana maddeler üzerinde gelişen kırmızımsı kahverengi topraklarda ise kuru tarım başta olmak üzere sulu tarım da yapılabilmektedir. Organik madde bakımından zengin olan kahverengi topraklar, sulamanın arttırılmasıyla bitkisel üretim açısından katkı sağlayabilir (Tekik, 2013: 49).

Şekil 6: Batman ili toprak haritası

Kahverengi orman toprakları, çoğunlukla mera ve orman olarak kullanılmakla beraber kuru ve fundalık arazi olarak da yayılış göstermektedir. Kireçsiz kahverengi toprakların büyük çoğunluğunu mera arazileri oluşturmaktadır. Kolüvyal topraklar, vadi boğazlarında ve dik yamaçların eteklerinde yer almaktadır (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, t.y.:103) Düz bir arazi yapısına sahip olan alüvyal topraklar özellikle Batman ve Garzan Çayı çevresinde görülmekle beraber bu topraklar organik madde bakımından zengindir. Batman şehri çevresindeki alüvyal topraklar tarım açısından oldukça önemli olup bu topraklarda sulu tarım yapılmaktadır. Ağır killi bir özellik gösteren bazaltik topraklarda ise kuru ve sulu tarım yapılabildiği gibi meyvecilik bakımından da önemlidir (Tekik, 2013: 49).

İl topraklarında ekonomik nedenlerden dolayı ve yeteri kadar suni gübre kullanılmamasına bağlı olarak toprağa zarar verecek büyük bir kimyasal kirlenme ya da çoraklaşma görülmemektedir. Batman'da hayvancılığın yaygın olması sebebiyle çiftçilerin topraklarına attıkları yanmış hayvan gübreleri, mercimek-buğday münavebe sistemleri gibi toprağı destekleyici ve besleyici faktörler toprak yapısını güçlendirmektedir. Batman şehir merkezi toprağı, iklimin elverişliliği ve ova özelliğinden dolayı her türlü ziraat ve işlemeye uygundur (Batman Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, t.y.:66-68). Ancak şu an olmamakla birlikte, gelecek yıllarda sulu tarımın yoğun olarak yapıldığı alanlarda bilinçsiz ve aşırı sulamadan kaynaklı toprakta tuzlulaşma sorununun ortaya çıkacağı öngörülmektedir (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012: 41). Batman şehrinin alansal olarak büyümeye devam etmesi her geçen gün tarım arazilerinin işgal edilmesine neden olmaktadır.

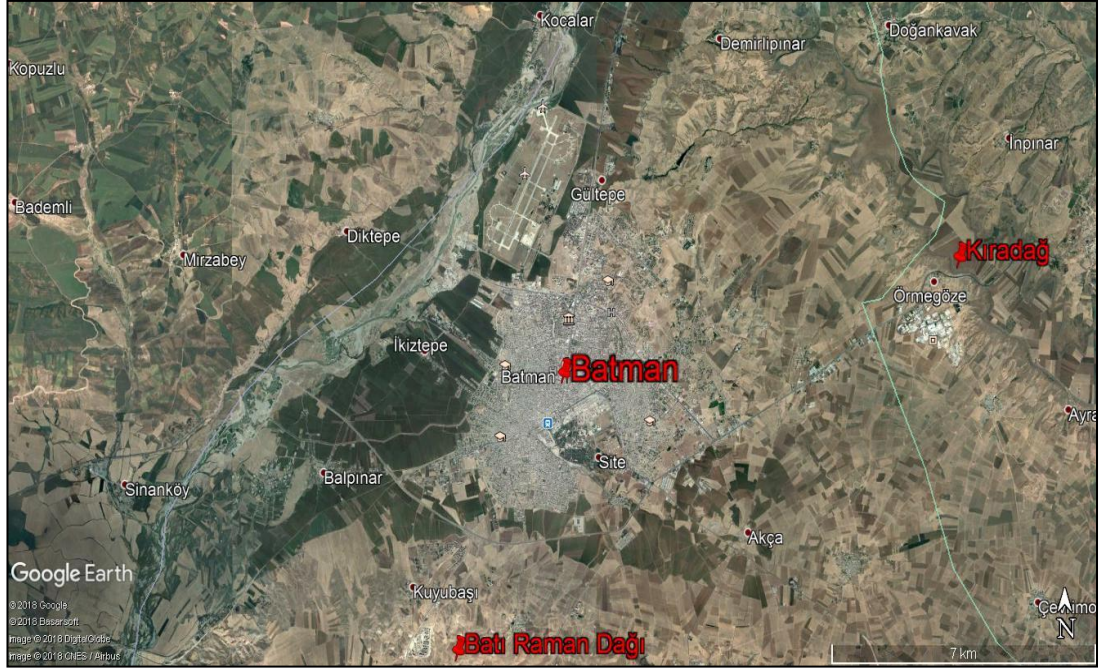
İKİNCİ BÖLÜM

KENTİN GELİŞİMİNİ ETKİLEYEN BEŞERİ FAKTÖRLER

2.1.Kentin Kuruluş Yeri

Batman, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Dicle Bölümü'nde yer almaktadır. Şehir merkezi, Dicle Nehri'nin yan kollarını oluşturan Batman ve Garzan Çayları arasında kalan Batman Çayı havzasında düz bir arazi üzerine yerleşmiştir. Batman şehir merkezinin kurulduğu Batman Çayı havzasını çevreleyen Mereto Tepesi (2967 m.), Sason (Aydınlık) Dağları (2500 m.), Avcı Dağı (2121 m.), Meydanok Tepesi (2042 m.), Kortepe (2082 m.), Kuşaklı Dağı (1947 m.) ile Raman Dağı (1288 m.) bulunmaktadır. İlin doğusunda petrol üretiminin yapıldığı 1288 metre yüksekliğe sahip Raman Dağı ve Güneydoğu Toroslar yer almaktadır (Batman İl Özel İdaresi, t.y.:10-11).

Şekil 7: Batman kenti kuruluş yeri haritası (Google Earth, 2018)

Batman ilinin güneyi engebeli, kuzey ve kuzeydoğusu ise yüksek, sarp ve dağlıktır. Dicle Nehri batıdan doğuya doğru akmakta olup il topraklarından geçmektedir. Batman Çayı, Batman-Diyarbakır il sınırını çizerek Dicle Nehri ile birleşir (Batman İl Özel İdaresi, t.y.:10). Şehir, Batı Raman Dağı kuzey eteklerinde Batman Çayı'nın eski menderes yeniği sekileri üzerinde kurulmuştur (Tonbul & Sunkar, 2008: 1). Batman şehir merkezi doğu, güney ve kuzey yönlerine doğru yayılmıştır (Şekil 7). Batısında Batman Çayı olduğundan şehrin bu yöne doğru gelişimi sınırlanmıştır.

Batman şehrinin kuruluşu ve gelişim süreci, içerisinde yer aldığı bölge içinde meydana gelen gelişmeler ile paralellik göstermektedir. Tarihi kayıtlara göre 20.yy'ın ilk yarısına kadar şehrin kurulmuş olduğu alanda kırsal ve az nüfuslu yerleşme dışında şehrsel özelliğe sahip başka bir yerleşme bulunmamaktadır (Sunkar & Tonbul, 2010: 25). Şehrin ilk yerleşim alanı olan ve İluh Deresi yanında kurulan İluh Köyü, bugün Batman şehrinin oluşmasını sağlamıştır. Şehri oluşturan İluh bugün var olmakla birlikte şehrin bir mahallesini oluşturmaktadır.

Batman, 1950 öncesinde küçük bir yerleşme özelliği gösterirken Raman Dağı'nda petrolün bulunması, petrol rafinerisinin kurulması, Haydarpaşa-Kurtalan demiryolunun yapılması, iklimin elverişli olması, belli dönemlerde yapılan göçler, alanının düz olup tarım ve ulaşım elverişli olması gibi faktörlere bağlı olarak devamlı bir gelişme göstermiş ve 1990 yılında il statüsü kazanmıştır. Batman; Merkez, Sason, Kozluk, Beşiri, Hasankeyf ve Gercüş ilçelerinden oluşmaktadır.

2.2.Kentin Tarihsel ve Mekânsal Gelişimi

2.2.1.Yerleşim Tarihi

Batman'ın içinde yer aldığı bölgeyi geçmişte birçok siyasi güç egemenliği altına almıştır. Tarihi belge ve kalıntılara göre ise bölgenin ilk egemen siyasi gücü Subarulu Hurri Devletidir. Kentin içinde bulunduğu bölgede Selçuklu, Artuklu ve bazı küçük beylikler, Roma, Bizans ve Osmanlı gibi uygarlıklar egemenlik kurmuşlardır (Kışanak, 2013: 27).

Batman kentinin bulunduğu bölge tarihin ilk dönemlerine dayanan, insanların tarım yapmaya başladığı ve yerleşik hayata geçtiği ilk yerleşme alanlarından biridir. Şehrin çekirdeğini oluşturan İluh Köyü'nün bir höyük üzerine kurulmuş olması bu yerleşmenin eski olduğunu göstermektedir (Fotoğraf 4). İluh dışında şehrin etrafındaki köylerin bir kısmı da eski höyükler üzerinde varlığını sürdürmektedir. Dimse Höyüğü, Kurike Höyüğü, Mıgro Höyüğü, Elihe Höyüğü, Sumaki Höyüğü, Amer Höyüğü bu höyüklerden birkaçıdır (Kışanak, 2013: 43).

Fotoğraf 4: İluh Höyüğünden bir görüntü (İrfan Tapan)

Batman şehrinin yerleşim tarihi yakın çevresinde meydana gelen olaylarla yakından ilgilidir. Batman şehrinin daha eski adı İluh (Elıh, Elah) da aslında pek eski değildir. Şehir bugünkü İluh Mahallesi'nin bulunduğu yerde yer almaktaydı. Burası El-Medine kazasına gelen ticaret kervanlarının konakladığı "*Ela Khan (Han Obası)*" diye de bilinen konaklama merkeziydi. 1926 yılında Batman Çayı'nın taşması sonucu El-Medine kazası sular altında kaldığı için şehir İluh ve çevresine taşınmıştır (Altunışık, 2009: 16). Böylece El-Medine kazası Siirt'e bağlı Beşiri'ye taşınmış ve

İluh da buraya bağlanmıştır. 1940'lı yıllardaki kaynaklarda El-Medine, İluh'a bağlı bir köy olarak görünmektedir (Altunışık, 2009: 17). El-Medine'den buraya göç edenlerle İluh biraz büyümüştür. Nüfusun göç etmesiyle büyüyen İluh Köyü, petrolün bulunması ve Haydarpaşa-Kurtalan demiryolunun ulaşımına açılması, verimli tarım alanlarına sahip oluşu, çevre il ve ilçelerle ulaşım bağlantılarının olması yerleşmenin önünü açmış ve hızlı gelişme sürecine girmiştir.

Batman'ın kentsel gelişim sürecinde petrolün bulunması ve farklı nedenlerden kaynaklı yapılan göçler temel etkenler olmuştur.

2.2.2.Petrolün Bulunuşu ve Yerleşmenin Gelişimi

Türkiye'nin ilk derin sondaj kuyusu, Güneydoğu Anadolu'da Mardin'in Midyat ilçesine bağlı Başbirin bucağında yer alan ve Başbirin-1 olarak adlandırılan kuyunun sondajına 1934 yılında başlanmıştır (Tablo 4). 1934 yılında Petrol Arama ve İşletme İdaresi tarafından sondajına başlanan Başbirin-1 kuyusundaki çalışmalar, 22 Haziran 1935 tarihinde 2804 sayılı yasayla kurulan Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) bünyesinde devam etmiştir (Akcan, 2018: 21). Basbirin-1 petrol kuyusu, 1936 yılında kuyuda petrollü suya rastlandığı için kuyu terk edilip sondaj makineleri ile cihazlar yeni bir kuyu sondajının yapılacağı Hermis'e taşınmıştır (Akcan, 2018: 22). Başbirin-1 sondaj kuyusundan sonra ikinci petrol sondajına 1937 yılında Midyat Hermis bölgesinde başlanmış ve kuyuda kükürtlü gaza rastlanmasına rağmen verimli olmadığı için 1938 yılında kuyu terk edilmiştir. 1938'de Kerbent'te açılan sondaj kuyusundan da olumsuz sonuç alınmasından dolayı sondaj malzemeleri 1939 yılında Raman Dağı'na aktarılmıştır (Akcan, 2018: 25).

1937 yılında ilk jeolojik araştırmalar sonucunda Zivik Köyü civarında bir petrol sondajı yapılması teklif olunmuşken var olan çelik boruların yetersiz olmasından dolayı Zivik'in daha aşağısında yer alan Meymune (Meymuniye) Boğazı'nda Raman-1 sondajına başlanmıştır (Ekinci, 2015: 112). 1939'da sondaja başlanmış ve 1940 yılında Meymune Boğazı'ndaki Raman-1 kuyusunda 1048 metrede petrole rastlanmıştır. Böylece Türkiye'de ilk defa petrol, 1940 yılında Raman Dağı antiklinali üzerinde, Meymune Boğazı'nda 1048 metre derinlikte Raman-1 kuyusunda bulunmuştur (Akcan, 2018: 29). 1944 yılında su oranı fazla

olduğundan kuyu terk edilmiştir (Ekinci, 2015: 112). Raman-1 petrol kuyusundan sonra Meymune Boğazı ile çevresinde Raman-2, -3, -5 ve -6 numaralı petrol kuyularının sondajı yapılmış, -2 ve -3 numaralı kuyular kuru iken, -5 ve -6 numaralı kuyularda az miktarda petrole rastlanmıştır (Akcan, 2018: 31).

Tablo 4: Güneydoğu Raman sondajları

Arama yeri	Başlama tarihi	Bitirme tarihi	Derinlik (metre)	Alınan netice
Basbirin	13/10/934	15/ 6/936	1 351.—	Muhtelif seviyelerde petrolü suya girildiğinden terk. (Kablo sistemi)
Hermis	14/ 1/937 17/ 9/938	21/ 7/938 31/ 5/939	942.— 632.—	Kuvvetli fakat devamsız kükürlü gaz. (Kablo sistemi)
Kerbent	29/10/938	20/ 4/939	1 031.—	Hafif petrol araması. (Kablo sistemi)
Raman-1	24/ 7/939	3/ 6/910	1 052.—	1048 de petrole girmiştir. (Kablo sistemi)
Gercüş	13/ 8/939	27/ 2/940	638.—	Muhtelif seviyelerde petrol emaresi, sondaj takımlarının sıkletini makinanın kuvveti kaldırmadığından terk. (Calyx sistemi)
Raman-2	18/ 7/940	23/ 3/941	1 186.—	Petrol emareleri gösterdikten sonra suya girilmiştir. (Kablo sistemi)
Raman-3	2/10/940	12/11/941	1 353.—	Petrol emaresi gösterdikten sonra suya girilmiştir. Takım sıkışması. (Combination Kablo + Rotary sistemi)
Raman-5	7/ 5/941	31/12 941	1 092.—	980 metrede az petrol vermiştir. (Kablo sistemi)
Raman-6	27/ 8/941	4/12/943	1 429.55	Eğrilik hasebiyle tijlerin kopmasından terk. (Rotary sistemi)
Raman-8	31/ 1/945	20/12/945	1 364.—	Petrol vermektedir. (Rotary sistemi)
Raman-9	3/11/947	5/ 2/948	1 338.—	Petrol vermektedir.
Raman-11	21/ 5/948	13/ 4/949	1 292.—	Petrole girdikten sonra tijlerin sıkışmasından terk. Kule devrilmesi.
Raman-14	19/10/948	3/ 4/950	2 362.—	Birinci petrol horizonu boru ile kapatılmıştır. Perfore edilmiş. Petrollüdür.
Raman-12	16/11/948	5/ 7/949	1 395.—	Petrol vermektedir.
Raman-10	1/ 5/949	30/ 6/949	1 497.—	Petrol geçilerek suya girilmiştir.
Raman-18	7/ 7/949	14/ 3/950	1 555.—	Bazı emareyi mütaakıp suya girmiştir.
Raman-7	19/ 8/949	24/10/949	1 496.—	1420 de petrol, 1444 te tuzlu su.
Raman-23	7/ 9/949	4/10/950	1 361.—	Petrol vermektedir.
Raman-19	29/11/949	29/ 3/950	1 496.—	Bazı emareyi mütaakıp suya girmiştir.
Raman-21	26/ 5/950	31/ 8/950	1 570.—	Petrollü tabakaya girememiştir.
Raman-16	31/ 5/950	24/ 3/952	1 991.—	Çamur kaçırmamasından terk. Birinci horizon emniyettedir. Petrollüdür.
Raman-25	27/ 5/952	24/ 9/952	1 459.—	Petrol vermektedir.
Raman-17	12/ 7/952	22/ 9/952	1 354.—	Petrol vermektedir.
Raman-27	15/ 9/952	10/10/953	1 492.—	Dipten su gelmektedir. Bilâhara kapanmış. Petrollüdür.
Raman-26	30/10/952	8/ 5/953	1 420.—	Petrol ve mektedir.
Raman-15	1/12/952 (7/ 7/953)	14/ 1/953 (31/1/954)	1 420.— (283.—)	Petrol vermektedir.
Raman-22	4/ 2/953 (4/ 2/954)	4/ 3/953 (12/ 6/954)	1 262.50 220.—	Petrol vermektedir.
Raman-28	27/10/953	24/ 3/954	1 427.—	Dipteki suyu kapatıldı.
Raman-13	19/ 6/954	31/10/954	1 435.—	1916 lokasyon hazırlanması. 1954 te 100 metre kuzeyde yeniden ihzar edilen lokasyonda çalışılmıştır. Petrollüdür.
Raman-24	1/ 7/954	1/11/954	1 330	1950 de yeri hazırlanmış, 1954 de başlanmıştır. Petrollüdür.
Toplam 30 kuyu =			42 529.05 metre.	

Kaynak: LOKMAN, K., 1963., 'Türkiye'de Petrol Sondajları', MTA Dergi, Cilt:61, s.62-74.

Raman-8 kuyusunun 1945 ile 1946 yılları arasında sondajı yapılmış ve sondajı yapılan kuyuda 1361 metrede petrole rastlanmıştır. Böylece Raman-8 kuyusunda Türkiye'nin ticari anlamda işlenebilir ilk petrolü bulunmuştur (Akcan, 2018: 32) (Fotoğraf 5). Sondaj çalışması yapılırken aynı zamanda yöre insanına iş imkanı sağlanmıştır. Raman petrol sahasının ihtiyacı olan su Dicle Nehri'nden boru hattı döşenerek temin edilmiş, tüm yapılan bu işlerde Raman petrol sahası civarındaki köylüler işçi olarak çalıştırılarak yöreye istihdam ve ekonomik katkı sağlanmıştır (Akcan, 2018: 33).

Fotoğraf 5: Raman-8 kuyusu

İlk petrol keşfi, 1945 yılında Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) tarafından Raman sahasında yapılmış olmakla beraber 1948 yılında Raman-8 kuyusunun devreye alınmasıyla ekonomik anlamda ilk üretim gerçekleştirilmiştir. 1945 yılının başında başlanan bu sondajla açılan kuyunun günde 28 ton petrol vermesiyle birlikte Raman sahasında ilk önemli sonuç alınmıştır. İlk zamanlar günlük 28 tona yakın petrol üretimi yapan bu kuyunun verimi 4-5 tona düşmüş, fakat yapılan asitleme sonucunda üretimi 70 tona kadar çıkmıştır (Akcan, 2018: 32). Bu

kuyuya "*Eski Emektar (Old Faithfull)*" adı verilmiştir. Raman-8 kuyusunda petrol üretim çalışmaları devam etmektedir. Daha sonra yapılan sondaj çalışmalarıyla yeni kuyular açılmış ve Raman sahası 1951 yılında işletmeye açılmıştır. 1951 yılında Garzan (Yanarsu) sahasında da petrol bulunmuş, sondaj çalışmalarıyla saha geliştirilmiştir (Ekinci, 2015: 112).

1934'de kapanan Boğaziçi Rafinerisi, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) tarafından 1940 yılında satın alınarak parçaları sökülüp Diyarbakır'a taşınmıştır. 1941 yılında "*Meymuniye Boğazı Rafinerisi*" kurulmuştur (Akcan, 2018: 36). Raman-8 ile Raman-9 petrol kuyularında yapılan asitleme sonucunda ham petrol üretimi artmış ve Meymuniye Boğazı'nda kurulan tecrübe rafinerisi ihtiyacı karşılayamaz olmuştur. 1948 yılında Batman Tren İstasyonunun hemen karşısına "*Batman Tecrübe Rafinerisi*" kurulmuştur (Akcan, 2018: 37-38). Rafinerinin kurulmaya başlaması İluh köy yerleşimini etkilemiştir.

Fotoğraf 6: Raman Dağı'nda yapılan sondaj çalışması ve petrol kuyuları

Raman petrol sahasından (Fotoğraf 6) sonra Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) tarafından 1951 yılında Garzan (Yanarsu) petrol sahasının olumlu

sonuç vermesi petrol üretiminde artış sağlamış ve Batman'daki tecrübe rafinerisi ihtiyacı karşılayamaz duruma gelmiştir (Akcan, 2018: 40). 1955 yılı ortalarında bitirilen "*Modern Batman Rafinerisi*" deneme çalışmalarına başlamış ve faaliyete girmiştir. Türkiye'nin ilk modern rafinerisi 1956 yılından itibaren Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'ya devredilmiş ve rafineri TPAO bünyesinde faaliyetlerini sürdürmüştür (Akcan, 2018: 43).

Fotoğraf 7: 1966 yılı TPAO ve İluh yerleşkesi genel görünüm

Kaynak: GÜMÜŞ, Ö., 2016., 'Bir Şirket Kenti Olarak TPAO Batman Yerleşkesinin Toplumsal-Mekânsal Okuması', Mardin Artuklu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı İçin Hazırlanmış Tez, Mardin.

Raman Dağı'nda petrolün bulunuşu ve rafinerinin kurulması, işletildiği tarihten günümüze kadar Batman kenti gelişimi üzerinde etkili olmuştur. Petrol rafinerinin faal olarak işletilmesiyle beraber İluh Köyü (Fotoğraf 7) kırsal yerleşmelerden ve çevre illerden göç almaya başlamıştır. Kentin gelişim sürecinde kısmen petrole dayalı sanayi tesislerinin sağladığı istihdam olanakları, demiryolunun yapılması, iklimin elverişliliği ve ulaşım kolaylığıyla beraber sürekli devam eden nüfus artışı kentin hızla büyümesine neden olmuştur.

2.2.3.Yerleşmenin Mekânsal Gelişimi

Şehrin mekânsal olarak gelişmesi, 1937'de bucak haline getirilen İluh Köyü'nün 1940'lı yılların sonları ve 1950'li yılların başlarında bölgede bulunan petrolün değerlendirilmesinin sonucu olarak İluh bucağında her alanda gelişmeler meydana gelmiştir. Batman 1920-1955 yılları arasında İluh Köyü yerleşiminden ibarettir (Biçen, 2011: 48). Batman isminin nereden geldiği ve şehre ne zaman verildiği kesin olarak bilinmemekle beraber, bir görüşe göre Batman Çayı'nın adı 1950'li yılların başında İluh Köyü'ne verilmiştir. Yaygın olan bir başka görüşe göre ise İluh Köyü'nün aşağı kesiminde ilk deneme kulesi kurulduğunda TPAO'nun tesislerinin bulunduğu bölgeye bakmaktan gelen Batman adı verilmiştir. İluh Köyü'nün gelişimi Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) tarafından petrol arama çalışmalarıyla başlamaktadır. İluh Köyü, 1940 ile 1950 yılları arasında petrolün bulunması ve Haydarpaşa-Kurtalan demiryolunun ulaşımına açılmasıyla hızlı bir gelişim sürecine girmiştir (Sunkar & Tonbul, 2010: 21).

İluh Köyü, 1945-1950 yılları arasında petrol yataklarının keşfedilmesiyle petrol rafineri tesisleri kurulmuş, petrol çıkarım alanları ve işleme tesislerinin yarattığı iş olanaklarıyla çekim noktasını oluşturmuş ve doğru orantılı olarak göç almaya başlamıştır. 1948 yılında Batman Tecrübe Rafinerisi inşaatının başlamasıyla işçi ve mühendis alımlarının başlaması ilk göç hareketinin başlangıcı olmuştur (Biçen, 2011: 50). Rafineri ile birlikte sınırlı bir kesime, özellikle yapı işkoluna iş olanakları yaratılmıştır. Dağlık yörelerdeki kimi aşiretler topluca Batman'a göçmüş, kent nüfusunda hızlı bir artış gözlenmiştir. Tesislerin gelişimi ve sosyal konut inşaatları gibi etkenler yöre yaşamına canlılık kazandırmıştır (Batman Valiliği İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü, 2009: 15). Bu dönemde petrol çıkarımına dayalı olarak yakın illerden önemli ölçüde işçi göçü almıştır.

Fotoğraf 8: Batman genel görünüm 1955-1965

Kaynak: BİÇEN, V. S., 2011., 'Batman İlinin Kentsel Gelişim Evrelerinin İncelenmesi', Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.

Batman'ın hızlı gelişim süreci 1955 yılında Belediye teşkilatı kurulduktan sonra başlayıp 1980 yılına kadar devam etmiştir. Konut alanları artmaya başlayan İluh Köyü, yerleşmenin çekirdeğini oluşturan İluh Tepesi etrafında demiryolu ile ayrılan rafineri karşısında büyüme göstermiştir (Biçen, 2011: 51) (Fotoğraf 8). Genel olarak Batman kentinin ilk büyümesi yerleşmenin çekirdeğini oluşturan İluh Tepesi etrafında konut alanları şeklinde, kuzey ve kuzeydoğuya doğru olmuştur (Biçen, 2011: 53). Demiryoluna paralel olarak demiryolunun kuzeyinde iş ve ticaret alanları ile atölye tipi iş yerlerinin olduğu merkezi iş sahası meydana gelmiştir (Meşeli, 1993: 68). Bu iş ve ticaret alanlarının yakın çevresindeki tarım arazileri üzerinde konutlar yapılmış ve İluh alansal olarak genişleme göstermiştir. Ancak bu genişleme hızlı ve plansız bir şekilde olmuştur. Demiryolunun güneyindeki alana yerleşen TPAO sitesinde ise burada kurulan modern tesisler, yerleşim ve iş sahaları ile planlı bir yerleşme gelişimi bulunmaktadır (Meşeli, 1993: 68).

Batman'da 1970 yılına kadar görülen aşırı nüfus artışı ve şehrin gelişiminde petrol çıkarımının artması ile modern rafinerinin kurulması ve buna bağlı olarak yaşanan işçi göçlerine dayanmaktadır (Sunkar & Tonbul, 2010: 28). Batman bu dönemde, idari yönden çevresinin merkezi olmakla beraber sosyal ve kültürel bakımdan da merkez durumuna gelmiştir. Kırsal nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak, ürettiği zirai ve hayvansal ürünlerini satmak için Batman'a yönelmesi, kenti kırsal kesim ve yakın iller için pazar durumuna getirmiştir (Meşeli, 1993: 69). Batman şehri 1980 yılında coğrafi anlamda şehrsel bir yerleşme özelliği göstermektedir (Meşeli, 1993: 70) (Fotoğraf 9).

Fotoğraf 9: Batman şehrinin 1987 yılı genel görünümü

Kaynak: <http://www.batmancagdas.com/>

Kentin mekansal gelişiminde petrol çıkarımının yanı sıra şehrin güneyinde konumlanan Tüpraş Rafineri tesisleri ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'nın kentte yer almaları şehirde sanayi altyapısının oluşmasında önemli bir rol oynamıştır (Biçen, 2011: 66). Batman kent merkezi, petrolün varlığı, petrol yan

ürünleri sanayi yatırım ve üretimini arttırmış, bununla beraber kente sağladığı istihdam olanaklarının artmasıyla bir çekim merkezi oluşturmaya devam etmiştir (Biçen, 2011: 53).

Fotoğraf 10: 1980'li yıllardan ve 2018'den Atatürk Bulvarı'ndan bir görünüm

Batman 1980-1990 yılları arasında bölgesel çatışmalardan dolayı kırsal yerleşimlerden göç almıştır (Fotoğraf 10). Bu dönemde rafineri ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'dan kaynaklı ekonomik nedenli işçi göçü devam ederken zorunlu göç de etkili olmuştur. Bu göç sebebiyle kentsel konut alanları alansal olarak kontrolsüz genişlemeye devam etmiştir (Biçen, 2011: 66).

Şehirde 1980'den sonra ilk yerleşim alanının çevresinde yeni mahallelerin kurulmasıyla beraber işlek bir karayolu olan Diyarbakır yolu boyunca kuzeye doğru gelişmenin etkisi belirgindir (Fotoğraf 11).

Fotoğraf 11: 1990 yılı eski Diyarbakır yolu ve 2018 yılı genel görünüm (İrfan Tapan)

1990'dan 2000 yılına kadar olan dönemde ise güvenlik kaynaklı zorun göç nedeniyle kırsal alanlardan ve Siirt, Mardin gibi komşu illerden yaşanan göçler şehrin büyümesine ve mekânsal olarak gelişmesine neden olmuştur (Fotoğraf 12). Özellikle 1990'lardan sonra zorunlu göç hareketi kendini göstermiştir.

Fotoğraf 12: 1998 yılı Batman Cumhuriyet Caddesi'nden genel bir görünüm

Kaynak: <http://www.batmancagdas.com/>

Kırsal alanlardan gelen nüfus şehrin güneybatısına yerleşirken ekonomik bakımdan durumu daha iyi olan nüfus merkezden şehrin kuzeyinde yeni kurulan mahallelere doğru taşınmıştır (Sunkar & Tonbul, 2010: 29). Şehir eski mahallelerin çevresinde kurulan yeni mahalleler ile alansal olarak büyümeye devam etmiştir. 2000'li yıllardan sonra göçün karakter değiştirdiği bir dönem ve bu dönemde zorunlu göçten kaynaklı nüfus artışının azaldığı, ekonomik eksenli göçlerin tekrar başladığı bir dönem olmuştur (Dursun, 2015: 41). 2010'dan sonraki yıllarda da günümüzde olduğu gibi şehir yeni yerleşim alanlarıyla kuzeye doğru mekânsal olarak gelişimini sürdürmektedir.

Fotoğraf 13: Batman şehir merkezinden genel bir görünüm (Batman Belediyesi, 2018)

1940'lara kadar bugün sahip olduğu ilçelerin hepsinden küçük olan Batman (o zamanki adıyla İluh), petrolün bulunması, petrol rafinerisinin kurulması, demiryolunun yapılması, alanının tarım, ulaşım elverişli olması nedeniyle bir toplanma ve pazar merkezi haline gelerek nüfusu artmış ve hızla büyümüştür (Altunışık, 2009: 9) (Fotoğraf 13). Tarihsel sürecinde farklı nedenlerden kaynaklanan fakat sürekli devam eden hızlı nüfus artışı kentin hızla büyümesine ve mekânsal olarak gelişimine neden olmuştur (Biçen, 2011: 46).

1937 yılında bucak haline getirilen İluh, 1955 genel nüfus sayımında nüfusunun 4.713 olarak kaydedilmesiyle birlikte 2 Kasım 1955 tarihinde Belediye teşkilatı kurulmuştur. 2 Eylül 1957 tarihinde ilçe teşkilatı olarak kabul edilmiştir. 1990 yılına kadar hızlı bir gelişim yaşayan Batman, 16 Mayıs 1990 tarihinde il olmuştur.

2.2.4.Batman'da Nüfus

2.2.4.1.Nüfus Artışı: Nedenleri ve Etkileri

Genel nüfus sayımlarına göre Batman'da şehir nüfusu sürekli ve çok hızlı bir şekilde artmıştır. 1935 yılı nüfus sayımına göre Batman nüfusu 319 kişi olarak belirlenmiştir. 1940 ile 1955 yılları arasında nüfus artış hızının çok yüksek olması, petrol aramaları, rafinerinin kurulması, demiryolunun yapılmasına bağlı yapılan göçlerle açıklanabilir (Sunkar & Tonbul, 2010: 22). Şehrin çevre il ve ilçelerle ulaşım bağlantılarının olması yerleşmenin gelişiminin önünü açmış, önemli bir ticaret merkezi haline gelmesine neden olmuştur. Batman'ın önemli bir ticaret merkezi haline gelmesiyle zamanla ekonomik karakterli göç hareketleri görülmeye başlanmıştır. 1945 yılında nüfus sayımına göre Batman nüfusu 443 kişi olarak belirlenmiştir ve nüfus artış hızı ise %15,9'dur (Tablo 5).

1955 yılında nüfus 4.713 kişiye ulaşmış ve belediye teşkilatı kurulmuştur. Batman 1955 yılına kadar olan süreçte tamamen bir köy özelliği göstermektedir. İluh, 1937 yılında bucak merkezi olmasına rağmen şehrin 1955 yılından önceki nüfusu küçük bir yerleşme olduğunu göstermektedir (Sunkar & Tonbul, 2010: 25). 1955 ile 1985 yılları arasında artan petrol çıkarımı ve modern rafinerinin kurulmasıyla birlikte nüfusta hızlı bir artış yaşandığı görülmektedir (Sunkar & Tonbul, 2010: 22).

Tablo 5: Batman kent nüfusunun yıllara göre nüfus gelişimi, artış miktarları ve nüfus artış hızı

Yıllar	Nüfus Miktarı	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)
1935*	319	-
1940*	409	49,7
1945*	443	15,9
1950*	915	145
1955*	4.713	327,8
1960*	12.401	193,4
1965*	24.990	140,1
1970*	44.991	117,5
1975*	64.384	71,6
1980*	86.172	58,2
1985*	110.036	48,8
1990	147.347	58,3
2000	246.678	51,5
2007	293.024	24,5
2008	298.342	17,9
2009	313.355	49
2010	325.020	36,5
2011	339.970	44,9
2012	348.963	26,1
2013	369.478	57,1
2014	381.814	32,8
2015	392.738	28,2
2016	402.189	23,7
2017	411.251	22,2

Kaynak: *SUNKAR, M., TONBUL, S., 2010., 'Batman Şehrinin Kuruluş ve Gelişmesi', İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi, Sayı:21, s.18-38, İstanbul. ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2018.

Batman şehrinin nüfusu 1955 yılından sonra başlayıp 1980 yılına kadar artan nüfusla birlikte devamlılığını sürdürmüştür. Artan nüfusla beraber yaşanan gelişim süreci 1955 yılında İluh nüfusunun 4.713 kişiye çıkması, 1945 ile 1955 yılları arasında petrol çıkarımının artışıyla birlikte 1955'te ilk rafinerinin deneme üretimine geçmesi gibi yaşanan birtakım gelişmelerle açıklanabilir. 1955 yılında İluh'ta meydana gelen hızlı büyüme sonrası belediye teşkilatı kurulmuştur. 1957'de ise Batman adıyla Siirt ilinin bir ilçesi olmuştur. Petrol çıkarımına bağlı olarak bu dönemde İluh, Mardin ve Siirt gibi çevre illerden önemli ölçüde işçi göçü almıştır. İluh nüfusundaki hızlı artış bu dönemden sonra yine petrol çıkarımına bağlı sanayi yatırımlarına dayanmaktadır.

1955 yılında modern rafinerinin kurulmasına bağlı olarak üretimdeki artış bu dönemdeki gelişmeleri etkilemiştir. 1955 yılında nüfus 4.713 kişi ve yıllık nüfus artış hızı %327,8'dir. 1970 yılına kadar olan dönemde Batman'da görülen aşırı nüfus artışının nedeni petrol çıkarımının artması ile birlikte modern rafinerinin kurulmasıyla bağlantılı yaşanan işçi göçleridir. 1970 yılında nüfus miktarı 44.991 kişi ve yıllık nüfus artış hızı %117,5'dir (Tablo 5). Bu dönemden sonraki nüfusun artışında yine petrolün etkisi görülmekle birlikte bu dönemdeki nüfus artışının temel nedeni ise yaşanan göçlerdir. Kırsal yerleşmelerden ve çevre illerden yapılan göçlerin temel sebebi, petrole dayalı sanayi tesislerinin sağladığı istihdam olanaklarıdır. Bu dönemden sonra da göçler artarak devam etmiş ve 1980 yılında nüfus 86.172 kişiye ulaşmış ve yıllık nüfus artış hızı ise %58,2'dir. Bu durum Batman'da petrol çıkarımının artması ile rafinerinin yenilenmesine bağlı yeni istihdam alanlarının oluşmasına dayanmaktadır. 1980 yılında Batman, coğrafi anlamda şehrsel bir yerleşme ve genel bir hizmet şehri özelliği göstermektedir (Meşeli, 1993: 70).

Temelde petrole dayalı olarak kısmen düzenli ve hızlı artan nüfus, 1985 ile 2000 yılları arasında güvenlik nedeniyle kırsal alanlardan yapılan göçlerle önceki dönemlere göre çok daha fazla artış göstermiştir (Sunkar & Tonbul, 2010: 22). 1980'li yıllarda şehrin nüfus miktarında başlayan hızlı artış 2000 yılına kadar devamlı olmuştur. 1985 yılında nüfus miktarı 110.036 kişi yıllık nüfus artış hızı %48,8 iken 2000 yılında ise 246.678 kişi ile yıllık nüfus artış hızı %51,5 olarak

gerçekleşmiştir (Tablo 5). 1990 yılından sonra güvenlik sebebiyle kırsal alanlar ile çevre illerden yapılan göçler Batman şehir nüfusunun hızlı artmasına neden olmuştur. Özellikle 1990'lı yıllarda Batman'a yapılan göçün temel sebebi ise bölgede yaşanan çatışmalar olmuştur. Yapılan bu zorunlu göç şehrin belli bölgelerinde özellikle çok fakir yerleşimlerin oluşmasına neden olmuştur (Çelik, 2006: 185). Batman'ın 1990 yılında nüfus miktarı 147.347 kişi olmuştur. Kırsal alanlardan aldığı nüfusla büyüyen ve bu nüfusla beraber çok hızlı bir gelişim süreci yaşayan Batman, 16 Mayıs 1990 tarihinde il olmuştur. Batman 1990 yılında il olduğu dönemden itibaren de çevre il ve ilçe merkezlerine oranla eğitim, sağlık, ulaşım gibi imkânlarının fazla olması nedeniyle nüfusu kendine çekmiştir. 1980'li yıllarda kırsaldan başlayan göç ise 2000'li yıllara kadar artarak devam etmiştir. 2000 yılında şehir nüfusu miktarı 246.678 kişiye ulaşmıştır.

2000 ile 2010 yılları arasında ise şehir nüfusunda kırsal alanlardan yapılan göçün azalması ile bir bölümünün geri dönmesine bağlı olarak bir önceki döneme göre daha az artış yaşanmıştır (Sunkar & Tonbul, 2010: 23). Batman'da petrol çıkarımı ile modern rafinerinin kurulmasına bağlı çevre illerden kaynaklı başlayan hızlı nüfus artışı, 1980 yılında kırsal alanlardan kente yapılan göçler ve 1990 yılından sonra güvenlik nedeniyle yaşanan göçlerle 2010 yılına kadar devam etmiştir. 2010 yılında Batman şehrinin nüfus miktarı 325.020 kişi ve yıllık nüfus artış hızı %36,5'dir (Tablo 5). Tabloya baktığımızda 2010 yılından sonraki yıllarda da şehir nüfusunda sürekli artış olduğu görülmektedir. 2011 yılında nüfus miktarı 339.970 kişi iken yıllık nüfus artış hızı %44,9'dir. Batman şehrinin 2017 yılında ise nüfus miktarı 411.251 kişi ve yıllık nüfus artış hızı %22,2'dir (Tablo 5).

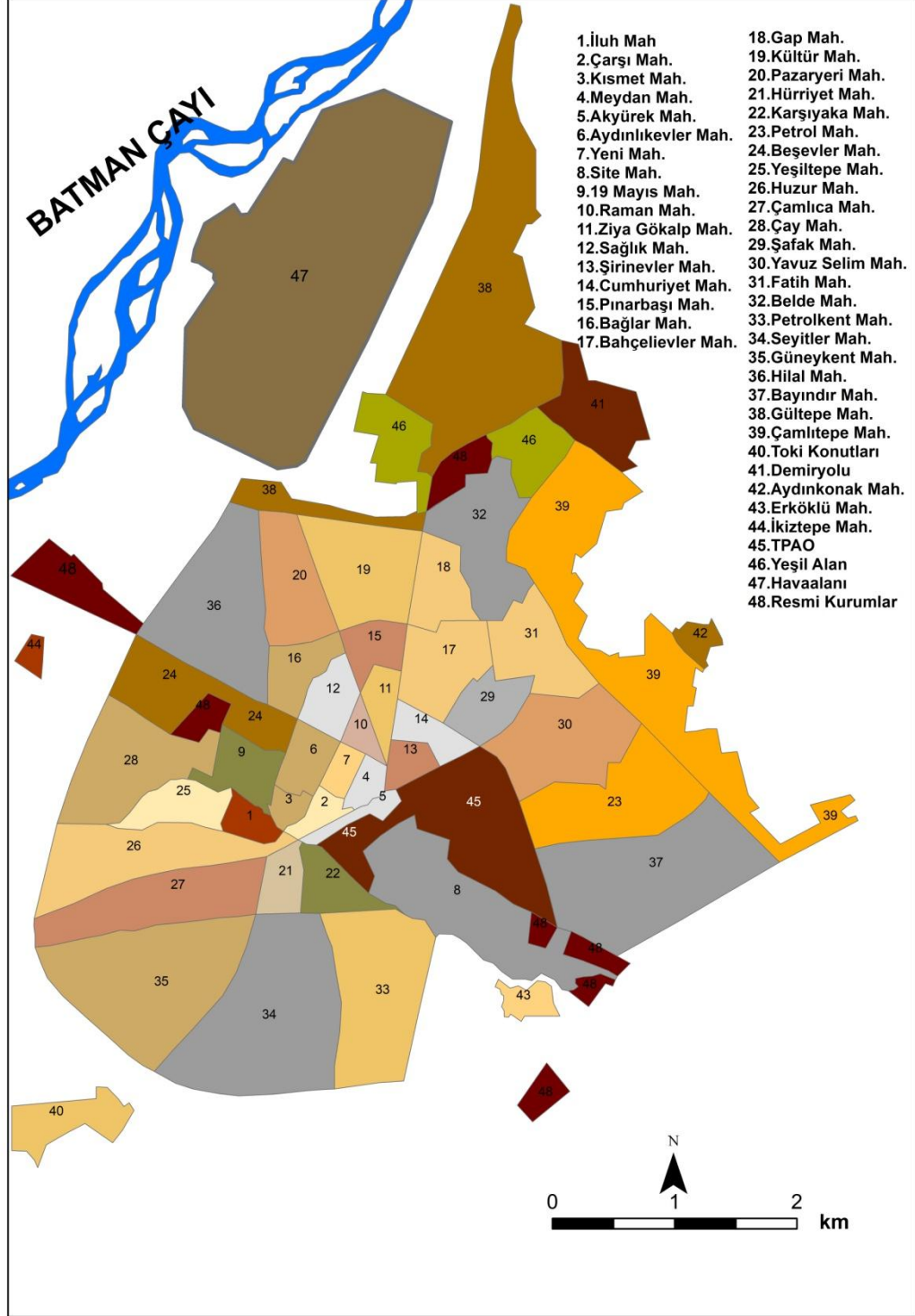
Sonuç olarak Batman şehrinin ilk yerleşim alanı olan ve İluh Deresi yanında kurulan İluh Köyü, 1940'lı yıllarda petrol yataklarının keşfedilmesiyle petrol rafineri tesisleri kurulmuş, petrol çıkarım alanları ve işleme tesisleri iş olanaklarıyla çekim noktası meydana getirmiştir. Böylece Batman şehri petrol sanayisinde gelişme gösterirken, buna bağlı olarak da göç almaya başlamıştır. Tarihsel sürecinde farklı nedenlerden kaynaklanan fakat sürekli devam eden hızlı nüfus artışı kentin hızla büyümesine neden olmuş ve Batman şehrinin oluşmasını sağlamıştır (Biçen, 2011: 46).

2.2.4.2.Nüfusun Dağılışı

Şehir, ilk dönemlerde artan nüfusa paralel olarak yapılan yeni yerleşmelerle demiryolunun çevresinde büyüme göstermiştir. Demiryolunun kuzeyinde, demiryoluna paralel olarak iş ve ticaret alanları gelişme göstermekte, bu iş ve ticaret alanlarının yakın çevresinde ise tarım arazileri üzerinde yeni yerleşmeler yapılmıştır. Ancak bu yerleşmeler hızlı ve plansız bir şekilde olmuştur.

Şehir ilk olarak olan İluh Mahallesi çevresinde gelişmiş ve daha sonra çevreye doğru yayılmıştır. Şehrin en eski mahallesi olan İluh Mahallesi'nden sonra büyüme batıya Çarşı Mahallesi'ne doğru meydana gelmiştir (Şekil 8). Çarşı Mahallesi'nden sonra Kısmet Mahallesi ile Aydınlıkevler Mahallesi kurulmuş ve şehir rafineriye kadar olan alanda gelişme göstermiştir. Daha sonra ise özellikle Kozluk'tan yapılan göçlerle 19 Mayıs Mahallesi, Gercüş ve Hasankeyf'ten yapılan göçlerle Petrol (İpragaz) Mahallesi meydana gelmiştir (Sunkar & Tonbul, 2010: 26). İluh Mahallesi şehrin ilk yerleşimini oluşturmaktadır. İluh Mahallesi'nin nüfusu 2007 yılında 5.001 kişi iken 2017'de 4.364 kişi olmuştur. Çarşı Mahallesi'nin nüfusu 2017 yılında 2.089 kişi iken Kısmet Mahallesi 4.537 kişi, Aydınlıkevler Mahallesi 8.249 kişi ile nüfusları yıllar itibariyle değişse de nüfusun bu mahallelerde azaldığı görülmektedir (Tablo 6). İluh Mahallesi, Çarşı Mahallesi, Kısmet Mahallesi ve Aydınlıkevler Mahallesi şehrin ilk yerleşime açılan mahalleleridir (Şekil 8).

Şekil 8: Batman şehri mahalle dağılışı haritası

Belli dönemlerde kırsal alanlardan Batman'a yapılan göçler şehrin plansız gelişmesine ve bununla beraber önemli bazı problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kırsal alanlardan gelen nüfus şehrin güneybatısına yerleşmiş ve şehrin bu kesiminde gecekondular mahalleleri oluşmuştur. Bölgede hayvancılıkla geçimini sağlayan Köçerler'in şehre yerleşmeleri ile Sağlık Mahallesi, Bağlar Mahallesi ve Gap Mahallesi kurulmuştur (Sunkar & Tonbul, 2010: 29) (Şekil 8). Sağlık Mahallesi 2007 yılında 10.083 kişi iken 2017'de 9.825 kişi ile nüfusunda bir azalma olmuştur. Bağlar Mahallesi'nin nüfusu 2007 yılında 6.943 kişi iken 2017'de 7.570 kişi olmuştur. Gap Mahallesi'nin nüfusu ise 2007 yılında 8.637 iken 2017'de 10.791 kişiye çıkmıştır (Tablo 6).

1990 yılından sonra güvenlik nedeniyle kırsal kesimlerden ve Mardin, Siirt gibi çevre illerden yapılan göçler Batman şehir nüfusunun hızlı bir şekilde artmasına neden olmuştur. Bu dönemde şehir eski mahallelerin çevresinde yeni mahallelerin kurulmasıyla büyüme göstermiştir. Çoğunlukla gecekondular yapılarından oluşan Petrolkent Mahallesi, Seyitler Mahallesi ve Güneykent Mahallesi bu dönemde kurulmuştur (Sunkar & Tonbul, 2010: 29). Bu mahalleler şehrin güneyinde yer almaktadır (Şekil 8). Petrolkent Mahallesi 2007 yılında 15.839 kişi iken 2017'de 18.444 ile nüfusunda artış görülmektedir. Seyitler Mahallesi'nin nüfusu 2007 yılında 11.338 kişi iken 2017'de 14.906 kişi olmuştur. Güneykent Mahallesi'nin nüfusu ise 2007 yılında 3.929 kişi iken 2017'de 5.448 kişi olmuştur (Tablo 6).

Tablo 6: Mahallelerin 2007 ve 2017 yılları arasındaki nüfusu

	Yıllar	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1	Balpınar Mah.	2819	3163	2982	2902	2860	2770	2877	2882	2902	2950	3012
2	Seyrantepe Mah.							1353	1446	1430	1475	1500
3	19 Mayıs Mah.	8036	8328	8052	7705	7478	7224	7060	7009	7129	7110	6848
4	Akyürek Mah.	1596	1825	2208	2192	2117	2474	2689	3055	2702	2986	2826
5	Aydınlıkevler Mah.	9735	9758	9786	9322	9260	9259	9009	8854	8783	8636	8249
6	Bağlar Mah.	6943	7209	7199	7302	7279	7355	7308	7302	7674	7712	7570
7	Bahçelievler Mah.	13332	13197	13785	14052	14489	14379	14605	15093	15301	15926	16056
8	Bayındır Mah.	4379	4877	5398	5807	6415	6722	7124	7825	8396	8988	10331
9	Belde Mah.	15778	15805	17583	19467	21452	21592	22031	22844	22945	23011	24600
10	Beşevler Mah.	7020	7115	7342	7438	7513	7554	7531	7490	7575	7642	7461
11	Çamlıca Mah.	12017	11788	12645	12811	13046	12844	12823	12893	12794	13134	13041
12	Çamlıtepe Mah.	8025	8842	10215	12010	14194	16838	19726	15302	17698	18951	20025
13	Çarşı Mah.	2941	3053	3159	2980	2790	2531	2631	2444	2381	2268	2089
14	Çay Mah.	3636	3715	3831	3971	4065	4069	4146	4287	4492	4574	4599
15	Cudi Mah.									20336	20600	20617
16	Cumhuriyet Mah.	5394	5251	5385	5335	5367	5217	5097	5131	5276	5204	5046
17	Fatih Mah.	9941	10283	11422	12313	13202	13744	13965	14507	14865	15196	15342
18	Gap Mah.	8637	8569	8944	9082	9482	9289	9314	9134	9506	10243	10791
19	Gültepe Mah.	4867	4645	4948	8034	12438	16673	20484	20462	22639	23844	25734
20	Güneykent Mah.	3929	4100	4354	4573	4757	4890	4898	5046	5190	5406	5448
21	Hilal Mah.	6847	7129	7428	7690	7832	7825	8411	8654	8976	9134	9972
22	Hürriyet Mah.	6070	5927	6092	5974	6064	6211	6094	6053	5944	5820	5604
23	Huzur Mah.	7669	7588	7876	7894	8045	8109	8086	8168	8195	8168	8031
24	İluh Mah.	5001	5191	5225	5116	4986	4812	4619	4545	4494	4439	4364
25	Karşıyaka Mah.	9684	9907	9965	9689	9617	9563	9349	9251	9195	9115	8815

26	Kısmet Mah.	6349	6180	6025	5825	5594	5268	5173	5083	4922	4758	4537
27	Korik Mah.							1586	7994	8722	9415	9924
28	Kültür Mah.	16506	17339	19360	21210	22783	23379	23948	24993	25283	25788	26323
29	Meydan Mah.	3113	2999	2911	2813	2732	2552	2375	2373	2413	2360	2101
30	Pazaryeri Mah.	6116	6919	7507	7617	8160	8451	8960	9509	10054	10699	10812
31	Petrolkent Mah.	15839	16533	17370	17568	17743	18094	17941	18112	18464	18655	18444
32	Petrol Mah.	9470	9894	10335	10827	11112	11345	11382	11707	12016	12283	12371
33	Pınarbaşı Mah.	5518	5716	6278	6625	6924	7149	7472	7204	6930	6956	6796
34	Raman Mah.	3735	3775	3759	3640	3744	3689	3506	3361	3368	3371	3228
35	Şafak Mah.	6158	5843	5826	6251	6862	7059	7389	7879	8072	8225	8837
36	Sağlık Mah.	10083	10227	10353	10290	9969	9977	9907	9896	9980	9956	9825
37	Seyitler Mah.	11338	11310	12369	13038	13583	13653	13825	14132	14627	14760	14906
38	Şirinevler Mah.	5381	5313	5155	4977	4956	4788	4802	4652	4657	4595	4422
39	Site Mah.	1810	1406	1403	1473	1467	1963	1894	2059	2353	2656	2127
40	Tilmerc Mah.							4259	9441	10318	11235	12370
41	Yavuz Selim Mah.	17244	17591	18266	18763	19198	19362	19705	19917			
42	Yeni Mah.	4701	4843	5034	5055	5055	4833	4874	4805	4633	4520	4272
43	Yenişehir Mah.							5719	5344	5310	5775	8383
44	Yeşiltepe Mah.	4825	5058	5047	4821	4631	4455	4528	4493	4601	4483	4483
45	Ziyagökalp Mah.	3361	3294	3515	3470	3569	3772	3233	3511	3529	3592	3631

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2018.

Ekonomik olarak durumu daha iyi olan nüfusun merkezden kuzeyde yeni kurulan mahallelere taşınmasıyla beraber şehir kuzeye doğru gelişmeye devam etmiştir. Gültepe Mahallesi, Çamlıtepe Mahallesi (Şekil 8) ve Tilmerc Mahallesi şehrin kuzeyinde yeni kurulan mahallelerdir. Gültepe Mahallesi'nin nüfusu 2007 yılında 4.867 iken 2017'de artış göstererek 25.734 kişiye çıkmıştır. Çamlıtepe Mahallesi'nin nüfusu 2007 yılında 8.025 kişi iken 2017'de 20.025 kişi olmuştur (Tablo 6). Tabloya baktığımızda yeni kurulan mahallelerde ciddi bir nüfus artışı olduğu göze çarpmaktadır.

Şehir nüfusunun artmasına bağlı olarak yeni mahalleler yerleşime açılmıştır. Seyrantepe Mahallesi yeni kurulmuş mahallelerden biridir. Seyrantepe Mahallesi'nin nüfusu 2013 yılında 1.353 kişi iken 2017'de 1.500 kişi olmuştur. Cudi Mahallesi'nin nüfusu 2015 yılında 20.336 kişi iken 2017'de ise 20.617 kişidir (Tablo 6). Daha önce merkeze bağlı bir köy iken şimdi şehrin bir mahallesini oluşturan Korik Mahallesi'nin nüfusu 2013 yılında 1.586 kişi iken 2017'de ise 9.924 kişi olmuştur. Şehrin kuzeyinde bulunan ve daha önce merkeze bağlı bir köy olan yeni yerleşim alanlarından biri olan Tilmerc Mahallesi'nin nüfusu 2013 yılında 4.259 kişi iken 2017'de 12.370 kişi olmuştur (Tablo 6). Yenişehir Mahallesi de şehrin yeni kurulan mahallelerinden bir tanesidir. Yenişehir Mahallesi'nin nüfusu 2013 yılında 5.719 kişi iken 2017'de 8.383 kişidir.

2.2.4.3.Nüfus Yapısı

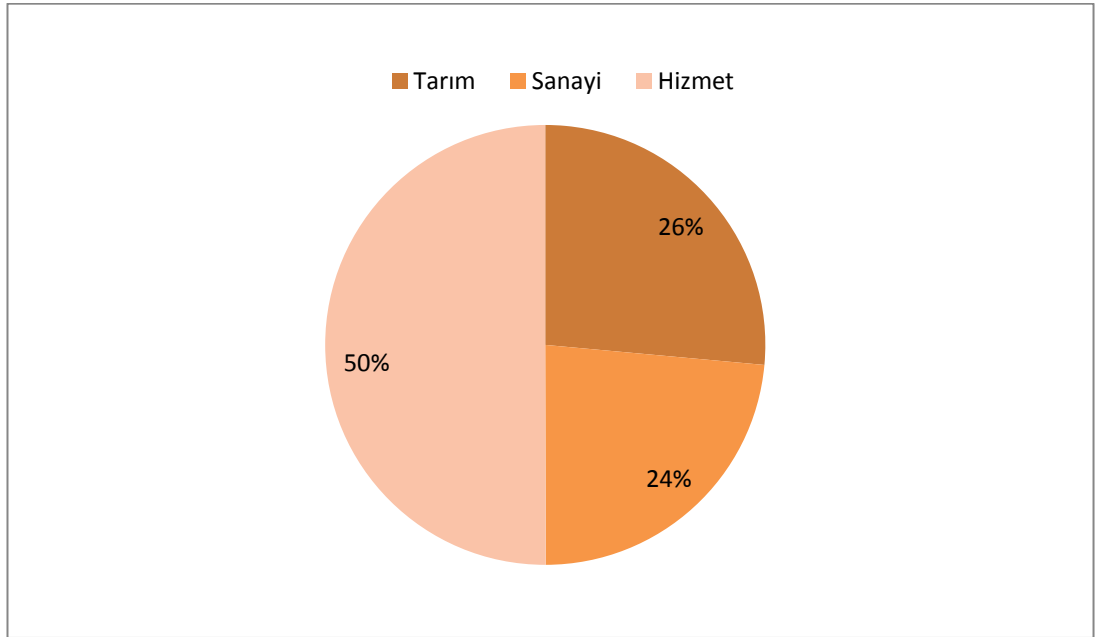
Batman şehir merkezi nüfusunun çalıştıkları ekonomik faaliyetlere göre dağılışına bakıldığında, işgücünün önemli bir bölümünün hizmet ve sanayi sektöründen geçimini sağladığı görülür. Özellikle tarım sektöründe çalışanların oranının düşük olması ailelerin çoğunluğunun, geçimini hizmet ve sanayi faaliyetlerinden sağlamalarına neden olmuştur (Tekik, 2013: 109).

Batman'da petrol çıkarımı ile modern rafinerinin kurulmasıyla başlayan hızlı nüfus artışı, 1980 yılında kırsaldan kente yapılan göçlerle birlikte 1990 yılından sonra güvenlik nedeniyle kırsaldan şehre yapılan göçlerle 2010 yılına kadar devamlılığını sürdürmüş ve günümüzde de devam etmektedir. Şehir nüfusunda belirli dönemlerde hissedilen artış sanayi fonksiyonunun gerilemesine ve hizmet

fonksiyonunun ön plana çıkmasına neden olmuştur. Batman, 1980 yılından itibaren hizmet sektöründe devamlı olarak gelişme göstermiş ve 2010 yılında genel hizmetlerin ön planda olduğu bir şehir özelliği kazanmıştır (Sunkar & Tonbul, 2010: 30).

Batman'ın 1990 yılında il statüsüne kavuşmasının ardından hizmet sektöründe hızlı bir gelişme meydana gelmiştir. Batman'ın il olması nedeniyle ilde bulunması gerekli tüm resmi kurum ve kuruluşların il müdürlükleri oluşturulmasının ardından gelen kurum ve kuruluşlar bir istihdam yaratmış buna bağlı olarak gelen nüfus için hizmet sektörü gelişme göstermiştir. Hizmetler sektörünün gelişmesine bir diğer etken de sanayi kurum ve kuruluşlarının artması ve bu kurumlarda çalışmak için dışarıdan gelen göçün ihtiyacı olan hizmetlerin verilmesi gerekliliği olarak açıklanabilir. Batman, bir hizmet şehridir (Şekil 9). Fakat hizmet sektörünün gelişmesine bağlı olarak sanayi sektörü istenilen düzeyde gelişme gösterememiştir (Tekik, 2013: 110).

Şekil 9: 2011 yılı verilerine göre nüfusun ekonomik faaliyetlere dağılışı

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2018.

Batman şehir merkezinde tarım dışı faaliyetlerde çalışanların sektörler içerisinde büyük bir yer kaplaması tarım sektörünün son sırada yer almasına neden olmuştur. 1990'lara kadar çok az rastlanan iki veya üç katlı ve genelde plânlı olmayan binalar yerine, sosyo-ekonomik yapının güçlenmesi ve yatırımların sağladığı canlılıkla şehirde belirli bir canlılık göze çarpmaktadır. İnşaat sektörünün de canlılık kazanması ile çok katlı apartmanlar, modern işhanları, ticaret merkezleri, turistik oteller, büyük ve gösterişli lokantalar, süpermarketler, kiremit ve tuğla fabrikaları, büyük çaplı atölyeler ve imalâthanelerin büyük ve modern bir şehir haline getirdiği Batman'da, sosyo-ekonomik durum ve yaşantıyı da aynı paralelde değişime uğratmıştır (Çelik, 2009: 249).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KENTİN EKONOMİSİ VE FONKSİYON ALANLARI

3.1.Kentin Ekonomisi

Batman kentinde bulunan önemli ekonomik faaliyetler; sanayi, ticaret, tarımsal üretim, ulaşım ve turizmdir.

Petrol daha çok şehrin ilk dönemdeki sanayileşmesinde etkili olmuştur. Daha sonra şehirde sanayi kuruluşlarında gözle görülür değişiklikler meydana gelmiş, sanayi, tarım ile gıda sektöründe çeşitli yatırımlar yapılmış ve bunların bir kısmı faaliyete girmiştir. Yapılan yatırımlarla birlikte sanayinin gelişmesine paralel olarak şehir hızlı bir değişim sürecine girmiştir (Seyidoğlu, 2015: 46). Batman'da inşaat sektörünün özellikle son yıllarda en hızlı gelişen sektörler içerisinde yer aldığı görülmektedir. Yine tekstil sektörü şehirde gelişmekte olan ve son yıllarda en fazla istihdam yaratan sektörlerin başında gelmektedir. İlde çeşitli alanlarda faaliyet gösteren firmalar kentin ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Batman şehri, son yıllarda yapılan yatırımlar ve sanayinin gelişmesiyle hızlı bir değişimle gelişme göstermiştir.

3.1.1.Sanayi

Batman'da 1940'lı yıllarda petrolün bulunması ve 1955 yılında işletmeye açılan Batman Rafinerisi ile birlikte petrol, şehir için önemli bir kaynak olarak ortaya çıkmıştır. Batman şehri petrolün bulunmasıyla gelişme göstermiş ve buna bağlı olarak özellikle sanayi alanında gelişmeler yaşanmıştır.

Batman şehrinde tüm sanayi faaliyetlerinin temelinde petrol bulunmaktadır. Batman'da var olan sanayileşme petrol ve petrol yan ürünleriyle olmuştur. Batman'ın sanayi gelişiminde şehirde bulunan Tüpraş Rafinerisi ile Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) tesislerinin büyük payı bulunmaktadır. Batman sanayisi incelenirken daha çok petrolün bulunması, bulunan petrolün işlenmesi ve petrolün dolayısıyla da Tüpraş Rafinerisi'nin ve TPAO'nun şehrin ekonomisine olan etkisi üzerinde durulacaktır.

Fotoğraf 14: Batman Tüpraş Rafinerisi

Kaynak: <https://www.tupras.com.tr/>

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) tarafından 1945 yılında Raman ve 1951 yılında Garzan (Yanarsu) sahasında petrol arama faaliyetlerinin olumlu sonuç vermesi sonucunda modern bir rafineri kurulmasına karar verilmiştir. Rafinerinin inşaatına 1948 yılında başlanmış ve inşaat 1955 yılında bitirilmiştir. Batman Rafinerisi aynı yıl işletmeye açılmış ve Türkiye'nin ilk rafinerisi olma özelliğini taşımaktadır (Ekinci, 2015: 109) (Fotoğraf 14). Rafineri ilk işletmeye açıldığı yıllardan itibaren Batman'ın şehrsel fonksiyonlarını günümüzdeki karakterini kazanmasında en büyük etken olmuştur. Sanayinin ilk çıkış noktası olan rafineri inşaat süresince üretim yapmış ve bu dönemde hem inşaat hem üretim sektörüne personel alımı başlamıştır.

Sanayi alanının kurulması ve büyümeye başlaması İluh Köy yerleşimini de etkilemiş, konut alanları artmaya başlayan İluh Köyü yerleşmenin çekirdeğini oluşturan İluh tepesi etrafında demiryolu ile ayrılan rafineri karşısında büyümeye başlamıştır (Biçen, 2011: 51). Rafineri ilk kurulduğunda bir şehir kenarı sanayi görünümünü oluşturmuştur. Fakat rafineride çalıştırılmak üzere çevre il ve

ilçelerinden Batman'a gelenlerin rafineri yakınlarına ve çevresine yerleşmeleri sonucu görünüm zamanla bir şehir içi sanayi haline dönüşmüştür. Kurulduğu yıldan itibaren rafineri, Batman'a diğer sanayi kollarının korunmasını ve istihdam ettiği iş gücü yoluyla sadece Mardin ve Siirt'e bağlı ilçelerden değil diğer illerden de nüfus çekerek şehrin nüfusunun artmasına yol açtığı gibi işsizlik oranını da azaltmıştır. Bütün bunlarla birlikte İluh Köyü'nün gelişip şehrsel fonksiyonlarının gelişmesinde büyük bir etken olmuştur (Tekik, 2013: 229). Batman Rafinerisi, bugün alan büyüklüğü, üretim miktarı, iş hacmi, enerji tüketimi ve istihdam ettiği işgücü bakımından Batman'ın sanayi sahaları arasında başta gelmektedir. Tüpraş Rafinerisi ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) şehrin gelişmesine katkıda bulunan iki önemli sanayi kuruluşudur. Bu kuruluşlar, ürettiği petrolden elde edilen fuel-oil ve elektrik enerjisini kendi bünyesinde kullanmaktadır (Tekik, 2013: 208).

Şehrin petrol üretimi yönünden gelişmesi, son yıllarda gıda maddeleri, inşaat malzemeleri ile kimyevi madde üretim sektörlerinin gelişmesinde etkili olmuştur. Şehirde petrol, plastik, kauçuk, kimya, gıda, inşaat ürünleri, tekstil, deri, maden ile taş-toprağa dayalı sanayi sektörlerinde faaliyet gösteren firmalar bulunmaktadır (Batman Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü, 2017: 1). Aynı zamanda şehirde gelişmekte olan tekstil sektörünün son dönemlerde teşvik kapsamına alınmasıyla önemli gelişmeler görülmekte ve son yıllarda en fazla istihdam yaratan alanların başında gelmektedir. Son yıllarda özellikle tekstil ve giyim sektöründe yapılan yatırımlarla birlikte bu sektörlerin şehrin ekonomisindeki payı çok artmıştır (Batman Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü, 2017: 1).

Tablo 7: Batman küçük sanayi siteleri

Sıra No	Sanayi Sitesi Adı	İşyeri Sayısı	Dolu İşyeri Sayısı	Boş İşyeri Sayısı	Doluluk Oranı(%)
1	Batman Merkez KSS	252	252	0	100
2	Batman Ek KSS	153	153	0	100
3	Marangoz ve Kaynakçılar Sitesi	110	80	30	72
Toplam		515	485	30	90

Kaynak: T.C. BATMAN BİLİM, SANAYİ VE TEKNOLOJİ İL MÜDÜRLÜĞÜ, 2017., Batman İl Sanayi Durum Raporu.

Batman'ın tek gelir kaynağı sanayi değildir. Hizmet, ticaret, tarım ve hayvancılık da şehrin gelir kaynağını oluşturmaktadır. Şehrin sanayi yönünden gelişimi petrol tesisleriyle beraber bölge insanının tarım ve hayvancılık ile uğraşması; genelde tütün, pamuk ve hayvancılık ürünlerinin işlenmesi ile tüketime yönelik tesisler ile olmaktadır. İlde pamuk işleme, yem fabrikası ve gıda (reçel, tahin) fabrikaları bulunmaktadır (Tekik, 2013: 208). Batman şehrinin gelişmesine paralel olarak, nüfusun hızla artması, tarımda yaşanan gelişmeler, çevre illerle yol bağlantısının etkisiyle son yıllarda özellikle gıda maddeleri, kimyevi madde üretimi, inşaat malzemeleri ile tekstil sektörünün gelişmesinde etkili olmuştur.

Batman Organize Sanayi Bölgesi (Fotoğraf 15), Marangoz ve Kaynakçılar Sitesi, Batman Merkez Küçük Sanayi Sitesi, Oto Galerici Sitesi, Batman Ek Küçük Sanayi Sitesi ve tekstil sitesinde gıda, plastik, mobilya, inşaat, tekstil, makina gibi çeşitli iş kollarında birçok firma faaliyet göstermektedir (Batman Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü, 2017: 1) (Şekil 10-Tablo 7).

Şekil 10: Batman sanayi alanlarının dağılışı (Google Earth, 2018)

Batman'da potansiyel iş gücü, enerji, ulaşım imkânları mevcut olmasına rağmen tam anlamıyla sanayileşme gerçekleşmemiştir. İl sanayinin yatırıma uygun arazi eksikliği, ar-ge eksikliği, finansman eksikliği, altyapı eksikliği, kümelenme sorununun varlığı, yerel markalaşmanın sağlanamaması, ortaklık kültürünün gelişmemesi, ihracata yönelik işbirliğinin güçlendirilmemiş olması, ulusal-uluslararası desteklerden faydalanmak için farkındalığın eksik olması, enerji maliyetlerinin yüksek olması, enerji kalitesi problemlerinin varlığı ve pazar yetersizliği gibi sorunları bulunmaktadır (Batman Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü, 2017: 9-10).

Fotoğraf 15: Batman Organize Sanayi Bölgesi

Ancak Batman'da girişimciler tarafından yapılan yatırımlar sanayinin gelişmekte olduğunu kanıtlamaktadır. Bununla birlikte uygulanan bazı tedbirler sonucu şehirdeki sanayi kuruluşlarında gözle görülür değişiklikler meydana gelmiştir. Sanayi, tekstil, tarım ile gıda sektöründe çeşitli yatırımlar yapılarak bunların bir kısmı faaliyete girmiştir. Şehirde devam eden projelerin tamamlanmasıyla tarımsal üretimin artacağı, hayvancılığın geliştirilmesiyle sanayi ve ticaret sektörünün canlanacağı öngörülmektedir (Batman Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü, 2017: 1).

3.1.2.Ticaret

İlde ticaret genel olarak küçük esnaf ve işletmelerden oluşmaktadır. Ticari faaliyetler özellikle tarımsal ve hayvansal ürünler, tekstil-giyim, gıda maddeleri ve ev elektroniği gibi tüketim mallarından meydana gelmektedir (Batman Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü, 2017: 3). Ticari faaliyetlerin en önemli özelliğini köylerde üretilen tahıl, sebze, meyve, hayvan ve hayvansal ürünlerin pazarlanması oluşturmaktadır. Tarım ürünleri ve özellikle besi hayvancılığı, hayvansal ürünlerin

üretim ve pazarlanması ticarî canlılığı arttırmıştır (Çelik, 2009: 249) (Tablo 8). Bununla birlikte hizmet sektörünün faaliyetleri ve küçük sanat ürünleri üretim ile tamiratlarına dayalı çalışmalar da ticaret için önemli faktörlerdendir (Tekik, 2013: 230). Tüpraş Rafinerisi tarafından üretilen lpg, benzin, gaz yağı, motorin, fuel-oil ve asfalt da çevre illere satılmaktadır. Mermer, gıda, çimento alanlarında ihracatlar da ilin ticaretine katkıda bulunmaktadır (Tekik, 2013: 231-232).

Tablo 8: Batman 2015 ve 2018 yılları ithalat ve ihracat değerleri

İTHALAT (Milyon\$)			
2015	2016	2017	2018 Ocak-Temmuz
31,12839	40,85695	159,426	51,22708
İHRACAT (Milyon\$)			
2015	2016	2017	2018 Ocak-Temmuz
32,10418	34,47372	37,262	20,37076

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2018.

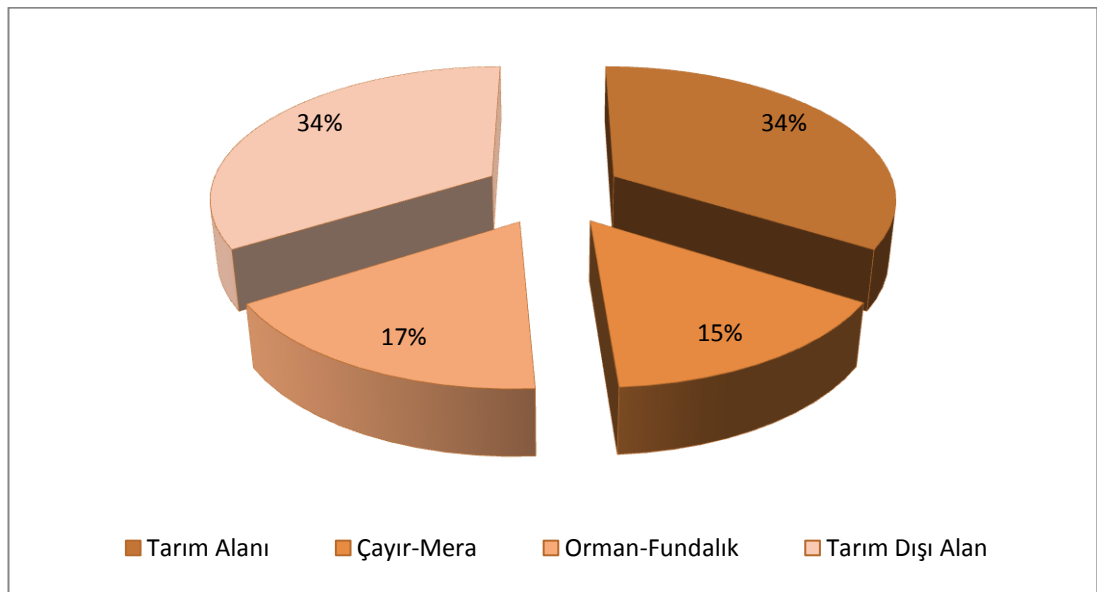
Sanayi sitelerinde faaliyet gösteren yedek parça, tamir ve mobilya atölyeleri ilin ticaretine katkı sağlamaktadır. Batman Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren firmalarla birlikte diğer bölgelerde yatırımların artmasıyla Batman'ın ticaret potansiyeli genişlemiştir. Batman'da yapılan ticari faaliyetlerde sektörlerin gelişme potansiyeli ve teşviklerden çok mesleki eğitim, deneyim ile pazar büyüklüğü gibi faktörler rol oynamaktadır (Batman Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü, 2017: 3).

3.1.3. Tarımsal Üretim

Batman'ın tarımsal üretiminde, kuru tarım koşullarında yapılan tarım egemen durumdadır. Şehir merkezi toprağı, ova özelliğinden dolayı her türlü ziraat ve işlemeye uygundur. Tarımsal üretime uygun alanlarda buğday, arpa, kırmızı mercimek, mısır ile nohut üretimi yapılırken son zamanlarda endüstri bitkisi olan pamuk ve mısır üretimine yönelme olduğu görülmektedir. Batman'da başta buğday olmak üzere mısır, arpa, pamuk ve mercimek yetiştirilmektedir. Tarımsal üretim yanında bazı yörelerde arıcılık yetiştiriciliğı yapılmaktadır (Batman Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü, 2017: 1).

Batman il yüzölçümünün %34'ü tarımsal faaliyetlerde kullanılmaktadır. İl yüzölçümünün %34'ü ise tarımsal açıdan elverişsiz araziden oluşmaktadır. Şehirdeki tarım dışı arazilerin çoğunu dağlık alanlar meydana getirmektedir. İl yüzölçümünün %15'ini çayır ve mera alanları oluştururken %17'sini ise orman ve fundalık alanlar oluşturmaktadır (Batman İl Özel İdaresi, t.y.:24) (Şekil 11). Meşe başta olmak üzere orman alanları çınar, kavak, ceviz, menengiç ile çeşitli meyve ağaçlarından meydana gelmektedir.

Şekil 11: Batman ili arazi varlığı

Kaynak: T.C. BATMAN İL ÖZEL İDARESİ, t.y., Batman İl Özel İdaresi 2015–2019 Stratejik Planı.

Batman il genelinde tarımsal ürünlerin yetiştirilmesi bütün yıla yayılmıştır. Buğday, arpa, mercimek, nohut tarımı, eylül ile ekim aylarında başlayıp haziran ayının ilk yarısında sona ermektedir. Pamuk tarımı ise nisan ayının sonu ile mayıs ayının ilk haftasında başlayıp kasım, kasım ayı sonu aralık ilk haftasına kadar devam etmektedir (Batman Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2017: 20).

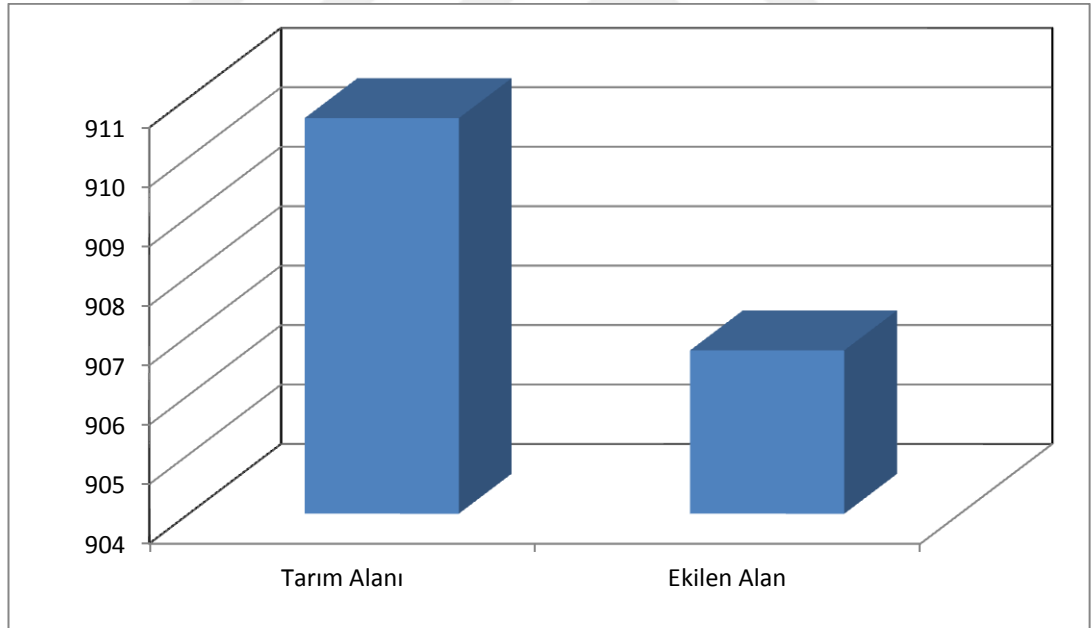
Batman'da mevcut arazilerin bir kısmı bağ arazisi, bir kısmı da bahçe arazisi olarak kullanılmaktadır. Tarım arazilerinde baklagil, tütün, pamuk ve mısır üretimi yapılmaktadır. Batman şehrinin tarımsal üretimini tahıllar oluşturmaktadır. Buğdayın Batman tarımı açısından önemli bir yeri bulunmaktadır. Buğday ekimi il tarım arazisi içinde en büyük kısmı oluşturmaktadır. Ardından arpa ekimi gelmektedir. Bunları mercimek, pamuk ve pamuk tohumu izlemektedir. Mercimek ekiminde ise son yıllarda düşüş yaşanmıştır. Batman Çayı Ovası'nda son yıllarda pamuk ve özellikle de mısır ekimi yapılmaktadır. Barajdan elde edilen salma sulama yöntemiyle mısır yetiştiriciliği yapılmaktadır. Özellikle Batman Barajı'nın devreye girmesi ve buna bağlı olarak sulama kanallarının kullanılmasıyla mısır üretiminde ciddi bir artış yaşanmıştır. Mısır ekim alanları Batman Çayı kenarı boyunca yayılmaktadır (Tekik, 2013: 193).

Batman'ın batı kesimini oluşturan alüvyal araziler tarım için ideal topraklarda oldukça yüksek verimli tütün ve pamuk yetiştirilmektedir. Ayrıca alüvyal arazide sebze ve bostan da geniş bir alana yayılmış bulunmaktadır (Tekik, 2013: 188). Batman Çayı kenarında ise büyük ölçüde sulu tarım yapılmakla birlikte önceki yıllarda büyük ölçüde pamuk, tütün ve sebze ekimi yapılmaktaydı. Fakat son yıllarda pamuk ve tütünün yerini mısır almıştır (Tekik, 2013: 190). Batman'da yetiştirilen en önemli bitkisel ürünler pamuk ve tütündür. Sulanabilen tarım arazilerinin artmasıyla pamuk üretilen tarım alanları giderek artmaktadır. Tütün kotalarındaki sınırlamalar nedeniyle tütün üretimi her geçen gün azalmaktadır. Geçmiş yıllarda tütün ekilen alanlar pamuk ve mısır üretimine ayrılmıştır. Özellikle Batman Ovası'nda Batman Çayı'nın suladığı alanlarda pamuk ekimi yapılmaktadır (Tekik, 2013: 195-196). Batman Çayı kenarında ayrıca sebze tarımı yapılmaktadır. Ovanın büyük bir kısmında yer altı sularıyla birlikte il sınırları içinde değişen su kaynakları sayesinde bu alanlar genelde endüstriyel bitkiler ve sebze üretimi için uygundur (Batman

Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, 2004: 132). Sebze üretiminde karpuz, kavun, domates, biber, patlıcan ve soğan üretimi ön sıradadır. Şehirde üretilen sebze ürünlerinden bazıları, giderek yaygınlaşan seralarda yetiştirilmekte ve üretimde belirgin artış yaşanması beklenmektedir (Tekik, 2013: 199).

Batman Çayı kenarındaki diğer arazilerde kuru tarım yapılmaktadır. Sulama sorunları ve uzun yaz kuraklığı nedeniyle verimli tarım alanlarının büyük bölümü kuru tarım alanı olarak kullanılmaktadır. Toprakların verim gücünün yüksek olması nedeniyle nadassız kuru tarım yapılmaktadır. Kurak bölgelerde buğday, arpa, nohut ile mercimek ekimi yapılmaktadır. Özellikle buğday, arpa, fıstık ve mercimek yetiştiriciliğinde kuru tarım yapılıyor.

Şekil 12: 2017 yılı toplam tarım alanı ve ekilen alan

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2018.

Fıstık, armut, badem, ceviz, çilek, elma, incir, nar ve üzüm gibi meyveler de yetiştirilmektedir. Özellikle ilin iklim şartlarının fıstık üretimi için uygun olması son yıllarda üretimini artırmıştır. Şehirde son yıllarda yetiştiriciliği teşvik edilen yem bitkilerinin ekim alanı da artış göstermektedir. Batman'da yem bitkilerinin ekimi

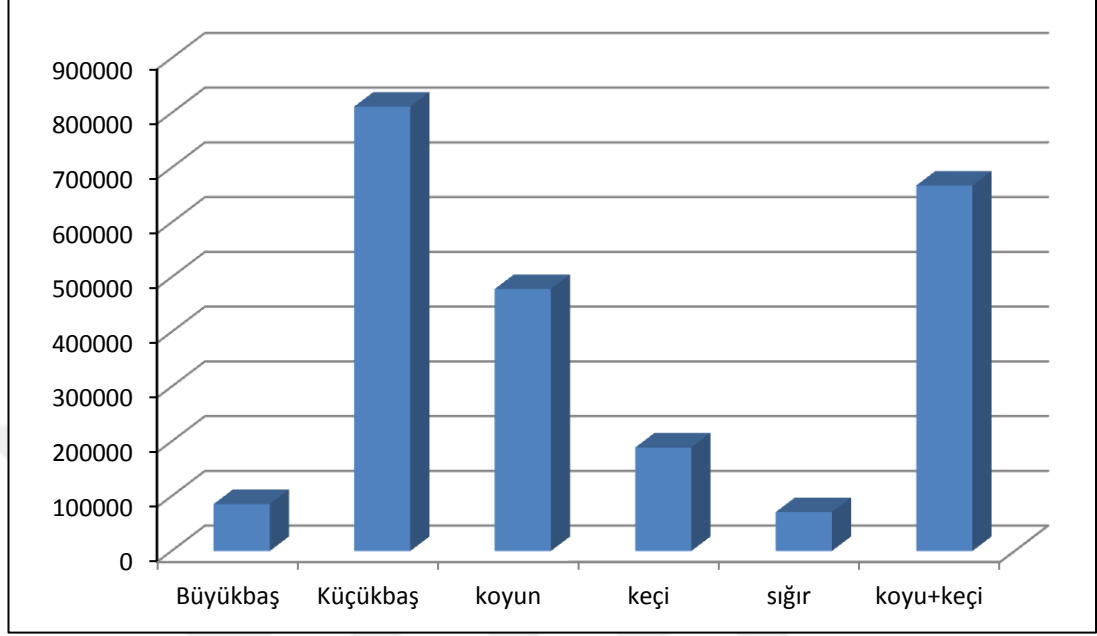
tahıl ve baklagiller kadar olmasa da kısmen rağbet görmektedir. Yem bitkileri ekim alanlarının azlığına rağmen üretimde önemli bir yer tutmaktadır. Şehir arazileri yem bitkileri yetiştiriciliğine hem coğrafi konumu hem de iklim özellikleri ile oldukça uygundur.

Tarımsal üretimde sulama altyapısının yetersizliği katma değeri düşük ürünlerin üretilmesine neden olmaktadır. Sertifikalı tohum kullanımının az olmasının yanında, üretim planlamasında arazi ve toprak özelliklerinden çok desteklemelerin yön verdiği bir yapı görülmektedir. Tarım arazilerinin (Şekil 12) amaç dışı kullanılması, mekanizasyon seviyesinin düşük olması, sertifikalı tohum kullanımının yeterli seviyede olmaması, arazilerin parçalı olması ve ekonomik olmaması, tarımsal örgütlenme eksiklikleri önemli tarımsal sorunlardandır (DİKA, 2013: 59).

Tarımsal üretimde, sulanabilir arazi miktarının artması, nadas alanlarının daraltılması ile ikinci ürünün üretilmesinin sağlanmasıyla beraber artış meydana gelmiştir (Tanyeri vd, 2012: 69). Yer altı su rezervleri bakımından oldukça zengin olan Batman'da tarımsal üreticiler kendi imkânlarıyla su kuyuları açarak sulama yapmaktadırlar. Ancak bölgede çalışmaları devam eden barajların tamamlanması ve planlanan projelerle beraber sulanabilen arazinin artışına paralel olarak hem tarımsal ürünlerin üretim miktarında hem de verimlerinde ciddi artışlar beklenmektedir.

Hayvancılık faaliyetleri daha çok dağlık alanlar, tarıma elverişli olmayan veya tarımın sınırlı olduğu alanlarda yapılmaktadır. Hayvancılık faaliyetleri açısından; başta küçükbaş hayvancılık olmak üzere, büyükbaş hayvancılık, kümes hayvancılığı ve florası bakımından uygun bölgelerde arıcılık önemli bir yer tutmaktadır (DİKA, 2013: 60).

Şekil 13: 2018 yılı Batman ili hayvan varlığı

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2018.

Batman ilinde küçükbaş hayvancılık daha fazla gelişmiştir. Bozkır bitki örtüsü küçükbaş hayvan yetiştiriciliğini olumlu etkilemiştir (Tekik, 2013: 202). Yetiştirme maliyetlerinin az olması, otlakların yeterince kullanılmaması bölgede üreticileri büyükbaş hayvancılığın yerine daha çok küçükbaş hayvancılık faaliyetlerine yöneltmiştir. Yetiştirilen başlıca hayvanlar sığır, manda, koyun ve keçidir (Şekil 13). Küçükbaş hayvanlardan en çok yetiştirilen ise koyundur.

Batman genelinde kümes hayvancılığı küçükbaş hayvancılıktan sonra gelmektedir. Tavuk, hindi, ördek ve kaz yetiştirilen kümes hayvanlarıdır (Batman İl Özel İdaresi, t.y.:27). Şehirdeki kümes hayvancılığı daha çok et ve yumurta ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak yapılmaktadır. Büyükbaş hayvan faaliyetlerinde, Batman'da daha önceleri gücünden yararlanmak için yetiştirilen sığır yetiştiriciliği azalmış, buna karşılık manda üretimi artmaya başlamıştır. Büyükbaş hayvanlardan sığır en çok yetiştirilendir.

Batman ekonomisine hayvancılık faaliyetlerinin katkısı sanayi ve tarım sektörü kadar değildir. Doğal şartların bitkisel üretimi sınırladığı alanlarda hayvancılık faaliyetleri yapılmaktadır. Batman'da orman ile fundalık alanlar yer yer bulunmakla birlikte hayvancılık faaliyetleri için uygun çayır ve meralar azdır. Hayvancılık faaliyetlerinde işletme büyüklükleri bitkisel üretimdeki gibi küçüktür. Hayvancılık aile işletmeciliği şeklinde, modern olmayan yöntemlerde sürdürülmekte ve genellikle ailelerin günlük ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak yapılmaktadır. Yerli ırkların kullanımı, sağlıksız hayvan barınakları nedeniyle hayvansal üretimden yeterli verim alınmamaktadır (DİKA, 2013: 60). Bu koşullar altında hayvansal üretimde süt ve et verimi düşük olmaktadır. Ayrıca tarımsal örgütlenmelerin zayıf olması sebebiyle üretilen ürünlerin pazarlama olanaklarında sıkıntılar oluşmakta, örgütlü bir üretim ve pazarlama anlayışı gelişmemiştir (DİKA, 2013: 63).

3.1.4.Ulaşım

Batman kenti karayolu, havayolu ve demiryoluyla ulaşımını sağlamaktadır. Kent karayolu ulaşım açısından faydalanmaktadır. Diyarbakır-Bitlis karayolu, Malabadi (Batman) Köprüsü ile birlikte il sınırlarına giren ve ilin doğu-batı bağlantısını sağlayan en önemli karayolu durumundadır (Batman İl Özel İdaresi, t.y.:11). Batman-Midyat-Nusaybin bağlantısı tali nitelikte bir karayolu olup şehri E-24 karayoluna bağlamaktadır (Batman Valiliği İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü, 2009: 81).

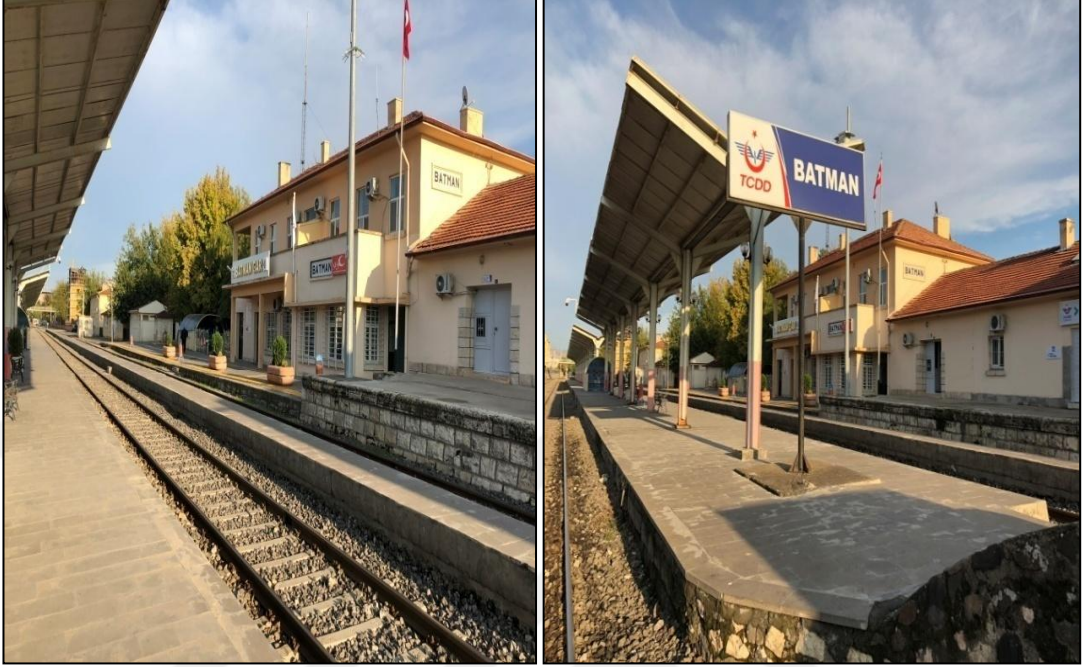
Şehrin havayolu ulaşımı 1991 yılı sonuna kadar Diyarbakır Havaalanı'ndan sağlanmıştır. 1992 yılı başından itibaren Batman'da yer alan askeri havaalanı sivil havaalanı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Batman İl Özel İdaresi, t.y.:11). Şehrin yeni havalimanı 29 Ağustos 2010 tarihinde hizmete açılmıştır. Havalimanı şehir merkezine 7 km. mesafede olup Silvan Yolu üzerinde bulunmaktadır (Şekil 14).

Şekil 14: Batman Havalimanı (Google Earth, 2018)

İlin 50 km. demiryolu ağı 1946 yılında yapılmış ve işletmeye açılmıştır. Devlet demiryolları ağı içerisinde yer alan Batman, Diyarbakır-Kurtalan-Diyarbakır ve Diyarbakır-Batman-Diyarbakır arasında her gün, bölgesel yolcu treni ile Haydarpaşa-Kurtalan-Haydarpaşa arasında seferler bulunmaktadır (Batman İl Özel İdaresi, t.y.:12) (Fotoğraf 16).

Fotoğraf 16: Batman demiryolu istasyonu

3.1.5.Turizm

Kuzey Mezopotamya'nın merkezi olarak kabul edilen Cizre ve civarına yakınlığı Batman'a tarihsel bir kültür kimliği kazandırmıştır. Şehir merkezinin sosyal yapısının köyden kente dönüşmesi, petrolün bulunması ve işletilmesi ile başlamıştır (Ekinci, 2015: 39). 1940 yılında petrolün bulunması, 1955 yılında petrol rafineri tesisleri ile belediye teşkilatının kurulması şehrin yaşam biçimi ve koşullarının değişimine yol açmıştır. Batman'ın yeni il olması ve çok hızlı büyümesi dolayısıyla bölge illerinin karakteristik özelliklerini taşımakla birlikte şehir bu kültürleri bir araya getiren bir kültür yapısına sahiptir. Batman hızlı şehirleşmenin beraberinde getirdiği açılımları ve kültürel yapılanmayı beraberinde yaşamıştır (Batman Valiliği İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü, 2009: 38).

Batman merkez ilçe olmasa da diğer ilçeleri uzak bir geçmişe sahip olup çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmışlardır. Bölge tarihi geçmiş içerisinde birçok devlet ve milletin egemenlik alanına ev sahipliği yapmıştır. Kentin içinde bulunduğu bölgede Selçuklu, Artuklu ve bazı küçük beylikler, Roma, Bizans ve Osmanlı gibi

uygarlıklar egemenlik kurmuşlardır. Bununla beraber Ermeniler bölgede önemli bir yere sahiptir. Bölge inanç bakımından da çok yönlü olmakla birlikte İslamiyet, Hristiyanlık ile Yezidiler bulunmaktadır. Bölgede var olan kilise ve manastırların sayısı bölgede farklı inanç gruplarının var olduğunu göstermektedir (Ekinci, 2015: 42). Bunlardan hareketle bölgede konuşulmuş veya konuşulan diller Asurca, Latince, Türkçe, Arapça, Farsça, Kürtçe, Ermenice olarak sıralanabilir. Daha yakın tarihi geçmişi değerlendirdiğimizde yerelde ve halk arasında Arapça, Kürtçe ve Ermenice kullanılmıştır. Nüfusun çoğunlukla konuştuğu diller Kürtçe, Türkçe, Arapça ve Ermenice (yörede kalan birkaç Ermeni aile tarafından konuşulmaktadır) olarak sıralanabilir (Ekinci, 2015: 43). Şehir merkezinde çoğunlukla Kürt ve Türk nüfusla birlikte Arap nüfus bulunmaktadır (Altunışık, 2009: 15).

Batman, yeni kurulmuş bir şehir olmakla birlikte çevresinde bulunan tarihi eserler ve tarihi yerleşim yerleri bakımından oldukça zengindir. Batman şehri ve çevresi tarih boyunca çok sayıdaki gücün hâkimiyetine girmiş, tarihi ticaret yollarının yakınında olmasından dolayı da her devlet ve imparatorluk tarafından önem verilen bir konuma sahip olmuştur. Bu konumuna bağlı olarak pek çok kale ve köprü inşa edilmiş, inanç merkezliği yapmış ve bununla beraber ibadethaneler, saraylar, hanlar ve türbeler kurulmuştur. Şehir sınırları içerisinde birçok medeniyetin tarihi kalıntıları bulunmakla birlikte şehirde kültür ve inanç turizmi ile doğa turizmi yaygındır. Batman şehri ile bağlı yerleşim alanlarında çok sayıda görülmesi gereken tarihi ve turistik alan bulunmaktadır.

Şehirde yer alan tarihi ve kültürel eserlerin önemli bir kısmı Hasankeyf ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Hasankeyf ilçesi bölge turizmi açısından büyük bir öneme sahiptir. Hem milattan önce hem de milattan sonraki çağlarda önemli bir yerleşim merkezi olmuş ve birçok medeniyeti bünyesinde barındırmıştır. Hasankeyf, insan gücüyle kayalara oyulmuş yüzlerce kaya oyuğu mesken ile yerleşme fonksiyonlarından meydana gelmektedir. Dicle Nehri kıyısına inşa edilmiş olan darüşşifa, medrese, eğitim kurumları, rasathane ve çevresindeki vadileriyle birlikte ilçe turistik cazibe merkezi haline gelmiştir. Hasankeyf, binlerce nüfusu barındırabilecek kaya oyuğu meskenlerle beraber karmaşık yerleşim fonksiyonlarından meydana gelmektedir. Bunların en önemlileri yollar, Dicle

Nehri'ne inen su tünelleri, merdivenler, sarnıçlar, savunma yapıları ile diğer mimari sosyal ve yönetsel yapılardır (Sinanoğlu vd, 2017: 42). Sahip olduğu zengin doğal özellikleri ve tarihsel yapıları nedeniyle Hasankeyf ve yakın çevresi 1981 yılında 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununa göre bütünüyle sit alanı ilan edilerek koruma altına alınmıştır. Ancak Ilısu Baraj projesi kapsamında baraj suları altında kalacak olmasından dolayı, Hasankeyf'te kurtarma kazı ve restorasyon çalışmaları yürütülmektedir. Hasankeyf'in baraj suları altında kalacak olmasının kesinleşmesinden sonra ilçeye yoğun bir turist gelmektedir. Yerli olduğu kadar yabancı turist sayısında da büyük artışlar meydana gelmiştir. Ancak Hasankeyf ilçe merkezinde gerekli altyapı ve konaklama tesisleri olmadığından gelen turistler günlük ziyaretten sonra ilçeyi terk etmekte ve konaklamak için daha çok Batman şehir merkezini tercih etmektedirler. Bundan dolayı turizm sayesinde Batman şehrinin ekonomik gelirinin arttığını da söyleyebiliriz.

Fotoğraf 17: Pira Pepira Köprüsü

Batman merkez ilçeye bağı Batman (Malabadi) Köprüsü, Bıçakçı Köyü'nde Gre Migro Höyüğü, Batman Müzesi ve Batman Çayı üzerine yapılmış köprü ayaklarının (Pira Pepira) kalıntıları (Fotoğraf 17) şehrin önemli turistik alanlarıdır.

Batman Müzesi 12 Mart 2010 tarihinden itibaren faaliyetlerine başlamıştır. Müze binası, Batman Kültür Merkezi'nin güney cephesinde yer almaktadır. Yaklaşık 1500 m²'lik alan kaplayan müze binası iki kattan oluşmaktadır. Müzede, Paleolitik-Neolitik, İlsu ve Hasankeyf Salonu olmak üzere 3 sergi salonu ve bu sergi salonlarında 31 adet vitrin bulunmaktadır. Müzede yaklaşık 450 adet eser sergilenmektedir.

Batman (Malabadi) Köprüsü, şehir merkezine 35 km. mesafede olup Batman Çayı üzerinde yapılmıştır (Fotoğraf 18). Köprü 7 m. eninde ve 150 m. uzunluğundadır. Yüksekliği ise su seviyesinden kilit taşına kadar 19 m.'dir. Köprü toplam beş gözlüdür. Dünyadaki taş köprüler içerisinde kemeri en geniş olanıdır (Batman İl Özel İdaresi, t.y.:55).

Fotoğraf 18: Batman (Malabadi) Köprüsü

Malabadi Tabiat Parkı, Batman ili Malabadi (Batman) Köprüsü yakınında bulunmaktadır. Tabiat parkı 02 Şubat 2011 tarihinde bakanlık tarafından onaylanmış olup 24 ha. alan kaplamaktadır. Malabadi Tabiat Parkı (Fotoğraf 19) dinlenme, eğlenme, kamp gibi aktiviteler için uygun bir rekreasyon alanıdır. Tarihi dokusu, yürüyüş parkurları için ideal sahaların varlığı, seyir terası potansiyeline sahip alanların var olması, eko turizm potansiyelinin yüksek olması ve kuş gözlemciliğine uygun olması Batman'da tabiat turizmi faaliyetlerinin gerçekleşmesine katkı sağlayacağı öngörülmektedir (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2018: 29).

Fotoğraf 19: Malabadi Tabiat Parkı

Kaynak: T.C. ORMAN VE SU İŞLERİ BAKANLIĞI, 2018., Batman İli Tabiat Turizmi Uygulama Eylem Planı 2016-2019.

Yine TPAO Mahallesi sahip olduğu yeşil alanlar ile şehirde yaşayan insanlar için ideal bir rekreasyon alanıdır. Kıra Dağı'nda bulunan "*Dört Mevsim Dinlenme Tesisi*" yine şehirdeki insanların vakit geçirdiği bir alan olmaktadır (Fotoğraf 20).

Fotoğraf 20: Dört Mevsim dinlenme tesisi

Batman'da turizm potansiyeli bulunmasına rağmen istenilen düzeyde gelişme göstermemiştir. Batman şehri doğal, kültürel ve tarihi çekicilikleri bakımından zengindir; ancak bu çekiciliklerin turistik ürüne dönüştürülmesinde sıkıntılar olduğu söylenebilir. Batman ili turizminin sorunları arasında Batman'ın en önemli turistik çekim merkezi Hasankeyf'in sular altında kalacak olması, kente ilişkin turizm planının bulunmaması ve güvenlik sorunları yer almaktadır (Çoban vd, 2017: 452). Örneğin, Batman ilindeki su kaynakları turizm çekiciliği açısından bir potansiyele sahiptir. Fakat bu potansiyel, su temelli turistik ürüne dönüştürülememektedir. Batman Çayı, Garzan Çayı ile Dicle Nehri'nde akarsuya dayalı hiçbir turizm aktivitesi bulunmamaktadır (Çoban vd, 2017: 453). Şehirde yeterli altyapı ve tesisin bulunmamasının yanı sıra tarihi, turistik yerlerin yeterli tanıtımının yapılamaması ve bölgedeki güvenlik nedeniyle turizm talebinde istikrarın yakalanamamış olması turizmin yeterli düzeyde gelişmemesine neden olmaktadır.

Hasankeyf'in önemli bir kısmının sular altında kalacak olması, şehir potansiyelinin turizm açısından değerlendirilememesi ve yatırım konusunda eksikliklerin olması olarak da gösterilebilir. Yine Batman'ın tarihi, doğal ve kültürel

çekiciliklerinin sadece potansiyelde kalması, "*Petrol*" temasının turistik ürüne dönüştürülemiyor olması, şehir genelinde milli park, tabiat anıtı ve tabiat koruma alanlarına sahip olunmaması, yeterli düzeyde yeşil alana sahip olunmaması, demiryolu ağının yeterince kullanılmıyor olması ve tarihi potansiyelinin değerlendirilemiyor olması gösterilebilir (Çoban vd, 2017: 450-451). Bununla beraber Batman'a gelen yerli ve yabancı turist sayısının oldukça az olmasının yanı sıra ilde kalış süreleri kısa olmaktadır. Bunun nedeni; yeterli sayı ve kalitede tesisin bulunmaması, kalifiye eleman yetersizliği, hizmet kalitesinin rekabet edebilir nitelikte olmaması, kültür ve eğlence merkezlerinin yetersizliği ile turizmde çeşitliliğin azlığı olarak açıklanabilir.

Ancak turizmin, az gelişmiş ve geri kalmış bölgelerin gelişmesine ve ekonomik büyüme ile kalkınmaya katkı sağladığı bilinmektedir. Turizmin bölgede gelişmesi, bütün imkânların sonuna kadar kullanılması ve daha fazla turistin bölgeyi ziyaret etmesiyle birlikte istihdam ve gelir artacaktır. Batman, yeni kurulmuş olmakla birlikte çevresinde bulunan tarihi eserler ve tarihi yerleşim yerleri bakımından çok zengin bir şehirdir. Batman şehrinin geçmişte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olması, Batman ve Garzan Çayları ile Dicle Nehri gibi önemli su kaynaklarına sahip olması, farklı kültürleri bünyesinde barındırıyor olması, alternatif turizm türlerine ev sahipliği yapacak potansiyele sahip olması şehir için avantaj oluşturmaktadır (Çoban vd, 2017: 450).

Türkiye'nin en eski demiryolu hatlarından birinin şehir merkezinden geçiyor olması, havalimanının şehir merkezine yakın konumda olması, şehir genelinde konaklama ve seyahat işletmelerinin varlığı turizm için avantaj oluşturmaktadır. Ilısu Barajı yapıldıktan sonra Hasankeyf genelinde su temelli turistik aktivitelerin gelişme potansiyelinin bulunması, havayolu aracılığıyla Türkiye'nin önemli merkezlerine ulaşılacak potansiyele sahip olması, şehir merkezinde turizm yatırımlarının giderek artıyor olması turizm açısından şehir için diğer avantajları oluşturmaktadır (Çoban vd, 2017: 451). Ulaşım olanakları bakımından ise Batman ilinin ulaşılabilirlik konusunda büyük sıkıntılarının bulunmadığı söylenebilir. Bununla birlikte gerek karayolu gerekse havayolu olanaklarının geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi il turizminin geliştirilmesi açısından yararlı olacaktır.

Batman'ın doğal, tarihi ve kültürel değerlerin korunması ve sahip olduğu potansiyellerin değerlendirilerek turizm sektörünün geliştirilmesi gerekmektedir.

3.2.Kentin Fonksiyon Alanlarının Dağılışı

Batman şehrinin değişik kesimlerinde çeşitli fonksiyonlara sahip alanlar yan yana ve iç içe yer almaktadır. Bunun temel nedeni ise Batman şehrinin bir köy yerleşimi iken 1940'lı yıllarda petrolün bulunması ve 1955 yılında Batman Rafinerisi'nin kurulmasıyla buraya yapılan göçlerdir. Yerleşme ve yoğun göçle beraber nüfus artışı, Batman'daki fonksiyonel alanların düzensiz gelişmesine ve karmaşık bir yapı içerisine girmesine neden olmuştur. Batman'da çok yönlü olarak meydana gelen hızlı gelişmeler düzensiz ve plansız bir şehirleşmeyi de beraberinde getirmiştir. İlk dönemlerde Tüpraş Rafinerisi ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'nun etkisiyle nüfusun hızla artmasıyla kent fiziksel olarak yayılma eğilimi göstermiştir. 1990'lı yıllardan sonra da şehre yapılan göçlerle kentin kuzey ve güney yönlerinde gelişme eğilimi gösterdiği görülmektedir. Askeri alanlar, hastane ve sanayi siteleri şehrin kuzey ve kuzeybatı kısmına yerleşmiştir. Yine son zamanlarda yapılan resmi dairelerin büyük bir bölümü şehrin kuzey kesiminde yer almaktadır. Şehir merkezinin kuzey kesimi yıllardır, sürekli olarak gelişme özelliğini devam ettirmektedir ve şehrin kuzeyi yıllardır şehir merkezinde yaşayan insanlar için daha çekici olmuştur. Ekonomik olarak durumu daha iyi olanlar şehrin kuzeyinde yeni yapılan apartmanlara taşınmayı tercih etmektedir. Şehir merkezinin kuzeyine doğru gelişme, güney bölgelere kıyasla daha hızlı ve çok katlı binalar sebebiyle daha yoğundur (Batman Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, t.y.:190). Günümüzde de şehrin gelişimi kuzey ve batıya doğru devam etmektedir. Ancak Batman şehrinin batı yönünde gelişme imkânı bulunmamakla birlikte ilin Siirt'e doğru doğu yönünde ve Midyat'a doğru güney yönünde gelişmesi ideal gözükmemektedir (DİKA, 2013: 165-166).

Şekil 15: Şehrin kullanım alanlarının dağılışı

Şehrin gelişimindeki en önemli yatırımlar olan Tüpraş Rafinerisi ve TPAO merkezin güney kısmındadır (Şekil 15). Şehrin güney kesimi eski yerleşim yeri olmasına rağmen hiçbir zaman cazibe merkezi olmamıştır. Bu bölgede bulunan İluh Deresi ile burada yer alan mahalleler, birkaç okul, şehir hapishanesi ile birkaç mezarlık dışında resmi bir yapı bulunmamaktadır. Daha güneyde bulunan mahalleler çoğunlukla yeni göç eden ve ekonomik olarak durumu daha düşük olan insanların yaşadıkları yerlerdir.

Kentin gelişim sürecinde öncelikle artan nüfus, hızlı gelişim, şehir merkezine göç ve bunlara bağlı olarak da mevcut karışık kent yerleşim alanıyla birlikte başka kullanım alanlarına da ihtiyaç duyulacaktır. Bunların başında toplu konut alanı, organize sanayi bölgesinin gelişimi, kent içi ağaçlandırma sahaları, rekreasyon alanları, geri dönüşümü hazırlanmış çöp depolama sahaları gelmektedir (Batman Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, t.y.:190-191).

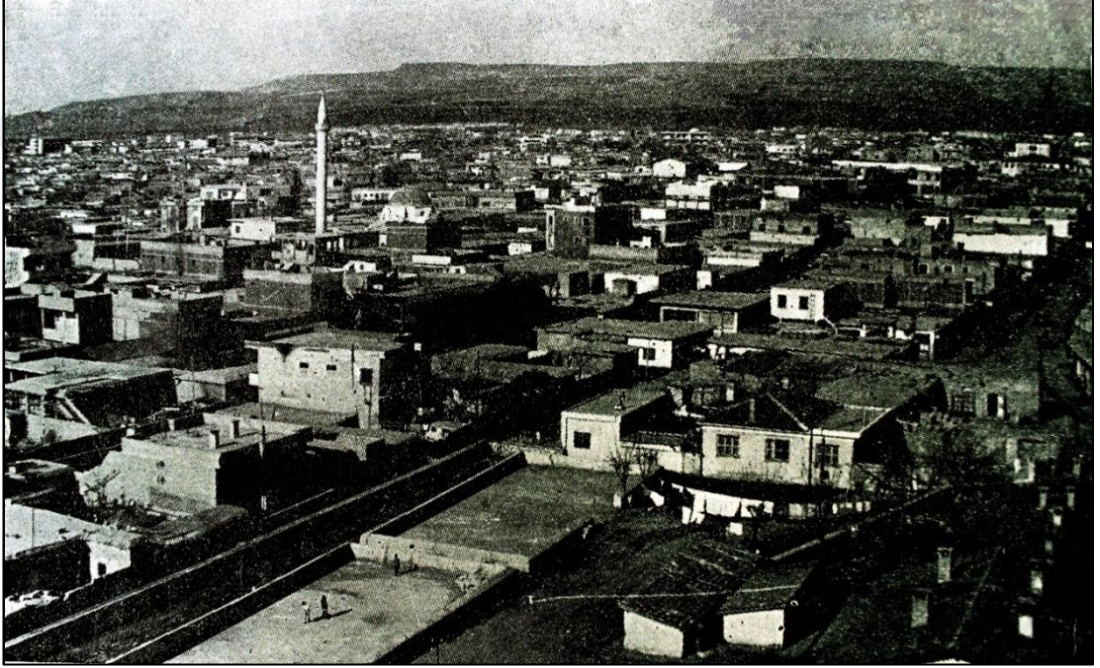
3.2.1.Konut Alanları

Batman şehri kuruluşundan 1945 yılına kadar olan dönemde dar ve çıkmaz sokakları, toprak damlı, küçük pencereci, basık tavanlı konutları ile bir köy görünümündedir (Meşeli, 1993: 67). Batman'ın nüfusu arttıkça, yerleşmeler yeni yapılan demiryolunun çevresinde artış göstermiştir. Artan nüfusun ihtiyacını karşılamak üzere demiryolunun kuzeyinde yeni iş ve ticaret alanları ile atölye tipi iş yerlerinin bulunduğu merkezi iş sahası meydana gelmiştir (Meşeli, 1993: 68). Bu iş ve ticaret alanlarının yakın çevresinde tarım arazileri üzerinde ise konutlar yapılmıştır (Sunkar & Tonbul, 2010: 26). Batman şehrinde ilk yerleşmelerin görüldüğü mahallelerde evler genellikle tek katlı ve iki ya da üç odalıdır. Bina yapımında yöreye has yapı malzemeleri bulunmamakla beraber, geçmiş yıllarda ekonomik nedenler ve günün şartlarına uygun olarak inşa edilmiş evler göze çarpmaktadır (Fotoğraf 21). Özellikle şehrin eski yerleşim yerlerinde bulunan bu evler kırmızı toprak ve samanın karıştırılıp kurutulması gibi işlemler sonrası kalıplar halinde kesilmiş malzemeler ile yapılmış evlerdir.

Bu evlerin yapımında, yazın serin, kışın sıcak ve maliyet ile zaman probleminin olmaması da rol oynamıştır. Günümüzde de kırsal alan ve köylerde hala

bu tip evler yapılmakta olup hayvan barınaklarının büyük bir kısmı yine aynı malzeme kullanılarak yapılmaktadır. Yine ağır briket kullanımı ile yapılmış eski konut ve işyerleri mevcuttur (Batman Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, t.y.:198).

Fotoğraf 21: Batman konut alanlarından bir görüntü 1960-1970 (İrfan Tapan)

Demiryolunun güneyindeki alana yerleşen TPAO sitesi ile burada kurulan modern tesisler, iskân ve iş sahaları, şehrin yapısı ve klasik görünümünü büyük ölçüde değiştirmiştir. Demiryolunun kuzeyinde kalan bölümde evlerin çoğunlukla tek katlı ve düz damlı, caddelerin dar ve düzensiz olmasının yanı sıra demiryolunun güneyinde ise geniş ve planlı caddeler ile yeşil alanlar, dinlenme yerleri, sosyal tesisler ve çoğunluğu üç katlı, tek tip modern konutların varlığıdır (Meşeli, 1993: 68). TPAO'nun konut alanı olan Site Mahallesi Batman şehrinde yerleşmenin en planlı ve düzenli olduğu mahalledir. Sitenin elektrik, su ve altyapı hizmetleri TPAO tarafından karşılanmaktadır. Site Mahallesi marketleri, yüzme havuzları, spor alanları, okulları, park ve bahçe alanlarıyla, dinlenme ve eğlence yerlerini kendi içinde barındırmaktadır (Tekik, 2013: 164) (Fotoğraf 22).

Fotoğraf 22: TPAO Site Mahallesi genel görünümü (Batman Belediyesi, 2018)

Şehir arazisinin önemli bir bölümü konut alanları için ayrılmıştır (Şekil 15). Batman şehrinin eski yerleşim alanlarında imara uygun olmayan düzende binalar yapılmıştır. Bunlar; İluh Mahallesi, Meydan Mahallesi, Çarşı Mahallesi, Kısmet Mahallesi ve Şirinevler Mahallesi'dir. Batman'ın eski yerleşim yerlerinden biri olarak bilinen ve canlılığını hala devam ettiren çarşı merkezinde bina ve iş yerleri bitişik düzende yapılmıştır. Bu mahallelerde eski yapıların yanında yeni yapılaşmalar da göze çarpmaktadır. Çarşı Mahallesi, Meydan Mahallesi, Cumhuriyet Mahallesi ve Raman Mahallesinde gündüzleri nüfus yoğunluğu fazla iken geceleri nüfus yoğunluğu nispeten azalmaktadır. Bu mahallelerde iş alanlarında günlük ihtiyacı karşılamaya yönelik dükkanlar, toptancılar, mağazalar bulunmaktadır. Bu mahallelerde bazı yerlerde iş ve konut alanları bir arada bulunmaktadır. Genelde bu yerlerin alt katları iş sahası, üst katları ise konut alanı olarak kullanılmaktadır. Petrolkent Mahallesi, Petrol Mahallesi, Bayındır Mahallesi, Karşıyaka Mahallesi, Yavuzselim Mahallesi, Yeşiltepe Mahallesinde ise geçmiş yıllarda yapılmış olan gecekondular yapılaşmaları bulunmaktadır.

Batman şehrinde yeni yerleşim alanları genellikle şehrin merkezinden kuzeye ve kuzeydoğuya doğru yayılmıştır (Fotoğraf 23). Kuzey ve kuzeydoğuya doğru yayılmasının nedeni Batman-Diyarbakır eski karayolunun kuzeyde olmasıdır. Yine bu alanda yeni iş sahalarının kurulmuş olmasıdır.

Fotoğraf 23: Şehrin gelişme gösterdiği kuzey kısmı (Batman Belediyesi, 2018)

Çok dağınık olan konut alanları içerisinde ticari alanlar ve sanayi alanları da yerleşmiştir. İmara daha sonra açılan Belde Mahallesi, Kültür Mahallesi, Bahçelievler Mahallesi, Gap Mahallesi, Çamlıtepe Mahallesi, Gültepe Mahallesi'nde çok katlı binalar ve genellikle toplu konut siteleri inşa edilmiştir. Bu mahallelerdeki modern yapılaşma gün geçtikçe artmaktadır (Tekik, 2013: 161). Son yıllarda şehirde yeni inşa edilen binaların büyük bir kısmı çok katlı ve betonarmedir (Batman Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, t.y.:98) (Fotoğraf 24).

Fotoğraf 24: Batman yeni konut alanları (Batman Belediyesi, 2018)

Kırsal alanlardan Batman'a yapılan göçler şehrin plansız bir gelişim süreci geçirmesine neden olmuştur. Kırsaldan yapılan göçler ile şehrin güneybatısında yeni gecekondular mahalleleri kurulmuştur. Güneyde yer alan ve çoğu gecekondular yapıları şehre yapılan göçlerle kurulmuştur. Şehrin İluh Deresi güneyinde kalan bölümü gecekondular bölgesi olmuştur (Sunkar & Tonbul, 2010: 36) (Fotoğraf 25).

Fotoğraf 25: Batman şehir merkezinin güney kısmından bir görüntü (Batman Belediyesi, 2018)

Buna karşın ekonomik olarak durumu daha iyi olan nüfusun kuzeyde yeni kurulan mahallelere doğru taşınmasıyla, şehir kuzeye doğru gelişme göstermiştir. Şehrin kuzey ve güneydoğusunda yeni mahalleler kurulmuştur (Şekil 15-Fotoğraf 26).

Fotoğraf 26: Şehrin kuzeyinde yeni kurulan mahallelerden bir görünüm (Batman Belediyesi, 2018)

Batman'da nüfus yoğunluğunun fazla olduğu mahallelerde konut yoğunluğunun da yüksek olduğu görülmektedir. Şehir merkezinden çevreye doğru nüfus ve konut yoğunluğu azalmaktadır. Batman şehri yeni kurulan mahallelerle alansal olarak büyümeye devam etmektedir (Sunkar & Tonbul, 2010: 37).

3.2.2.Sanayi Alanları

Batman şehri sanayi tesislerinin dağılımına baktığımızda çeşitli sanayi gruplarının farklı alanlara dağıldığını görmekteyiz. Petro-kimya sanayi şehir merkezinde kurulmuştur (Şekil 15). Diğer sanayi grupları ise farklı nedenlere bağlı olarak şehrin çeşitli alanlarında kurulmuştur. İde bulunan pamuk işleme, yem fabrikası ve gıda fabrikaları güney kısımda bulunan araziler üzerinde kurulmuşlardır (Tekik, 2013: 208).

Batman Organize Sanayi Bölgesi 2002 yılında altyapısının tamamlanmasıyla 1640 dönüm alan üzerine kurulmuştur (Fotoğraf 27). I, II, III ve IV. etap olmak üzere dört bölüme ayrılmıştır. Tüm etapların kanalizasyon, içme suyu, yağmur suyu, doğalgaz, telekom ve elektrik şebekesi gibi altyapısı bitmiş olup 2.000 dönümlük

alanın yer seçimi yapılarak kamulaştırması tamamlanmıştır. Organize Sanayi Bölgesinde 95 firma tanımlı ve 80 firma ise faal durumdadır. Sanayi bölgesinde toplam 4700 kişi çalışmakta ve bir teknik lise bulunmaktadır. Organize Sanayi Bölgesinde gıda, tekstil, plastik sanayi, yapı kimyasalları, tarım, makina-metal sanayi, içecek imalatı, makina ekipman kurulum ve onarımı, temel eczacılık ürünleri, elektrik teçhizatı ve mobilya alanlarında üretim yapılmaktadır. Sanayi bölgesinde üretilen ürünler çoğunlukla Ortadoğu ülkelerine ihraç edilmektedir. İhracat ürünleri genellikle gıda, mermer, temel eczacılık ürünleri, meyve suyu ve süt ürünlerinden oluşmaktadır.

Fotoğraf 27: Batman Organize Sanayi Bölgesi

Batman Merkez Küçük Sanayi Sitesi, toplam 252 işyeri kapasitesine sahiptir. Batman Ek Küçük Sanayi Sitesi, şehir merkezine 5 km. uzaklıkta olup Eski Diyarbakır yolu üzerinde 153 işyeri kapasitesine sahiptir (Fotoğraf 28). Yaklaşık olarak 120ha. kaplamaktadır.

Fotoğraf 28: Batman Ek Küçük Sanayi Sitesi

Yine il merkezine 7 km. uzaklıkta ve Eski Diyarbakır yolu istikametinde bulunan Marangozlar ve Kaynakçılar Sitesi (Fotoğraf 29) 110 işyeri kapasiteli olup yaklaşık 55.000 m²'lik bir alan üzerine kurulmuştur (Batman Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü, 2017: 2).

Fotoğraf 29: Marangozlar ve Kaynakçılar Sitesi

3.2.3. Ticaret Alanları

Raman Dağı'nda petrolün bulunmasıyla birlikte kurulan Tüpraş Rafinerisi ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'nun etkisiyle şehir merkezine doğru yoğun bir göç hareketi olmuştur. Yaşanan bu yoğun göçle beraber iş ve ticaret alanları şekillenmeye başlamıştır. Yine Haydarpaşa-Kurtalan demiryolu iş ve ticaret alanlarını şekillendirmiştir. Demiryolunun kuzeyinde demiryoluna paralel iş ve ticaret merkezlerinin bulunduğu alan Batman şehrinin çarşı merkezini oluşturmaktadır (Şekil 15-Fotoğraf 30).

Fotoğraf 30: Demiryolu ve çarşı merkezinden bir görüntü

Şehirde bulunan büro ve dükkanlar, yapılaşma içerisinde genellikle merkeze dağılmış durumdadır. Kuyumcular çarşısı, züccacıyeciler, kasap pazarı, beyaz eşya satıcıları gibi dükkanlar yoğun olarak bulunmakla birlikte şehir merkezinde bir çok alışveriş pasajı bulunmaktadır. Her türlü elektronik eşyanın bulunduğu pasajlar şehrin en önemli pasajlarıdır. Şehir merkezinde hizmet veren çok katlı iş hanları bulunmaktadır. Genelde bu gibi iş yerlerinde dersaneler, hediyelik eşya dükkanları, kuyumcular, yazıhaneler, terziler, tuhafıyeciler, tamir ve bakım üniteleri, bürolar gibi dükkanlar faaliyet göstermektedir (Batman Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, t.y.:195).

Batman şehrinde bulunan iş ve ticaret alanlarının düzensiz bir dağılışı gösterdiği görülmektedir (Şekil 15). Ticari faaliyetler şehrin hemen hemen her yerinde yapılmaktadır. Ancak şehir içerisinde bazı alanlar ticari merkez olarak görülmektedir. Bu ticari merkezler genelde eski yerleşim yerlerinde bulunmaktadır. Çarşı Mahallesi, Meydan Mahallesi, Aydınlikevler Mahallesi iş ve ticaret alanlarının en yoğun olduğu mahallelerdir. Bu mahallelerde kuyumcular çarşısı, züccacıyeciler, kasap pazarı, beyaz eşya satıcıları yoğun olarak bulunmaktadır. Özellikle Çarşı

Mahallesi, Meydan Mahallesi, Raman Mahallesi, Yeni Mahalle ve Sağlık Mahallesi ticari faaliyetlerin yoğun olarak yapıldığı mahalleler durumundadır (Fotoğraf 31).

Fotoğraf 31: Çarşı merkezinden yakından bir görüntü

Bu mahalleler arasında bulunan Gülistan (Eski Tekel Caddesi) Caddesi, 8. Cadde ve 17. Cadde ticaret alanlarının yoğun olarak bulunduğu alanlardır (Tekik, 2013: 169). Ticaretin yoğun olduğu alanlardan biri olan Gülistan Caddesi'nde yeni şehircilik anlayışıyla iklim sıcak olduğu için cadde ortasına havuz yapılmıştır (Fotoğraf 32).

Fotoğraf 32: Batman Gülistan Caddesi

Çarşı Mahallesi ile Meydan Mahallesinden sonra iş ve ticaret alanlarının yoğun olduğu bölgeler Gültepe Mahallesi, Kültür Mahallesi, Şirinevler Mahallesi, Cumhuriyet Mahallesi ve Aydınlikevler Mahallesidir. Çarşı Mahallesi ile Meydan Mahallesinde iş ve ticaret alanlarının yoğun olmasının nedeni TPAO'nun ve demiryolunun hemen yanı başında kurulmuş olmalarıdır. Şirinevler Mahallesi, Aydınlikevler Mahallesi ve Cumhuriyet Mahallesi, Çarşı Mahallesi ve Meydan Mahallesine yakın olmalarından dolayı iş ve ticaret yoğunluğu meydana getirmiştir. Gültepe Mahallesi yeni kurulmuş olmasına rağmen eski sanayi sitesinin bu mahalleye taşınmasından dolayı iş ve ticaret yoğunluğunun fazla olduğu bir mahalledir (Tekik, 2013: 170) (Şekil 15).

2000 yılına kadar bu yoğunluğunu sürdüren çarşı merkezinin zaman içerisinde iş ve ticaret yoğunluğunun azaldığı görülmektedir. 2000 yılından sonra mevcut olan bu iş ve ticaret yoğunluğunun Turgut Özal Bulvarı boyunca yayıldığı görülmektedir. Turgut Özal Bulvarı iş ve ticaret alanları açısından cazibe merkezi haline gelmiştir (Fotoğraf 33).

Fotoğraf 33: İş ve ticaret alanlarının gelişme gösterdiği Turgut Özal Bulvarı

Çarşı merkezinin iş ve ticaret alanlarının yoğunluğu azalmıştır. Bu azalmada resmi kurumların çarşı merkezinden Kültür Mahallesi, Belde Mahallesi ve Gültepe Mahallesine taşınması etkili olmuştur (Tekik, 2013: 171). Batman şehrinde iş ve ticaret alanlarının yoğun olduğu yerlerden biri de Organize Sanayi Bölgesidir.

3.2.4.Yeşil Alanlar

Batman şehrinde yeşil alanlar ve parklar yeterli düzeyde gelişme gösterememiştir ve çok geniş alana yayılmamıştır. Batman şehir merkezinin en önemli yeşil alanlarını Esentepe, Atatürk Parkı (Fotoğraf 34), Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ve DSİ'nin bulunduğu alanda yeşil alanlar oluşturmaktadır. Batman Çayı çevresinde ise az da olsa bazı koruluklar bulunmaktadır.

Fotoğraf 34: Şehir merkezinde yer alan Atatürk Parkı'ndan bir görünüm

SONUÇ VE ÖNERİLER

Batman'ın çekirdeğini oluşturan İluh Köyü, 1940 yıllarında petrolün bulunması, Haydarpaşa-Kurtalan demiryolunun ulaşım açılması, verimli tarım alanlarına sahip oluşu, çevre il ve ilçelerle ulaşım bağlantılarının kolay olması yerleşmenin önünü açmış ve bütün bunlara bağlı olarak hızlı gelişme sürecine girmiştir. Kent geçmişte sahip olduğu bu gelişimi günümüzde de sürdürmektedir. Bu çalışmada Batman'da Kentsel Gelişim Süreci'nde geçmişten günümüze kadar olan kentin coğrafyası ayrıntılı olarak incelenmiştir. Batman kenti sahip olduğu potansiyelinin değerlendirilmesiyle beraber doğal ve kültürel kaynakların kullanılmasının ve korunmasının gerekli olduğu iyi bir örnektir.

Batman'ın kuruluş ve gelişiminde, kentleşmenin ilk aşamasını kentin jeolojik özellikleri ve jeomorfolojinin kent formuna etkileri oluşturmaktadır. Kentin yer aldığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin jeolojisi, Kambriyen'den günümüze kadar etkisini gösteren tektonik hareketlerle şekillenmiştir. Bölgede farklı zamanlarda tektonizma etkili olmuş ve bölgeye bugünkü şeklini kazandırmıştır. Bölgenin jeolojik yapısına bağlı olarak Raman Dağı'nda yapılan petrol arama çalışmaları sonucunda kaynak kayaların tipi, yaşı ve olgunlaşmasına bağlı olarak farklı özelliklerde hidrokarbon çeşitleri saptanmıştır. Petrol kaynağının varlığı kentin şehrsel özellik kazanmasında etkili olmuştur. Jeomorfolojinin kent formuna en önemli etkisi ise yükselti değerleri olmuştur. Batman Çayı, Batman şehrinin kurulduğu alanda büyük bir menderes yaparak Dicle Nehri'ne bağlanmıştır. Raman Dağı'nın kuzeye doğru çarpılıp yükselmesiyle Batman Çayı, devamlı olarak kuzeybatıya doğru kayma göstermiştir. Bu olayın dönemler halinde meydana gelmesi bu alanda farklı yükseltilerde menderes yeniği sekilerinin oluşmasına neden olmuştur. Batman Çayı sekilerinin oluşumu geçmişte değişkenlik gösteren tektonik rejim ile iklim değişikliklerine bağlı olmuştur. Şehir Batı Raman Dağı kuzeyinde, kuzey-güney yönünde akan Batman Çayı'nın eski menderes yeniği sekileri ile yeni birikinti yelpazesi üzerine kurulmuştur. Şehir merkezi, Dicle Nehri'nin yan kollarını oluşturan Batman ile Garzan Çayları arasında kalan Batman Çayı havzasında düz bir arazi üzerine yerleşmiştir.

Batman şehrinin kuruluşu ve gelişimi yakın çevresinde meydana gelen doğal faktörlerle yakından ilgilidir. 1894'de Beşiri (Kobin) kazasının merkezi haline getirilen El-Medine'de 1926 yılında büyük bir taşkın yaşanmıştır. O dönemde bir köy olan İluh, El-Medine (Medina) nahiyesine bağlı ve bugünkü İluh Mahallesi'nin kurulduğu yerde bulunuyordu. Batman Çayı'na bağlı yaşanan taşkında El-Medine'nin büyük bölümü zarar gördüğü için burada yaşayan nüfusun büyük bölümü yakın çevresindeki İkiztepe ve İluh köylerine taşınmıştır. Buraya göç edenlerle büyüyen İluh, bugünün Batman şehrinin oluşmasını sağlamıştır.

Batman ve çevresi yazların sıcak ve kurak, kışların soğuk ve yağışlı, kar yağışlarının az olduğu iklim özelliklerine sahiptir. İklim özellikleriyle beraber Dicle Nehri, Batman ve Garzan (Yanarsu) Çayı gibi su kaynakları kentin tarımsal üretimi üzerinde etkili olmuştur. Yazların sıcak ve kurak olmasından dolayı iklim koşullarına uygun tarımsal ürünler yetiştirilmekte ve tarım alanında kuru tarım koşullarında yapılan tarım egemen durumdadır. Kentin tarımsal üretimini tahıllar oluşturmakta ve ekilebilir alanlarda buğday, arpa, mısır, kırmızı mercimek, nohut üretimi yapılmaktadır. Yine hidrografyada sulama, kentin sulu tarım olanaklarına imkan sağlamıştır. Batman Ovası'nda Batman Çayı'nın suladığı alanlarda büyük ölçüde sulu tarım yapılmakta ve sulama imkânlarıyla birlikte tarım için ideal topraklarda sebze, pamuk ve mısır gibi tarımsal ürünler yetiştirilmektedir. Bununla beraber il toprakları genellikle organik madde yönünden zayıf, potasyumca zengin, fosfor ve diğer elementler yönünden ortak karakter taşıyan bir yapıya sahiptir. Batman şehir merkezi toprağı, iklimin elverişliliğı ve ova özelliğinden dolayı her türlü ziraat ve işlemeye uygundur. Batman kenti sahip olduğu su kaynaklarından yararlanmayı amaçlarken bunun doğal çevre koşullarına uygun bir şekilde yapılması önem taşımaktadır. Su kaynaklarından yararlanmayı amaçlayan yerleşmeler bir yandan da yerleşme alanının doğal sınırlayıcısı olmaktadır. Batman Çayı'nın şehrin batısında yer alması şehrin bu yöne doğru gelişimi sınırlanmış ve Batman şehir gelişiminin doğu, güney ve kuzey yönlerine doğru yayılmasına neden olmuştur. Batman kentinin kuruluşunda ve gelişiminde hidrografik özelliklerle birlikte sahip olduğu uygun iklim koşullarının da etkisi vardır.

Batman'ın hızla gelişerek şehir özelliği kazanması, plansız ve hızlı kentleşmeyle beraber hava kirliliği gibi önemli bazı sorunların şehirde yaşanmasına neden olmaktadır. Batman ilinde hava kirliliğine neden olan faktörler arasında kış sezonunda ısınma amaçlı kullanılan yakıtlar, endüstriyel tesislerin şehir içinde kalması, motorlu taşıtlar, anızların yakılması ve çöl tozları sayılabilir. Kentte uzun süren yaz aylarında güneş gibi yenilenebilir enerji kaynağının hava kirliliğini önlemek amacıyla etkin hale getirilmesi için çalışmaların yapılması kent için önem taşımaktadır.

Batman şehrinin bulunduğu bölge tarihin ilk dönemlerine dayanan, insanların tarım yapmaya başladığı ve yerleşik hayata geçtiği ilk yerleşme alanlarından biridir. Bölge tarihi geçmiş içerisinde birçok devlet ve milletin egemenlik alanına ev sahipliği yapmıştır. Kentin içinde bulunduğu bölgede Selçuklu, Artuklu ve bazı küçük beylikler, Roma, Bizans ve Osmanlı gibi uygarlıklar egemenlik kurmuşlardır. Şehrin çekirdeğini oluşturan İluh Köyü bir höyük üzerine kurulmuş olmakla birlikte şehrin çevresindeki köylerin bir bölümü de eski höyükler üzerinde varlığını sürdürmektedir. İluh Köyü'nün de bir höyük üzerinde kurulmuş olması aslında bu yerleşmenin eski olduğunu göstermektedir.

Batman kenti, kentsel gelişim sürecini ortaya koymak açısından ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu nedenle kent yerleşim tarihiyle beraber petrolün bulunuşunun yerleşmeye etkisi olarak incelenmiştir. Kentin gelişim sürecinde kısmen petrole dayalı sanayi tesislerinin sağladığı istihdam olanakları, demiryolunun yapılması, iklimin elverişliliği ve ulaşım kolaylığıyla beraber sürekli devam eden nüfus artışıyla kent hızla büyümüştür. Raman Dağı'nda petrol kaynağının bulunuşu ve rafinerinin kurulması, işletildiği tarihten günümüze kadar Batman kenti gelişimi üzerinde etkili olmuştur. Batman, İluh Köy yerleşimi iken petrol çıkarımına bağlı yapılan işçi göçleriyle beraber belli dönemlerde bölgesel çatışmalardan dolayı kırsal yerleşimlerden yapılan göçlerle mekânsal olarak gelişme göstermiştir. Petrol çıkarımının yanı sıra şehrin güneyinde konumlanan Tüpraş Rafineri tesisleri ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'nun kentte yer almaları kentin mekânsal gelişiminde ilk dönemlerde önemli rol oynamıştır.

1948 yılında Batman Tecrübe Rafinerisi inşaatının başlamasıyla işçi ve mühendis alımlarının başlaması ilk göç hareketinin başlangıcı olmuştur. 1955 yılında açılan Batman Rafinerisi Türkiye'nin ilk rafinerisi olma özelliğini taşımakla birlikte rafineri ilk işletmeye açıldığı yıllardan itibaren Batman'ın şehirselleşme fonksiyonlarını günümüzdeki karakterini kazanmasında en büyük etken olmuştur. Kurulduğu yıldan itibaren Batman'a diğer sanayi kollarının korunmasını ve istihdam ettiği iş gücü yoluyla sadece Mardin ve Siirt'e bağlı ilçelerden değil diğer illerden de nüfus çekerek nüfusun artmasına yol açtığı gibi işsizlik oranını da azaltmıştır. Bütün bunlarla beraber İluh Köyü'nün hızlı bir gelişim sürecine girmesine ve şehirselleşme özelliği kazanmasında büyük bir etken olmuştur.

Batman şehrinin ilk büyümesi yerleşmenin çekirdeğini oluşturan İluh Tepesi etrafında demiryolu ile ayrılan rafineri karşısında kuzey ve kuzeydoğuya doğru olmuştur. Rafinerinin karşısında demiryoluna paralel olarak iş ve ticaret alanları ile atölye tipi iş yerlerinin olduğu merkezi iş sahası meydana gelmiştir. Bu iş ve ticaret alanlarının yakın çevresinde tarım arazileri üzerinde ise yeni yerleşimler yapılmış ve buna bağlı olarak alansal olarak genişleme göstermiştir. Ancak bu genişleme hızlı ve plansız bir şekilde olmuştur.

Batman şehrinin gelişimi ve alansal olarak büyüme göstermesi ilk dönemlerde petrol kaynağının sağladığı istihdamlara bağlı yapılan işçi göçleriyle olmuştur. Bununla beraber kırsal nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak, ürettiği zirai ve hayvansal ürünlerini satmak için Batman'a yönelmesi, kenti kırsal kesim ve yakın iller için pazar durumuna getirmesi şehrin gelişiminin önünü açmıştır. Şehrin ilk yerleşim alanı Tüpraş Rafinerisi ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'nun bulunduğu güney kesimidir. Şehir daha sonraki dönemlerde ise (1980-1990 yılları) bölgesel çatışmalardan dolayı güvenlik nedeniyle kırsal yerleşimlerden göç almıştır. Bu dönemde şehrin gelişiminde rafineri ve TPAO'dan kaynaklı işçi göçü devam ederken zorunlu göç de etkili olmuştur. Bu göçlere bağlı olarak kentsel konut alanları kontrolsüz olarak alansal olarak genişlemeye devam etmiştir. Şehir eski mahallelerin çevresinde kurulan yeni mahalleler ile alansal olarak büyüme gösterirken daha sonra gelişiminin Diyarbakır yolu boyunca kuzeye doğru belirgin olduğu görülmektedir.

Günümüzde şehir alansal olarak büyüme göstermekte ve eskiden şehir merkezine bağlı köyler yerleşime açılarak şehrin bir mahallesini oluşturmaktadır. Yeni yerleşime açılan alanlarla beraber şehir kuzeye doğru mekânsal olarak gelişimini sürdürmektedir. Batman'da kentsel gelişmenin hızlı bir şekilde olması ve buna bağlı kentleşmenin kontrol edilmemesi şehrin ilk yerleşim alanlarında olduğu gibi yeni yerleşime açılan alanlarında da plansız yerleşmelere neden olmuştur. Batman şehrinin idari sınırları doğrultusunda batı yönünde gelişme imkânı bulunmamakta, ilin Siirt'e doğru doğu yönünde ve Midyat'a doğru güney yönünde gelişmesi ideal gözükmektedir. Ancak, şehir kuzeye doğru büyüme göstermektedir.

1940 yılında petrolün bulunması, 1955 yılında petrol rafinerisi tesislerinin sağladığı iş olanaklarına bağlı Mardin, Siirt gibi yakın çevreden yapılan göçlerle birlikte güvenlik kaynaklı kırsaldan yapılan göçler, artan nüfusla beraber 1990 yılında il olması şehrin yaşam biçimi ve koşullarının değişimine yol açmıştır. Batman'ın yeni il olması ve çok hızlı büyümesi dolayısıyla çevre illerinin karakteristik özelliklerini taşımakla birlikte şehir bu kültürleri bir araya getiren bir kültür yapısına sahiptir.

Batman'da turizm potansiyeli bulunmasına rağmen istenilen düzeyde gelişme göstermemiştir. Batman ilindeki su kaynakları turizm çekiciliği açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Ancak bu potansiyel su temelli turistik ürüne dönüştürülememektedir. Batman ve Garzan Çayı ile Dicle Nehri'nde akarsuya dayalı hiçbir turizm aktivitesi bulunmamaktadır. Kentin karayolu ve havayolu ulaşımı için elverişli olması, bunların geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi su kaynaklarının turizme kazandırılması açısından yararlı olacaktır. Kentin sahip olduğu su kaynaklarının özellikle rekreasyon alanları olarak kullanılabilmesi doğal çevreyi olumlu olarak etkilemesi açısından önemlidir.

Batman şehrinin değişik kesimlerinde konut alanları, sanayi, yeşil alanlar ve ticaret gibi fonksiyonlara sahip alanlar yan yana ve iç içe yer almaktadır. Batman'da çok yönlü olarak meydana gelen hızlı gelişmeler düzensiz ve plansız bir şehirleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Yerleşme ve yoğun göçe bağlı nüfus artışı, Batman'daki fonksiyonel alanların düzensiz gelişmesine ve karmaşık bir yapı içerisine girmesine neden olmuştur. Şehir arazisinin önemli bir bölümü konut alanları için ayrılmıştır.

Şehrin sanayi kullanım alanları ise farklı bölgelerde yayılış göstermekle birlikte şehirde bulunan iş ve ticaret alanları da düzensiz bir dağılım göstermektedir. Ticari faaliyetler şehrin hemen hemen her yerinde yapılmaktadır. Ancak şehir içerisinde bazı alanlar ticari merkez olarak görülmektedir. Bu ticari merkezler genelde eski yerleşim yerlerinde bulunmaktadır. Çarşı Mahallesi, Meydan Mahallesi ve Aydınlikevler Mahallesi, Gülistan (Eski Tekel Caddesi) Caddesi iş ve ticaret alanlarının en yoğun olduğu yerler olmakla birlikte iş ve ticaret yoğunluğunun Turgut Özal Bulvarı boyunca yayıldığı da görülmektedir. Batman Organize Sanayi Bölgesi, Marangozlar ve Kaynakçılar Sitesi, Oto Galerici Sitesi, Batman Merkez Küçük Sanayi Sitesi ve Batman Ek Küçük Sanayi Sitesi şehrin farklı bölgelerinde bulunmaktadır. Kentin ticaret, sanayi fonksiyon alanları ilk dönemlerde Tüpraş Rafinerisi ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'ya bağlı olarak şehrin güney kesiminde yayılış göstermiştir. Daha sonra göçlerle birlikte artan nüfusa bağlı olarak kent kuzey ve güney yönlerinde gelişme gösterdiği görülmektedir. Yine son zamanlarda yapılan resmi dairelerin büyük bir bölümü şehrin kuzey kesiminde yer almaktadır. Şehirde yeşil alanlar ve parklar ise yeterli düzeyde gelişme gösterememiştir. Şehrin yeni yerleşim alanları genellikle şehrin merkezinden kuzeye ve kuzeydoğuya doğru yayılmıştır. Kuzey ve kuzeydoğuya doğru yayılmasının nedeni Batman-Diyarbakır eski karayolunun kuzeyde olmasıyla birlikte bu alanda yeni iş sahalarının kurulmuş olmasıdır. Batman şehri sürekli olarak gelişmeye ve alansal olarak büyümeye devam etmektedir.

Batman kentinde hızlı şehirleşmenin etkisiyle ortaya çıkan sorunlar için dikkate alınmasının faydalı olabileceği bazı önerilerde bulunulmuştur.

- Batman kentinin sürdürülebilirliği için doğal faktörleri (yüksekti, eğim, akarsu, toprak) dikkate alan planlamaların yapılması gerekmektedir.
- Batman kent yapılaşmasında yer tespiti yapılırken uygun alanlar seçilmelidir.
- Kentte hava kirliliğine neden olan anız yakılmalarının kontrol altına alınması için çeşitli önlemlerin alınması gerekmektedir.
- Batman Ovasının tarım arazilerinin korunması için sürdürülebilir arazi kullanım kararları uygulanmalıdır.
- Kentte jeotermal, güneş gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının hava kirliliğini önlemek amacıyla etkin hale getirilmesi için çalışmaların arttırılması gerekmektedir.
- Batman'ın sahip olduğu doğal ve kültürel değerlerin turizme kazandırılması gerekmektedir.
- Batman kenti yakın çevresinde su kaynakları (Batman Çayı, Dicle Nehri), dağ alanları (Mereto Dağı), termal kaynak gibi doğal kaynaklar belirlenerek kent nüfusu için rekreasyon alanı olarak düzenlenmelidir.
- Batman'daki kültürel mirasın, hızlı kentleşme tehlikesine karşı korunması konusunda çeşitli önlemler alınmalıdır.
- Kentte rekreasyon amaçlı yeşil alanların arttırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AKCAN, S., 2018., 'Batman'da Petrolün Bulunması, Kente Sosyoekonomik ve Sosyokültürel Etkileri (1940-1970)', **Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Batman.
- ALAEDDİNOĞLU, F., 2010., 'Batman Şehri Fonksiyonel Özellikleri ve Başlıca Sorunları', **Doğu Coğrafya Dergisi**, Cilt.15, Sayı:24, s.19-42, Erzurum.
- ALTUNIŞIK, İ., 2009., 'Coğrafi Bakımdan Batman İli Yer Adları', **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya (Türkiye Coğrafyası) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi**, Ankara.
- ANIT, Y., 2013., 'Batman İlinin Uygun Yerleşim Alanlarının Belirlenmesi', **Aksaray Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Jeoloji Mühendisliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi**, Aksaray.
- BATAN, M., 2013., 'Batman İlinde Kirletici Emisyonlardan Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Küresel Isınmaya Etkisi', **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi** Cilt:3, Sayı:2, s.90-104.
- BİÇEN, V. S., 2011., 'Batman İlinin Kentsel Gelişim Evrelerinin İncelenmesi', **Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi**, Diyarbakır.
- ÇELİK, A.B., 2006., 'Batman İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Ülke İçinde Yerinden Edilmenin Sosyo-Ekonomik Sonuçları ve Geri Dönüş Önündeki Engeller', **Sabancı Üniversitesi**.

- ÇELİK, K., 2009., 'Cumhuriyet Döneminde Batman Ve Yöresi', **T.C. Batman Valiliği I.Uluslararası Batman Ve Çevresi Tarihi Ve Kültürü Sempozyumu 2008**, Bildiriler II, Ofset Matbaacılık.
- ÇOBAN, Ö., DİLEK, S. E., HARMAN, S., 2017., 'Batman İlinde Turizm Gelişiminin Değerlendirilmesi', **The Journal of Academic Social Science Studies**, Sayı:56, s.437-455.
- DURSUN, B., 2015., 'Belediye Sınırı Sorununun Kentsel Etkileri: Batman Belediyesi Örneği', **Bahçeşehir Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul.
- DİCLE KALKINMA AJANSI, 2013., TRC3 Mardin-Batman-Şırnak-Siirt 2014-2023 Bölgesel Gelişme Planı.
- EKİNCİ, N., 2015., '**Her Yönüyle Petrolün Kenti Batman Ve İlçeleri Tarihi**', Batmane Yayınları.
- GÜLÇİN, K., 2015., 'Türkiye'de Petrol Endüstrisi Ve Finansal Yatırım Kararları', **Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Ve Finansman Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Niğde.
- GÜMÜŞ, Ö., 2016., 'Bir Şirket Kenti Olarak TPAO Batman Yerleşkesinin Toplumsal-Mekânsal Okuması', **Mardin Artuklu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı İçin Hazırlanmış Tez**, Mardin.

İMAMOĞLU, M.Ş., 'Tektonik Yapısı Ve Stratigrafisi Işığında Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Jeotermal Enerji Potansiyelinin Değerlendirilmesi', **V. Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu 2009**, s.161-166, Diyarbakır.

KIŞANAK, Z., 2013., '**Tarihiyle Buluşan Kent: Batman**', Batman Belediyesi.

LOKMAN, K., 1963., 'Türkiye'de Petrol Sondajları', **MTA Dergi**, Cilt:61, s.62-74.

MEŞELİ, A., 1993., 'Batman'ın Şehirselleşimi ve Fonksiyonel Sınıflandırmadaki Yeri', **Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı:1, s.65-86, Diyarbakır.

SEYİDOĞLU, M.A., 'Bölgesel Kalkınmada Kalkınma Ajanslarının Rolü: Batman İli Üzerine Bir Uygulama', **Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi**, Niğde.

SİNANOĞLU, D., 'Kültürel Jeoloji Açısından Hasankeyf (Batman) Yerleşmesi', **Türkiye Jeoloji Bülteni**, Cilt:60, Sayı:1, s.35-47.

KARADOĞAN, S.,
ERDEM, N.Ö., 2017.,

SUNKAR, M., 'Batman Şehrinin Kuruluş ve Gelişmesi', **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi**, Sayı:21, s.18-38, İstanbul.

ŞENGÜN, M.T., 'Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Çöl Tozlarının Hava Kalitesi Üzerine Etkisi', **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı:59, s.59-68, İstanbul.

TANYERİ, B., ÖNER, 'Batman İli Tarımsal Faaliyetleri ve Biyo-Yakıt Üretme Potansiyeli', **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, s.67-76.

TEKİK, M., 2013., 'Batman Şehrinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası', **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi**, Elazığ.

T.C. BATMAN Batman İli Çevre Durum Raporu.
VALİLİĞİ, İL ÇEVRE
VE ORMAN
MÜDÜRLÜĞÜ, 2004.,

T.C. BATMAN Batman İli 2016 Yılı Çevre Durum Raporu.
VALİLİĞİ ÇEVRE VE
ŞEHİRCİLİK İL
MÜDÜRLÜĞÜ, 2017.,

T.C. BATMAN Batman İli Çevre Durum Raporu.
VALİLİĞİ ÇEVRE VE
ŞEHİRCİLİK İL
MÜDÜRLÜĞÜ, t.y.,

T.C. ORMAN VE SU Batman İli Doğa Turizmi Master Planı 2013-2023.
İŞLERİ BAKANLIĞI,
2012.,

T.C. ORMAN VE SU Doğa Koruma Ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Ulusal
İŞLERİ BAKANLIĞI, Biyolojik Çeşitlilik Envanter Ve İzleme Projesi.
2017.,

T.C. ORMAN VE SU Batman İli Tabiat Turizmi Uygulama Eylem Planı 2016-
İŞLERİ BAKANLIĞI, 2019.
2018.,

T.C. ORMAN VE SU Batman İli Tabiat Turizmi Master Planı 2016-2019.
İŞLERİ BAKANLIĞI,
t.y.,

T.C. BATMAN BİLİM, Batman İl Sanayi Durum Raporu.
SANAYİ VE
TEKNOLOJİ İL
MÜDÜRLÜĞÜ, 2017.,

T.C. BATMAN Batman İli Stratejik Planı 2010-2012.
VALİLİĞİ, İL
PLANLAMA VE
KOORDİNASYON
MÜDÜRLÜĞÜ, 2009.,

T.C. BATMAN İL Batman İl Özel İdaresi 2015–2019 Stratejik Planı.
ÖZEL İDARESİ, t.y.,

TONBUL, S., 'Batman Şehrinde Yer Seçiminin Jeomorfolojik Özellikler ve Doğal Risk Açısından Değerlendirilmesi', **Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu 2008**, s.1-11.

TÜCCAR, T., 2011., 'Güneydoğu Anadolu Bölgesi Petrol Sahalarından Alınan Petrol Örneklerinde Sülfat İndirgeyen Bakterilerin Araştırılması', **İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul.

TÜRKİYE İSTATİSTİK
KURUMU (TÜİK),
2018.,

YEŞİLOVA, Ç., 'Batman-Siirt Kuzeyi Stratigrafisi ve Sedimantolojisi, Türkiye', **TPJD Bülteni**, Cilt:23, Sayı:2, s.7-49.

İnternet Kaynakları

- (1).<http://www.batman.bel.tr/tr/default.asp>
- (2).<https://www.bizimbitkiler.org.tr/list.html>
- (3).<http://www.batmancagdas.com/>
- (4).<https://batman.dhmi.gov.tr/Sayfalar/default.aspx>
- (5).<http://www.batman.gov.tr/>
- (6).<http://batmankulturenvanteri.org/>
- (7). <http://www.batmankulturturizm.gov.tr/>
- (8).<http://www.batmanosb.org.tr/>
- (9).<https://www.muze.gov.tr/tr/muzeler/batman-muzesi>
- (10).<https://www.mgm.gov.tr/>
- (11).<http://www.mta.gov.tr/v3.0/>
- (12).<http://www.tpao.gov.tr/#1>
- (13).<https://www.tupras.com.tr/>